Людина і світ

ISSN 0132-084X

11 | 84

Къ Гражданамъ Ро

ЛЮДИНА І СВІТ

ЩОМІСЯЧНИЙ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
АТЕЇСТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ»
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Видається з жовтня 1960 року

11

(290)

ЛИСТОПАД
1984

У ЦЬОМУ НОМЕРІ:

НА ПЕРШІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Ленін у Жовтні.

Художник Михайло Кривенко.

НА ДРУГІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Естафета поколінь. Є що розповісти молоді про героїчне минуле партії і радянського народу ветерану КПРС Софії Василівні Черкас. Ось і цього дня жвава розмова відбулася в неї в Музеї бойової і трудової слави (Харцизький трубний завод Донецької області).

Фото Анатолія Афанасьєва.

ВІЧНО ЖИВЕ ВЧЕННЯ

ДО 70-РІЧЧЯ ПРАЦІ В. І. ЛЕНІНА «КАРЛ МАРКС»

Анатолій ЄРИШЕВ,
доктор філософських наук;
Валерій РЕБКАЛО,
кандидат філософських наук

Праця В. І. Леніна «Карл Маркс (Короткий біографічний нарис з викладом марксизму)» — видатний вклад у теорію й історію марксизму. Ленін почав писати цю роботу в Пороніно незадовго до початку першої світової війни і завершив її у листопаді 1914 року в Швейцарії. У неповному вигляді робота побачила світ 1915 року в «Энциклопедическом словаре братьев Гранат». Пізніше, в 1918 році, робота (без біографії) була опублікована окремою брошурою. Повністю її вперше надруковано 1925 року в збірнику «Маркс, Энгельс, марксизм».

Володимир Ілліч працював над цим твором у складний період історії. Роки реакції, що настали після поразки першої російської революції, були для РСДРП періодом тяжких випробувань.

Більшовики на чолі з В. І. Леніним, впевнені у недовговічності столипінської реакції і неминучості нового революційного піднесення, повели воістину героїчну боротьбу за партію і партійність. «Коли після ленських подій робітничий рух знову швидко почав підноситися, — писала Н. К. Крупська,— Ілліч використовує легальну пресу, щоб прикувати увагу партійного активу до необхідності пов'язувати свою роботу з теорією марксизму».

«Три джерела і три складові частини марксизму», «Історична доля вчення Карла Маркса», «Карл Маркс» — усі ці три роботи, створені В. І. Леніним у роки піднесення робітничого руху в Росії перед першою світовою війною, відіграли особливо важливу роль у дальшому розвитку марксистської філософії.

Праця «Карл Маркс» починається біографією основоположника наукового комунізму, в якій окреслено зв'язок теоретичних поглядів Маркса з його суспільною діяльністю і розвитком революційної боротьби пролетаріату.

В. І. Ленін показує, що Маркс спільно з його найближчим другом Енгельсом здійснив справжню революцію у розвитку суспільної думки. Він розкриває основні риси марксистського філософського матеріалізму і діалектики марксизму, роз'яснює величезне значення відкритого Марксом і Енгельсом матеріалістичного розуміння історії, характеризує суть економічного вчення марксизму, наукового соціалізму, марксистські принципи класової боротьби пролетаріату. Ленін відзначає чудову послідовність і цільність поглядів Маркса, «які дають в сукупності сучасний матеріалізм і сучасний науковий соціалізм, як теорію і програму робітничого руху всіх цивілізованих країн світу» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 26, с. 44). Ленін підкреслює творчий характер марксизму як керівництва до дії, несумісність його з ревізіонізмом і

догматизмом, вказує, що життя, хід історії цілком підтверджують правильність учення марксизму.

Спільно з Енгельсом Маркс започаткував пролетарський атеїзм, дав всебічну і до кінця послідовну критику релігії. Вже перша спільна праця Маркса і Енгельса — «Святе сімейство, або Критика критичної критики. Проти Бруно Бауера і компанії» (1845 рік) була знаменним етапом у формуванні марксизму та марксистського наукового атеїзму. В «Святому сімействі» Маркс і Енгельс виступають як переконані матеріалісти. Вслід за цим твором вони видають нову спільну працю — «Німецька ідеологія» (1845—1846 рр.), в якій завершують ідейний розгром молодогегельянської філософії.

Особливу увагу В. І. Ленін приділяє характеристиці марксистської матеріалістичної діалектики. Володимир Ілліч визначає її як найбільш всебічне, багате змістом і глибоке вчення про розвиток. Ленін підкреслює далі, що згідно з Марксом діалектика є наука про загальні закони руху як зовнішнього світу, так і людського мислення. Суть і живий зміст діалектико-матеріалістичної теорії Ленін вбачав не у словесному її визнанні, а в застосуванні до практики революційної боротьби.

Сформульовані В. І. Леніним основні положення марксистської теорії розвитку — несхибний методологічний ключ для осмислення політичного й ідеологічного змісту нинішньої практики релігійних організацій — як зарубіжних, так і тих, що існують у нашій країні.

Сучасні богословські «шукання істини» — суцільна низка численних теологічних спекуляцій на грунті діалектики, що використовується для підкріплення віровчення в боротьбі з атеїзмом та вільнодумством. Нині у багатьох «духовних» книжках можна зустріти розумування про «наскрізь діалектичний» характер християнства, про «діалектику Христа», про те, що євангельський апостол Павло був «найвизначнішим діалектиком» і т. ін.

Насправді ж релігійна діалектика — не що інше, як своєрідний синтез ідеалістичної діалектики з теїзмом, лже- або псевдодіалектика. Її суть у безумовному запереченні справжньої, об'єктивної діалектики речей, перенесенні останньої у сферу «віруючої душі» і так званий потойбічний надприродний світ. Однобічно, спотворено сприймаючи і трактуючи окремі елементи діалектики, ідеологи церкви з її допомогою намагаються хоч абияк «цивілізувати», «онаучнити» релігію і тим самим продовжити її існування, а заодно — витіснити (чи хоч би трохи потіснити!) матеріалістичну діалектику, розхитати філософські підвалини наукового атеїзму.

Відомий богослов П. Флоренський, який немало доклав зусиль, аби «підкріпити» православ'я ідеалістичною діалектикою, у своїй статті «Розум і діалектика» без найменшої тіні скромності заявляв, що метод його робіт — «безперечно діалектичний», а «найвищим взірцем діалектики стосовно віри» оголошував послання євангельського апостола Павла. Нарешті, жонглюючи законом єдності й боротьби протилежностей, він намагався переконати читача, буцімто всякий рух у сфері релігії «антиномічно поєднує шлях висхідний (людини до бога) із шляхом нисхідним (бога до людини)... Як не можна роз'єднати полюси магніту, так не можна відокремити і ці шляхи релігії...»

В цих наукоподібних побудовах та інших «одкровеннях» такого ж гатунку міститься й інша теїстична ідея — про так звану «боголюдську діалектику», яку посилено розробляють і рекламують сучасні релігійні філософи. Згідно з цією концепцією, лише християнство (на відміну від іудаїзму та ісламу) вирішило віковічну проблему єдності протилежностей — «духа» і «плоті», трансцендентного (бога) й іманентного (світу, людини). Професор паризького православного богословського інституту Б. Вишеславцев і нині називає отців церкви «грецькими діалектиками» на тій підставі, що вони, мовляв, вірили в Христа і мислили його як «збіг протилежностей божественної і людської природи».

Сучасне богослов'я, як то кажуть, «осідлало» діалектичну категорію протилежностей, але до нього цілком застосовні ленінські слова, сказані на адресу буржуазного філо-

1*

софа Гомперца: це «вимушене, з-під палки, *визнання* єдності суперечностей, без визнання (через боягузтво думки) діалектики...» (В. І. Ленін, Повне зібр. тв., т. 29, с. 215). Про грубі перекручення й містифікації закону єдності і боротьби протилежностей богословами можна було б написати цілу книгу. Так, у богословському трактаті згаданого вже Вишеславцева один із розділів має назву «Гармонія протилежностей і християнська ідея спасіння»; в ньому говориться, що принцип протилежностей «визнано Євангелієм», а з подальших мудрувань видно, що автор і гадки не мав щось сказати по суті розв'язання протилежностей: його мета — «примирити» їх «у бозі», замість «діалектики протилежностей, що пожирають одне одного», досягти (як саме?) тієї «гармонії», що «міститься в мудрості божій».

За цим містичним туманом криються далеко не безневинні речі. Адже це прагнення теологів заперечувати боротьбу протилежностей і спроби обгрунтувати можливість їх «гармонії», «примирення» в кінцевому підсумку підпорядковується запереченню реальних протиріч експлуататорського суспільства. Так, католицькі богослови, оголошуючи неіснуючу «єдність» протилежних класів «абсолютною» і «вічною», запозичують в апостола Павла відому модель взаємин Христа з церквою («всі члени одного тіла, хоча їх і багато, складають одно тіло, — так і Христос») і підносять політично незрілим людям буквально таке: подібно до того, як в організмі різні органи утворюють єдине тіло, гармонійно ціле, «так і природа хоче, щоб у людському суспільстві ці два класи (буржуазія і пролетаріат) перебували в гармонії...» Більше того: «Для кожного з них другий абсолютно необхідний: не може існувати ні капітал без праці, ні праця без капіталу». Далі, як кажуть, іти нікуди!

Сьогодні аналогічні твердження, хоча і в завуальованій формі, звучать у концепціях еклезіоцентризму, або церквоцентризму (так зветься участь католицької церкви у земних справах). У виступах глави католицької церкви Іоанна Павла II визначився ще новіший підхід — з орієнтацією на христоцентризм і релігійний антропоцентризм.

Основна ідея цих релігійних принципів полягає в тому, що все людське, земне може набути певного смислу, значимості лише шляхом співвідношення зі своєю протилежністю — з категорією «неземного», надприродного. Сучасна теологія ставить перед собою завдання привести в гармонійну єдність протилежності природного і надприродного, людини і бога. На практиці воно має ось який вигляд.

З одного боку, папа Іоанн Павло II закликає захищати людину, боротися за мир, за усунення нерівності й убозтва, а з другого — безустанно підкреслює, що обов'язок церкви — підпорядковувати собі розум, вчинки, життя людини, орієнтувати її свідомість і досвід на бога, тобто розвивати есхатологічні устремління людини.

Таким чином «християнська діалектика» обертається типовою метафізикою і відвертою реакційністю. Але капіталістична дійсність найпереконливіше спростовує богословствуючих адвокатів буржуазного ладу та їхню «діалектику». Сьогоднішні соціальні потрясіння буржуазного світу, класові битви в країнах капіталу — все це практично перекреслює теїстичні теорії про «гармонію» людини і бога.

У праці «Карл Маркс» зусібіч показано величезне значення відкритого генієм людства принципу матеріалістичного розуміння історії. Таке розуміння, вказував В. І. Ленін, усунуло два головних недоліки всіх попередніх матеріалістичних теорій. Ці теорії в кращому разі розкривали лиш ідейні мотиви історичної діяльності людей, не досліджуючи того, чим викликаються ці мотиви. Маркс показав, що соціально-історичні корені всіх без винятку ідей і всіх різних тенденцій — у ступені розвитку матеріального виробництва. Тим самим історичний матеріалізм вперше дав можливість з природно-історичною точністю досліджувати суспільні умови життя мас і зміни цих умов.

На цій основі марксистська теорія дала справді наукове, матеріалістичне вирішення проблеми взаємовідношення політики і релігії. Політика — це сфера суспільних відносин,

що стосуються мільйонів людей, класів, націй, держав, однотипних і протилежних суспільно-політичних систем і світів. Політика завжди має яскраво виражений класовий характер.

В основі політики держав лежать не якісь там абстрактні поняття, а реальні класові інтереси. Лінія розмежування в боротьбі за прогресивні соціальні перетворення проходить між класами, між силами прогресу і реакції, свободи і гноблення, миру і війни. І віруючі, за переконанням марксистів, перебувають не лише «по той бік барикад». Ось чому глибокий науковий зміст має положення, сформульоване В. І. Леніним: «Політика є відношення між класами...» (Повне зібр. тв., т. 43, с. 64).

Визначення політики грунтується на фундаментальному висновку марксизму про те, що економіка, виробництво складають найпершу умову життя всякого суспільства. «Політика, — писав В. І. Ленін, — є концентрований вираз економіки...» (Повне зібр. тв., т. 42, с. 69). Це означає, що в політиці відбиваються, дістають рельєфне відображення передусім корінні економічні інтереси класів. Але це не проста їх проекція, а складне діалектичне відображення. Це було з усією переконливістю показано в матеріалах XXVI з'їзду партії, лютневого і квітневого (1984 р.) пленумів ЦК КПРС, у виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР К. У. Черненка, який блискуче пов'язав воєдино політику, економіку, соціальну практику і духовний розвиток суспільства.

Політика виступає як особлива проміжна ланка між економікою й іншими формами суспільної свідомості. Вона з-посеред них найбільш активна, тому дедалі сильніше впливає як на базисні явища, так і на суспільну свідомість — філософію, право, мораль, релігію і т. ін.

У політичній «системі відліку» опиняються, по суті, всі види матеріальної і духовної життєдіяльності людини. Тут специфічно проявляється корінна суперечність епохи — між працею і капіталом, між капіталізмом і соціалізмом. Тільки принципові позиції, що грунтуються на марксистському ставленні до релігії, церкви і віруючих, тільки класовий підхід дають змогу знайти правильний шлях в ідеологічному протиборстві з капіталізмом та його спільниками з клерикального табору, у вирішенні актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики, котрі, як бачимо, в ряді регіонів світу виявилися щонайтісніше переплетеними з діяльністю клерикальних сил.

На міжнародній арені відбувається різке, небувале за весь післявоєнний період загострення боротьби двох суспільних систем, двох полярно протилежних світоглядів. Класовий ворог відверто заявляє про наміри ліквідувати соціалістичний лад, — вказується в матеріалах червневого (1983 року) Пленуму ЦК КПРС. І один з головних засобів досягнення своєї мети імперіалізм вбачає у «психологічній війні». Захід веде її на найвищій, можна сказати, істеричній антирадянській, антикомуністичній ноті.

Класики марксизму-ленінізму показали, що в антагоністичному суспільстві релігія є виразом класового гноблення трудящих, знаряддям духовного поневолення їх експлуататорами. Будь-яка проблема, як відзначав Маркс, стає політичною, якщо її вирішення зв'язане з проблемою влади, а влада забезпечується або прямим примусом, або впливом на соціальні орієнтації, переконання людей, або тим і тим шляхом. Тому й не випадково В. І. Ленін виділяв у релігії «функцію ката» і «функцію попа». Протягом багатьох віків релігія служила засобом політичного маніпулювання масами.

В нашу добу релігія є досить складним, суперечливим, неоднорідним явищем; вона постійно відчуває на собі вплив соціально-політичних, культурних та інших факторів розвитку суспільного життя, які швидко змінюються. Поряд із загальним ослабленням позицій релігії сьогодні відбувається помітна активізація діяльності церковних установ, які намагаються, подеколи досить настійливо, брати безпосередню участь у вирішенні багатьох актуальних проблем сучасності. Зв'язок релігії з різними демократичними антиімперіалістичними рухами — знаменна риса сучасності. Найбільш наочно вона

виступає в масовому антиядерному русі, активними учасниками якого є чимало релігійних організацій Західної Європи і США.

Ленінська оцінка характеру соціальних рухів під релігійним прапором актуальна й сьогодні. Двоїстий і суперечливий «ісламський феномен», наприклад, це специфічний прояв загострення політичної і класової боротьби, що розгорнулася в мусульманських країнах. Глибокий аналіз суперечливих явищ у мусульманському світі, чітке обгрунтування ставлення до них було дано у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії.

Імперіалістичні кола все більш відверто використовують релігію для виправдання своєї вкрай реакційної політики і здійснення масованого «хрестового походу» проти комунізму. В тому ж напрямі розкручується за рубежем і кампанія з приводу 1000-ліття запровадження християнства на Русі. Розпочалось навіть видання спеціального журналу. Організації, які субсидують його, всіляко рекламують своє прагнення «відродити релігійну самосвідомість російського народу». Регулярне мовлення на нашу країну ведуть 14 клерикально-націоналістичних радіостанцій; релігійні теми висвітлюються в передачах «Голосу Америки», «Бі-Бі-Сі», «Німецької хвилі» та інших зарубіжних станцій, що беруть участь в ідеологічній експансії проти СРСР.

Буржуазна пропаганда вдається до найбезсоромнішої брехні та наклепів, щоб очорнити соціалістичний лад, підірвати соціально-політичну та ідейну єдність нашого суспільства. Тому особливу вагу сьогодні мають класове загартування трудящих, їх політична культура. «...Мета політичної культури, політичної освіти, — говорив В. І. Ленін у листопаді 1920 року, — виховати справжніх комуністів, здатних перемогти брехню, передсуди і допомогти трудящим масам перемогти старий порядок і вести справу будівництва держави...» (Повне зібр. тв., т. 41, с. 384).

Підвищення ролі політичної культури особи пов'язане з дальшим удосконалюванням соціалістичної демократії. Рівноправ'я усіх громадян, атеїстів і віруючих, право кожного на працю, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я, інші соціально-економічні, політичні й особисті права і свободи — все це реальності нашого життя, гарантовані Конституцією СРСР, соціалістичним ладом. А що здатні протипоставити цим фундаментальним цінностям соціалізму буржуазне суспільство, проповідники його наскрізь фальшивої і лицемірної «демократії», цинічні «захисники прав людини»? Влада багатіїв і всесилля монополій, соціальне і національне гноблення, економічні кризи і хронічне безробіття, відчай знедолених і моральна деградація — ось далеко не повний перелік реальностей так званого вільного суспільства, невиліковні пороки історично приреченого капіталізму.

Головним ініціатором і гарантом дальшого вдосконалювання соціалістичної демократії виступає Комуністична партія — керівне і спрямовуюче осердя всієї радянської політичної системи. Партія безустанно піклується про те, щоб усі радянські люди сповна використовували надані Конституцією СРСР права, щоб політична і правова культура мас постійно зростала, і це, в свою чергу, викликає дедалі ширшу участь громадян в управлінні справами суспільства і держави. Стимулюючи розвиток демократії, партія і сама діє згідно з принципами соціалістичного демократизму, на основі Конституції.

Особливо часто клерикальний антикомунізм використовує заїжджену буржуазною пропагандою брехливу тезу про «відсутність свободи совісті в СРСР». Насправді ж тільки в СРСР та інших країнах соціалізму здійснено реальну, а не ілюзорну свободу совісті. На відміну від буржуазного розуміння свободи совісті марксизм-ленінізм вважає її справжньою, якщо вона забезпечує: право людини сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати ніякої; рівність прихильників різних релігій перед законом; рівноправ'я громадян незалежно від їх ставлення до релігії; свободу відправлення релігійних культів; недопустимість примусу до виконання релігійних дій; право на ведення атеїстичної пропаганди; невтручання держави у вну-

трішні справи церкви (богослужбові, канонічні); невтручання церкви у справи держави.

Праця «Карл Маркс» — творчий внесок В. І. Леніна в розвиток політичної теорії марксизму. Керуючи партією, що повела робітничий клас, народні маси Росії, серед яких було ще багато віруючих, на першу переможну пролетарську революцію, вождь Жовтня створив цілісну політичну концепцію класової боротьби пролетаріату проти імперіалізму, за справжню демократію, свободу і мир. Весь хід суспільного прогресу, спрямованість ідеологічної боротьби на сучасному етапі демонструють нездоланну силу ленінізму, торжество ленінських ідей, що їх творчо розвивають у наші дні КПРС, інші комуністичні і робітничі партії. Ленінська політична спадщина — вічно живе явище духовного життя сучасності, невичерпне джерело прогресивних ідей.

Громадські корпункти повідомляють

ЦІКАВА ФОРМА НАВЧАННЯ

Цікаву форму навчання лекторських кадрів використовують на Ровенщині. Це семінари-практикуми лекторів-атеїстів і рецензентів. Такі семінари проведено в Корецькому, Острозькому, Дубнівському районах, у них взяли участь понад 150 слухачів.

У містах Корці і Дубно учасники семінарів прослухали виступи місцевих лекторів-атеїстів, усні оглядові рецензії на ці виступи та ряд методичних порад спеціалістів — голови обласної науково-методичної секції атеїстичної пропаганди, кандидата філософських наук П. Ю. Сауха та члена секції, кандидата філософських наук П. В. Русина. В Острозі завідуюча обласним музеєм атеїзму Н. Г. Стоколос зробила огляд текстів лекцій і рецензій, підготовлених місцевими лекторами.

Ці семінари сприяють підвищенню якості й ефективності атеїстичної пропаганди на місцях.

Ростислава В'ЮН,
референт Ровенської обласної організації товариства «Знання».

ЗЛІТ ЮНИХ АТЕЇСТІВ

У VI обласному зльоті юних атеїстів Одещини взяло участь близько 500 учнів шкіл міста і області.

Відкрив зліт секретар обкому комсомолу І. М. Коваль.

Учні розповіли про діяльність гуртків «Юний атеїст», обговорили проблеми атеїстичного виховання.

Багато шкіл, атеїстичних гуртків, а також учнів нагороджено цінними подарунками, книгами, грамотами.

Ірина ГЛАДИШ.

Одеса.

Нотатки журналіста

СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА

Микола **ЧЕТИРКО**

Коли духовні збросносці західного світу розкручують чергову кампанію довкола «порушень прав людини», а боголюбна адміністрація чільної імперіалістичної держави оголошує «рік Біблії» або взагалі «хрестовий похід проти комунізму», їх менш за все цікавить формальний привід для нового каламутного шквалу психологічної війни. Ради чого ж тоді ці поборники «істинної демократії» та вільного підприємництва, дипломовані лакеї і комівояжери військово-промислового комплексу ведуть проти нас шалені атаки, зі шкури пнуться, щоб очорнити, виставити у спотвореному вигляді світ реального соціалізму, ославити нашу країну як «імперію зла» тощо?

Полишимо до іншої нагоди полемічно-дискусійну тему «добра» і «зла» — хоча б тому, що будь-яка згадка про добрі наміри та християнське піклування про благо людства — річ кощунна в устах людоморів, чий світогляд звузився — ні, сфокусувався! — до розміру горезвісної кнопки першого ядерного удару. Це — з одного боку. З другого — людині, яка хоч трохи орієнтується в новій та новітній історії, не може не спасти на думку: «Було!». Все це вже було — й не один раз.

Згадаймо хоч би заспів Комуністичного маніфесту: цар і папа, реакційні політичні діячі та клерикали ще на світанку поширення Марксової теорії наукового комунізму злигалися для «священного цькування» самої ідеї комуністичної рівності і Союзу комуністів, чиїм лозунгом стало крилате «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». І Інтернаціонал був створений К. Марксом і Ф. Енгельсом для здійснення найгуманнішої мети: боротьби за звільнення світу від експлуатації людини людиною, від голоду і воєн, від економічного і духовного рабства. Відтоді минуло більше століття. В цей період сталося багато революційних бур, докорінних змін у долі людства, вершиною яких стала Велика Жовтнева соціалістична революція, а підтоптані і новоявлені лицарі «християнської цивілізації» щось і досі не вгавають. Їх не навчила розуму ні доля тих горе-віщунів, які пророкували швидку загибель першої у світі Республіки Рад під ударами інтервентів та внутрішньої контрреволюції, ні ганебний крах гітлерівського фашизму з його маячною ідеєю «світового панування». Між іншим, це словосполучення у мене (та чи тільки у мене?) стійко асоціюється з видивом купи ворожих знамен і «фюрерового» штандарта, що їх кинули до підніжжя Мавзолею на Красній площі радянські воїни-переможці...

Тож і недарма сьогодні люди доброї волі з надією звертають свої погляди до Красної площі, коли тут відбувається Жовтневий парад, вирує молодо святкова демонстрація трудящих. В цей день частіше, ніж в інші, замислюємося: що ж то за сили могутні піднесли нас на височості розвинутого соціалізму в такий історично стислий відрізок часу?

Втім, знаємо: жодної містики, ані найменшої таємниці. Сили бо — реальні, земні. Створена Леніним партія комуністів була і є тією могутньою мобілізуючою силою, яка очолила, повела і впевнено веде наше суспільство шляхом соціально-економічного, науково-технічного, духовного прогресу. Ідейним джерелом і надійним дороговказом для неї повсякчас була і є наукова теорія і революційна практика марксизму-ленінізму. Маркс розкрив об'єктивні, матеріальні в своїй основі закони руху історії, виявив їх там, де раніше все здавалось або грою сліпого випадку, сваволлям окремих осіб, або видавалося за самовираження міфічного світового духа. Вчення Маркса зірвало покров з таємниці капіталістичного виробництва — експлуатації праці капіталом, показало, як створюється і ким привласнюється додаткова вартість. Фрідріх Енгельс надавав виняткового значення двом найвидатнішим відкриттям Маркса — матеріалістичному розумінню історичного процесу і теорії додаткової вартості. Вони є ключовими для з'ясування суті класової боротьби і перетворення соціалізму з утопії в науку. На цій основі В. І. Ленін назвав головним в ученні К. Маркса «з'ясування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату як будівника соціалістичного суспільства» (В. І. Ленін. Повне зібр.

тв., т. 23, с. 1). Він підняв марксизм на новий, вищий ступінь, творчо розвинув його в нових історичних умовах.

І сьогодні марксизм-ленінізм як найвище досягнення світової цивілізації володіє умами мільйонів, є світоглядом передової частини людства, філософією соціального оптимізму, осердям нашого духовного життя. Марксистсько-ленінський атеїзм — його невіддільна складова частина. Тому й шаліє реакція, захлинаються власною трутизною її трубадури — від марноти численних спроб підірвати нашу світоглядну основу, перекрутити, спотворити в очах народів світу нашу ідеологію, політику, наш курс на мирне співіснування і припинення гонки озброєнь, заборону ядерної зброї та інших засобів масового знищення. Значить, правильний тримаємо курс, коли нашим недругам дошкуляє правда нашої політики, ідеології і суспільної практики. Втім, як сказав у своїй промові на ювілейному пленумі правління Спілки письменників СРСР Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Костянтин Устинович Черненко, «...переконувати наших ідейних противників, звичайно, справа безнадійна. Але відстоювати й роз'яснювати наші погляди, ловити за руку нечистоплотних «критиків» нового ладу, активно нести людям правду про соціалізм, виховувати радянських людей, особливо молодь у дусі класової пильності, готовності до захисту нашої великої Батьківщини треба безустанно». Ця вказівка націлює нас на дальше вдосконалення всіх ланок ідеологічної роботи, спонукає ще глибше опановувати пропагандистську майстерність, ще рішучіше давати відсіч голосителям «хрестових походів» і «психологічних воєн».

Дальшим зростанням творчої активності відповідають на цей заклик партії організації товариства «Знання».

У процесі підвищення ефективності ідеологічної роботи в нашій республіці вголос заявив про себе харківський експеримент, спрямований на поліпшення лекційної пропаганди, піднесення її дійовості. Харків'яни впродовж двох років добилися помітних успіхів. Соціологічні дослідження показали, що за цей період в області зріс якісний рівень лекцій; вони краще стали вдовольняти запити слухачів. Зросла чисельність і, що важливо,— точнішим стало «адресування» атеїстичних лекцій та інших масових заходів.

Водночас є ще й не використані можливості. Не всі лектори повною мірою використовують філософсько-світоглядний потенціал лекцій із суспільно-політичної, природничо-наукової, історичної, сільськогосподарської та іншої тематики для формування науково-атеїстичного світорозуміння, активної життєвої позиції слухачів. Можливості ж для цього і в харків'ян, і в лекторів інших обласних організацій товариства «Знання» далеко не вичерпані, особливо в галузі системних форм лекційної пропаганди — від початкової ланки (школи знання про природу та суспільство) до циклових лекторіїв і народних університетів різного профілю.

У нинішній п'ятирічці журнал «Людина і світ» публікував і продовжує публікувати систематизований матеріал світоглядного змісту для лекторів і слухачів різних ланок партійного, комсомольського навчання, який, судячи з відгуків, прислужився їм у практичній роботі. Маємо на увазі публікації, подані під рубрикою «На допомогу слухачам системи політосвіти» в 1982—83 і 1983—84 навчальних роках (відповідно — план і програма та серія статей і списки рекомендованої літератури). Гадаємо, кожен, хто цікавиться теорією й історією наукового атеїзму, новітніми аспектами ідеологічної боротьби, не обминає увагою інші традиційні рубрики журналу — «Ленінська атеїстична спадщина», «Наука сьогодні», «Знання висвітлює істину», «Богослов'я і сучасність», «Релігія і політика», «Історія і сьогодення», «За рубежем», «Серед книг». Практика й методика атеїстичного виховання, радянська обрядовість знаходить своє відображення у матеріалах розділів «Риси нашого життя», «Свята, обряди, традиції», «Досвід, практика», «Сторінки вчителя», «Життя і віра», «З редакційної пошти» тощо.

Певна річ, матеріали нашого атеїстичного календаря, які присвячені основоположникам наукового комунізму та їх сподвижникам, діячам науки і культури,— теж є джерелом світоглядного плану, так само як і художні твори, мистецтвознавчі статті, бібліографія.

Лице нашого журналу в 1985 році, як і раніше, буде повернуте до найважливіших подій у житті Комуністичної партії і радянського народу. Найближчі з них — розгортання підготовки до чергового XXVII з'їзду КПРС, ознаменування 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Провідна тематика — розкриття конструктивного, позитивного змісту марксистсько-ленінського атеїзму, активна пропаганда науково-матеріалістичного світогляду, послідовна критика релігійної ідеології та клерикально-буржуазної пропаганди.

Риси нашого життя

ДУША КОЛЕКТИВУ

Ярослав ГУЛЬКО,
власний кореспондент журналу «Людина і світ»

Герой Соціалістичної Праці, заслужений будівельник УРСР А. М. Карпенко розмовляє зі студентами Тернопільського медичного інституту біля пам'ятника його батькові, Герою Радянського Союзу М. Г. Карпенку.

(Фотохроніка РАТАУ).

Він на собі переконався, як багато важить вихідний день, коли його сповна використати для відновлення сил. Говорив про це з членами бригади. Були різні пропозиції. Анатолій Миколайович найбільше наполягав на риболовлі. Просто й корисно. Ентузіазму, правда, це не викликало.

Однак коли наступної неділі він разом із сином Віктором на водоймищі за містом, при численних свідках спіймав семикілограмову щуку, це була сенсація. Ледве впоралися з рибиною. Син так і ніс її додому, перекинувши мотузку через плече, хвіст тягнувся по землі.

Ось так бригадир, запеклий рибалка і прихильник відпочинку на лоні природи, зацікавив багатьох своїм захопленням. У вихідні почали виїжджати з ночівлею на річку Збруч. Спільна вечеря, цікава бесіда — все це гуртує людей. За один такий вечір іноді краще збагнеш душу й помисли товариша, ніж за місяць ділових контактів на будівельному майданчику.

Взимку виставили команду на спортивні змагання з підльодного лову риби. Серед багатьох грамот, що зберігаються в родинному архіві Карпенків, є й така: «Нагородити Карпенка А. М. за перше місце в змаганні колективів будівельно-монтажних управлінь «Промбуду» з підльодного лову риби».

Нелегко бути будівельником. Працюєш переважно під відкритим

небом. То дощ годинами періщить, то мороз і заметіль дошкуляють. Всяко буває, а виробничий ритм не повинен спадати — час не жде. Ось і треба бути витривалим, загартованим, уміти працювати високопродуктивно за будь-яких умов.

Анатолій Миколайович Карпенко ніколи не дивився на своє діло лише як на засіб заробітку.

— Працю нашу держава оплачує добре. Це всі ми знаємо, — сказав якось на зборах колективу. — Проте є ще одна винагорода, яку ніхто не обліковує, за яку ми не розписуємося в грошових відомостях. Я маю на увазі радість, яку кожний з нас дістає від улюбленої роботи, а також ту гордість, що нею повняться серця, коли передаємо людям споруджену нашими руками новобудову.

Один з керівників управління, знайомлячись зі стилем роботи бригадира, кинув модне словечко — «максималіст». Присутній при цьому виконроб об'єкту зауважив:

— Може, ви й маєте рацію, але я вважаю, що бригадир просто душа свого колективу. Так, так, душа, яка, на мій погляд, тримається на трьох китах: людяності, діловитості і вимогливості.

У бригаді двадцять п'ять чоловік, майже дві третини колективу працює разом з Анатолієм Миколайовичем вісімнадцять років, тобто з часу створення бригади. Факт промовистий!

Знатний трудівник республіки Анатолій Миколайович Карпенко — людина цікавої долі. Він — член ЦК Компартії України, Герой Соціалістичної Праці, заслужений будівельник УРСР, член бюро Тернопільського обкому партії, керівник кращої комплексної бригади будівельно-монтажного управління «Промбуд». Як же починався його шлях до визнання, слави і почестей?

Батько був танкістом, гвардії старшим лейтенантом. До війни вчителював, завідував школою, очолював колгосп у Софіївському районі на Дніпропетровщині і вивів його в передові. Війна розлучила Карпенка-старшого з улюбленою справою, з дружиною та чотирма малими дітьми. Воював хоробро, як і личить парторгові танкової роти.

Навесні 1944-го в жорстоких боях за визволення Тернополя від гітлерівських окупантів Микола Григорович Карпенко, якому тоді було тридцять років, проявив виняткову мужність, за що був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Армійська газета так про це писала: «Бій тяжкий. На танк Карпенка суне п'ятнадцять ворожих танків, три бронетранспортери. Карпенко дає команду: «Ні кроку назад!» — і відбиває атаку. Коли в танк влучив снаряд, командир витягує поранений екіпаж, відстрілюється від німецьких автоматників...» Завдяки Миколі Карпенку та іншим хоробрим танкістам бій було виграно, місто визволено.

А через три місяці, в іншому запеклому бою, танк Карпенка підірвався на мінному полі. Героя Радянського Союзу Миколу Карпенка поховано в Тернополі. Тут він залишився навічно, передавши у спадок дітям не тільки прізвище, зовнішню схожість, а й свій подвиг, любов до Вітчизни, взірець того, як треба жити.

Підрісши, ставши будівельником, один із синів воїна-героя, Анатолій, приїхав до Тернополя вклонитися батьковій могилі в парку Слави. Тут, біля обеліска, вирішив залишитися жити й трудитися в місті, яке визволяв батько, і віддати сили й молодече завзяття відбудові дощенту зруйнованого війною обласного центру.

Анатолій Карпенко побував і на околиці Тернополя, де за два березневі дні 1944 року батько його у запеклому бою знищив дев'ять ворожих танків. Ходив юнак й однією з нових красивих вулиць, яка щойно почала набувати обрисів і яку було названо іменем його батька. Згодом Анатолій побудує тут «свій» п'ятиповерховий будинок, його родині нададуть квартиру на цій вулиці... Тоді цього він ще не знав, а просто хотів будувати саме тут, щоб справа Карпенка-старшого, визволителя міста, ніколи не кінчалася.

Анатолій переїхав з Кривого Рога до Тернополя разом з сім'єю. Почав рядовим робітником, а в 1966 році очолив одну з відстаючих будівельних бригад, що працювала на спорудженні бавовняного комбінату. Минуло небагато часу, і колектив вийшов у передові. За ударні темпи будівництва бавовняного комбінату

бригадир був удостоєний першої в своєму житті нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора.

Перебравши естафету героїзму й духовної величі від батька, Анатолій Карпенко не думав про особисту славу. Він просто жив і трудився так, як робив би це батько. Самовідданою працею, активною громадською роботою виповнив свої дні.

Швидко спливали роки. Карпенківці — так почали називати членів його бригади, яка з честю носила почесне звання колективу комуністичної праці — показували зразки трудової доблесті на спорудженні нових корпусів виробничого об'єднання «Ватра», Чортківського цукрозаводу, м'ясокомбінату на околиці Тернополя, житлових велетнів на новому масиві, названому Сонячним. На грудях бригадира з'явилася друга нагорода Вітчизни — орден Леніна.

Від самого початку, як очолив бригаду, він прагнув створити в ній такий моральний мікроклімат, щоб легко дихалося, радісно працювалося. Щоб люди йшли на роботу, як на свято. Ніхто не чув від бригадира лайливого слова. З дитинства не любить, щоб на трудівника покрикували. Коли що десь не так, розтлумачить, покаже...

— Ще в перші роки свого бригадирування я зрозумів одну важливу річ, — зізнається А. М. Карпенко. — Трудовий колектив має бути своєрідною другою сім'єю, а будова — другим домом, рідним для всіх, хто працює в ньому.

Справжній робітничий колектив — це велика школа трудівничого гарту, школа виховання. У колективній праці плекаються такі риси передового сучасного робітника, як професійна гордість, потяг до знань, до підвищення виробничої майстерності. В цьому я особисто переконався. Коли в сімнадцять літ, після закінчення будівельного училища, прийшов уперше на будову, мав лише неповну середню освіту. Потім здобув у вечірній школі середню освіту, а згодом і вищу...

Коли приніс додому інститутський диплом із записом «Присвоїти кваліфікацію економіста народного господарства», зібралися друзі, сусіди, щоб привітати. Один із приятелів спитав:

— Толю, ти не гнівайся, але навіщо це тобі? Ти ж знатний бригадир, прекрасний організатор виробництва. Стільки часу й здоров'я витратив...

— Вчитися нелегко, але й без економічних знань тепер не можна, як із зав'язаними очима працюєш...

Дехто вважав, що після вузу Карпенко відразу подасться на спокійнішу роботу, — скажімо, кудись в управління. Але Карпенко залишився бригадиром. Уже десять років минуло, як став дипломованим економістом, а й далі зводить нові об'єкти. І постійно добивається найвищих виробничих та економічних показників серед бригад управління.

Набуті у вузі знання не пропадають марно. Вони допомагають заглядати в майбутнє, швидше роздивитися все нове, прогресивне. Бригада стала ініціатором багатьох цінних починань у «Промбуді». Зокрема, першою підхопила новий прогресивний метод планування і комплектації. Суть його в тому, що колектив не одержує вже щоденного наряду, — для нього встановлюється річний обсяг будівельно-монтажних робіт, на основі якого і забезпечується виробничо-технічна комплектація. За цих умов бригада стала повновладним господарем на будівельному майданчику. Доводиться працювати вдумливіше, з точним економічним розрахунком, більше дбати про якість роботи, економію матеріалів. Дотримання цих вимог помітно вплинуло й на матеріальну винагороду. Люди задоволені.

Або таке нововведення: спільно з Василем Навольським бригадир розробив так звану безпружальну опалубку. А це — тисячі карбованців економії. Будити в робітниках ініціативу, спонукати до творчих пошуків, множити трудову енергію — ось чим клопочеться бригадир. Довго міркував, як точніше визначати внесок кожного у спільні здобутки. Запровадили такий показник, як коефіцієнт трудової участі. Це помітно підвищило виробничу активність робітників.

Знаменною для Анатолія Миколайовича була десята п'ятирічка: за самовіддану працю Вітчизна удостоїла його високого звання Героя Соціалістичної Праці. Син Героя сам

став Героєм. Що ж, як сказав поет: медаль за бій, медаль за труд із одного металу ллють...

— Моя висока нагорода, — говорить бригадир, — це передусім колективна заслуга. Щаслива доля звела мене в Тернополі з чудовими людьми. Це — партгрупорг бригади Анатолій Миколайович Єтоєв; мій заступник — Василь Йосипович Навольський; майстер на всі руки Іван Маркович Процанін — тесля, муляр, бетонник. Або такі завзяті, ініціативні робітники, як Євгенія Петрівна Городиська, Іван Богданович Дячишин, наш профгрупорг Василь Йосипович Кривенький та багато інших. Половина бригади вчиться на вечірніх курсах, щоб освоїти нову спеціальність — монтажника залізобетонних конструкцій. Ось чому колектив наш дещо незвичний — крім основної, кожен володіє ще трьома-чотирма суміжними професіями, а це дозволяє успішно маневрувати на фронті роботи.

— Анатолію Миколайовичу, — звернувсь я якось до нього, — пригадую, на одному з пленумів обкому партії вашу бригаду назвали «університетом комуністичного ставлення до праці...»

Бригадир замислився, потім зніяковіло усміхнувся: мовляв, університет — це таки заголосно.

— Втім, я переконаний, — виважує слова бригадир, — трудовий колектив відіграє величезну роль у нашому житті. Взаємовідносини в бригаді є доброю школою. Перед тобою різні характери, смаки, погляди, різний підхід до життя. Ділом перевіряються такі поняття, як робітнича гордість, відданість обраній справі. В хорошому трудовому колективі людина загартовується, міцніє духовно і росте професійно.

Анатолій Миколайович не підкреслює власної заслуги в тому, що вдалося згуртувати колектив надійних людей, для яких найголовнішою заповіддю стало: працюй на совість і живи по совісті. А виховати бригаду, в якій усі були б дбайливі, високодисципліновані, перейняті почуттям відповідальності за доручену справу, дуже не просто. Воно ніби й само по собі виходить, але фактично кожен чинить так, як робив би Карпенко. Він не стільки навчає, виховує словами, скільки показує особистим прикладом. І всім хочеться бути схожим на нього. Позитивний вплив, особистий приклад — ось головна виховна функція бригадира.

Анатолій Єтоєв спочатку був якимось сором'язливим, невпевненим у собі. Бригадир довго придивлявся до нього. Потім поговорив з ним по щирості — раз, вдруге. І от несподіванка: тезко бригадира поступає у вечірню школу і в сорок років успішно закінчує десятий клас. Характер його поступово міняється, проявляються здібності до громадської роботи. Нині А. М. Єтоєв — партгрупорг бригади, депутат міськради, енергійний дружинник. І на виробництві — просто талант. Розбереться в будь-якому кресленні, ініціативний, організований.

— То все заслуга Анатолія Миколайовича, — зазначає Єтоєв, — попрацював він зі мною. Уміє до кожного підійти. Головне — не метушиться, не нав'язує своєї позиції, а спокійно радить.

Питаю бригадира, як вдається йому здружити, згуртувати людей.

— Тут, розумієте, якогось правила немає. Безумовно, треба враховувати характер, нахили робітників, знати кожного, виявляти інтерес до особистого життя. Он погляньте на цього щасливого чоловіка, — Карпенко показує на веселого робітника, що швидко в'яже арматуру. — Це Йосип Петрович Галушка. Недавно дружина народила йому двійню — хлопчика і дівчинку. Всією бригадою врочисто поздоровили, подарували коляску на двох малюків, згодом допомогли обміняти квартиру на просторішу. Словом, всі взяли подію близько до серця. І тепло й радість товаришів по праці ніби окрилили його. Зрештою, самі бачите...

У тресті «Промбуд» знають, що на колектив, очолюваний А. М. Карпенком, завжди можна покластися. Скажімо, у квітні цього року, коли завершували реконструкцію центрального стадіону в Тернополі, бригада одержала відповідальне завдання: щоб дати фронт роботи іншим будівельним підрозділам, за чотири дні спорудили підпірну бетонну стіну. В звичайних умовах на це треба не менше десяти днів. Разом добре обміркували завдання,

працювали з повною віддачею сил — і виконали завдання у визначений строк.

Зуміла обігнати час бригада Карпенка й на будівництві Чортківського цукрового заводу, де їй доручили звести велику насосну станцію. За графіком на виконання роботи відводилося кілька місяців, але в інтересах виробництва цей строк треба було гранично ущільнити. Карпенківці здали об'єкт державній комісії за 15 днів! Справжній трудовий подвиг. Звичайно, були й премії, всіх гідно вшанували, та головне — високе моральне задоволення від здійсненого, адже ударна праця ще тісніше згуртовує людей. Такі випадки є доброю перевіркою свідомості й життєвих цінностей робітників.

— Якось ми дискутували про героїку праці, — каже Анатолій Миколайович, — і дійшли висновку, що в повсякденних трудових буднях героїзм виражається в дуже простих і конкретних ділах: у чітко організованій праці, повноцінному використанні робочого часу, взірцевій дисципліні. Звичайно, складниками героїчного є й інші риси та якості, але головне — віддавати себе до останку справі, яку робиш для блага Батьківщини, діяти розумно й ефективно.

Цікаві міркування бригадира про працю як фактор духовного змужніння, а також і світоглядного розвитку. Він вважає за правило — ставити поряд з молодим робітником досвідченого фахівця, чуйного й уважного товариша. Сприятливий мікроклімат у бригаді не лише дає кожному душевний заряд бадьорості і заохочує до праці, а й розвиває кругозір, вчить правильно жити.

Ось два приклади. Сімнадцятилітній Іван Дячишин прийшов у бригаду з будівельного профтехучилища. Зовсім юний, недосвідчений, він важко «вписувався» в колектив з його законами високої вимогливості та дисципліни. А вже через рік, йдучи в армію, прощався як з рідними. Потім два роки писав душевні листи, обіцяв повернутися. І повернувся. Минув рік, одружився. На весіллі була вся бригада. Нині в Дячишина вже двоє дітей. Працює відмінно, вчиться, не уявляє життя без бригади.

— А то прийшов до нас новий робітник Іван Григорович Стульківський, — пригадує Анатолій Миколайович. — Коли ще оформлявся, говорили мені: «Матимеш мороки, віруючий він, активний сектант. Може, в іншу бригаду хай іде?» Порадився я з товаришами і кажу: «Нічого, хай собі вірує.. У нас міцні наукові переконання». Прийшов, працює добре, у кресленнях будівельних розбирається. Спочатку цурався колективу, уникав громадських заходів. Минув час, і багато чого в поведінці та й у поглядах Івана Григоровича змінилося. Досить сказати, що сьогодні він з усіма членами бригади ходить на виробничі збори, бере участь у громадській роботі. Політінформації не лише відвідує, а й питання задає. Газети й журнали читає. Виходить, життєва позиція і світогляд віруючого не ті, що раніше. Пожвавішав, до людей горнеться.

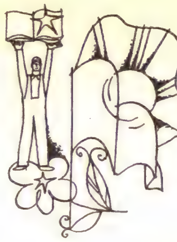
Бригадир усвідомлює, що інтереси людини багатогранні, вони не вичерпуються самою лише виробничою діяльністю. І щиро радіє, коли після трудового дня бачить колег на концертах, в театрі, у вечірній школі та бібліотеці. Більшість із них — громадські активісти, аматори спорту і художньої самодіяльності. Нещодавно у вихідні члени бригади з ініціативи А. М. Карпенка подорожували місцями бойової слави — їздили до Бреста, Мінська, побували в Хатині. Потім ділилися враженнями, згадували, обговорювали бачене...

23 квітня цього року бригада А. Карпенка достроково завершила виробничу програму чотирьох років нинішньої п'ятирічки. Кожен робочий день колективу відзначається високим трудовим ритмом. Так має бути й надалі.

...Він встає раненько. Дружина Галина Антонівна вже звикла, що чоловік першим мусить прибути на будову, і старається завчасно приготувати сніданок. Вона живе турботами Анатолія Миколайовича, найперший друг і помічник.

Карпенко з вулиці Карпенка... Вулицею батькового безсмертя поспішає він, щоб самовідданою працею примножити залишений йому безцінний спадок.

Тернопіль.

ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ РОБОЧОЇ ЗМІНИ

Посвячення в робітники на київському заводі «Ленінська кузня». Юнаків вітає ветеран підприємства комуніст С. М. Черняхівський.

Фото Анатолія Афанасьєва.

Галина МЕНЖЕРЕС,
заступник голови виконкому Київської міської Ради народних депутатів

Серед форм і методів ідеологічної роботи партійних організацій промислових підприємств по формуванню нової людини значне місце належить радянським святам і обрядам, які є важливим засобом забезпечення духовного зв'язку поколінь, спадкоємності революційних, бойових і трудових традицій радянського народу, вироблення ціннісних орієнтацій будівника комунізму. Участь в обряді, святі поглиблює усвідомлення причетності до колективу, до всього народу, виховує почуття обов'язку і особистої відповідальності перед суспільством.

Трудовим святам і традиціям належить одне з провідних місць у системі радянських свят та обрядів. І це природно: адже соціалістичний спосіб життя — це насамперед трудовий спосіб життя. Великого поширення нині набули свята трудової слави, під час яких урочисто вшано-

вують передовиків виробництва, переможців соціалістичного змагання, наставників молоді, робітничі династії. Отже, трудові свята і обряди пропагують трудові досягнення, досвід передовиків виробництва. Вони сприяють піднесенню авторитету людини праці, підвищенню престижу робітничих професій.

«Величезні можливості для поліпшення виховання людей, забезпечення індивідуального підходу мають трудові колективи, де кожна людина на виду, де її вчинки і дії можуть і повинні своєчасно діставати всебічну, вимогливу товариську оцінку», — підкреслив на XXVI з'їзді Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький.

Дієвість трудових обрядів і ритуалів значною мірою залежить від постановки виховної роботи в колективах, морально-психологічного клімату в них, від уваги, яка виявляється до молоді.

Вступ молодої людини до трудової сім'ї — це завершення складного процесу вибору життєвого шляху. Трудові колективи, куди приходять юнаки і дівчата після школи, стають центром виховання у них комуністичного ставлення до праці, до соціалістичної власності. Саме в трудових колективах акумулюється не тільки трудовий, а й соціальний досвід.

Сучасна молодь прагне, щоб її поважали, цінували її людську гідність. Серед молоді спостерігається тенденція до урочистого святкування знаменних подій у житті, прагнення до того, щоб ці події мали не тільки особисте, а й суспільне звучання.

Цим запитам молоді відповідає святковий обряд урочистого посвячення у робітники, який належить до найбільш масових і соціально значущих трудових обрядів.

Багаті можливості для виховання молоді на славних трудових традиціях має столиця України — місто Київ. Рік у рік міцніють, примножуються трудові традиції киян — від перших комуністичних суботників до масового руху за комуністичне ставлення до праці, за перетворення столиці республіки у зразкове комуністичне місто.

Носіями славних трудових традицій виступають наші передові земляки, колективи уславлених підприємств. У Києві живуть 140 Героїв Соціалістичної Праці, орденами СРСР нагороджено 75 київських підприємств та організацій — таке всенародне визнання внеску киян у справу комуністичного будівництва.

На одному з найстаріших заводів Києва — «Арсенал», славними революційними традиціями якого пишається робітничий клас усієї країни, ось уже близько 60 років існує традиція відзначати день пам'яті В. І. Леніна і річницю Жовтневої революції почесними змінами на Ленінському верстаті. Учасники змагання за право працювати на верстаті Леніна щодня виконують і перевиконують свої виробничі завдання, мають право ставити особисте клеймо на виробленій продукції, вони — раціоналізатори і наставники молодої зміни, приклад у праці і в побуті. Виховне значення цієї традиції важко переоцінити — вона є постійним джерелом трудового ентузіазму, високим зразком соціальної свідомості, живої спадкоємності поколінь робітничого класу.

У момент посвячення в трудову сім'ю молодий робітник дає урочисту клятву завжди бути гідним високого звання арсенальця, свято берегти революційні і трудові традиції заводу, бути прикладом у праці, вдосконалювати свою майстерність, добиватися присвоєння високого звання «Майстер — золоті руки».

Традиція присвоювати кращим виробничникам звання робітника найвищої кваліфікації «Майстер — золоті руки» народилась на «Арсеналі», як і на інших підприємствах Києва, ще в 1962 році, коли в країні ширився рух за комуністичне ставлення до праці. Перші форми ритуалу були досить прості: вручення дипломів, поздоровлення, побажання. Нині ритуал присвоєння звання «Майстер — золоті руки» проводиться в Будинку культури заводу на вечорах трудової слави, на зльотах молоді і наставників. У такі дні Будинок культури у святковому вбранні — стенди, панно, фотографії розповідають про життя робітничого колективу, про досвід новаторів.

У віршах заводських поетів, які звучать у пролозі до свята, — слова вірності партії, відданості Батьківщині, своєму підприємству, його славним традиціям. Увесь сценарій вечора підпорядкований головній ідеї — естафета ветеранів заводу передається в надійні руки молоді.

Чудовими прикладами вірності трудовим традиціям стають для молодих славні робітничі династії. Арсенальці по праву пишаються робітничими династіями Ушакових, Найденків, Мар'янченків, Радченків та багатьох інших. Сьогодні на заводі таких династій працює більш як 70. Їх вшануванню присвячуються традиційні вечори-портрети «Слово про робочу людину».

Урочисто проводжають арсенальці молодих робітників на службу до Збройних Сил Союзу РСР. Кращих молодих виробничників звичайно направляють служити у підшефні частини. На вечорі виступають кадрові арсенальці — ветерани війни і праці. Призовникам вручають наказ колективу, нагороджують їх почесними грамотами, значками з емблемою заводу, пам'ятними дарунками. З материнським наказом виступає мати одного з юнаків. Дівчата дарують майбутнім воїнам квіти. У пам'ять про тих, хто загинув у боях за свободу Вітчизни, призовники кладуть гірлянду Слави до підніжжя обеліска героям-арсенальцям.

Показовим є те, що більшість молодих арсенальців після армійської служби повертається працювати на рідний завод. Досвід «Арсеналу» — переконливе свідчення того, що урочисте, емоційне проведення трудових свят і обрядів є значним чинником у вихованні молодої робітничої зміни.

Традиційним став на Київському авіазаводі ритуал посвячення молодих робітників у літакобудівники. У залі — юнаки й дівчата з червоними стрічками, на яких написано: «Молодий літакобудівник». Урочисто вносять прапор заводу. Один із посвячуваних від імені своїх товаришів виголошує урочисту клятву: бути вірним славним революційним і трудовим традиціям робітничого класу, дорожити високим званням радянського робітника, керуватися у своєму житті принципами морального кодексу будівника комунізму. Ветерани, наставники, майстри вручають посвячуваним трудові путівки, пам'ятні дарунки — набори інструментів.

Нещодавно народилась у місті нова традиція — урочисте вручення трудових книжок молодим робітникам, випускникам професійно-технічних училищ та учбово-виробничих комбінатів.

На в/о «Електронмаш» вручають трудові книжки молодим робітникам. Святкова атмосфера, привітання представників адміністрації, громадських організацій, майстрів — усе це дає можливість кожному молодому робітникові відчути увагу старших товаришів, всього колективу підприємства.

На Дарницькому шовковому комбінаті дедалі ширше впроваджується свято першої зарплати. В присутності всього колективу зміни наставники молодих робітників урочисто вручають їм перші зароблені гроші. Учасники самодіяльності присвячують цій події невеличкий концерт.

Ще одна нова традиція трудящих столиці України — «День повноліття». З 1978 року це свято відзначають на взуттєвому об'єднанні «Київ». У програмі — виступи ветеранів праці, уславлених робітників, орденоносців, учителів. Найбільш зворушливі моменти свята — це виступи батьків, дарування вісімнадцятилітнім вишитого рушника як символу щасливого трудового життя, вручення іменинного пирога. Свято завершується прийомом молодих робітників у трудові колективи бригад, дільниць.

Характерною особливістю трудових свят і традицій є те, що кожний виробничий колектив вносить у ритуали щось своє, і це надає святу особливої сімейної атмосфери і теплоти. Так, на деяких підприємствах ритуал посвячення у робітничий клас поєднується із вшануванням батьків молодих робітників, кращих наставників молоді. Молодим робітникам вручають посвідчення про присвоєння розряду, а наставникам — диплом наставника. Юнаки і дівчата з перших кроків на виробництві

відчувають доброзичливість, увагу, чуйність старших товаришів.

Наставництво набуло в трудових колективах Києва великого поширення. Рух наставництва — це не тільки передача молодим виробничого досвіду, а й дійова форма комуністичного виховання, і нова трудова обрядовість. Молодому робітникові на загальних зборах урочисто передають верстат, інструменти.

На взуттєвому об'єднанні «Київ» зліт наставників проводять на початку року, після підбиття підсумків у парному змаганні за рік. У фойє клубу — фотографії наставників з їх вихованцями на робочих місцях, у гуртожитку, на відпочинку. У програмі зльоту — виступ генерального директора об'єднання, вшанування переможців у змаганні, театралізована розповідь про ветеранів руху наставництва, виступи наймолодших членів колективу. Символічний момент — передавання «естафети поколінь»: в одному випадку це вручення молодим червоної хустинки, в іншому — іменного інструменту. Наставники молоді нагороджуються почесними знаками ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ.

Трудові свята і обряди мають неоціненну соціальну значущість, оскільки в них відбиваються цінності радянського способу життя. Регулюючи взаємовідносини особи і суспільства, трудові свята і обряди фіксують перехід від одного щабля соціального і професійного зростання до іншого, закріплюють соціальний статус молодої людини.

Молода людина починає свою трудову діяльність під знаком чуйної уваги всього колективу, під знаком взятих на себе високих зобов'язань. Соціальне середовище виховує в ній почуття професійної гордості, колективізму, поваги до праці і до людини праці, формує у молодого робітника почуття відповідальності за свою справу.

Через трудові свята, традиції і обряди, які органічно поєднуються з іншими формами ідейного впливу, виробничий колектив сприяє формуванню комуністичного світогляду молоді.

Досвід, практика

КОНКУРС ЗАВЕРШИВСЯ, РОБОТА ТРИВАЄ

Іван ЖУРАВІНСЬКИЙ
відповідальний секретар правління Тернопільської обласної організації товариства «Знання».

Протягом року на Тернопільщині проходив обласний конкурс на кращу постановку атеїстичного виховання, в якому взяло участь близько 500 первинних організацій «Знання». Його переможцями стали первинні організації медичного інституту, сіл Дружба Бучацького району, Озеряни — Борщівського, Заруддя — Збаразького районів та Лановецької середньої школи № 2.

Творче змагання пожвавило атеїстичну роботу в усіх ланках, урізноманітнило форми й методи світоглядного виховання населення. Розширилось коло ентузіастів науково-атеїстичної пропаганди, організовано нові лекторії та кінолекторії, частіше проводяться конференції з питань атеїзму, тематичні вечори, зустрічі «за круглим столом». Активізували свою діяльність народні університети наукового атеїзму, школи «Знання про природу», клуби юних атеїстів тощо.

Загалом уся діяльність науково-методичної секції атеїстичної пропаганди при правлінні обласної організації Товариства стала ефективнішою. Лише за останній рік секцією проведено обласні конференції на тему: «Комплексний підхід до науково-атеїстичної пропаганди в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС», «Шляхи вдосконалення атеїстичної пропаганди медичними установами Тернополя», «Науковий атеїзм у системі ідеологічної боротьби». Протягом року лектори-пропагандисти більш як сто разів виїздили у віддалені населені пункти. У трудових колективах Кременецького, Збаразького, Бучацького районів та обласного центру ведуться цикли лекцій: «Сучасна ідеологічна боротьба і релі-

гія», «Радянський спосіб життя і релігія», організовано дворічний семінар «Методологічні основи критики релігії. Форми і методи атеїстичної пропаганди». Науково-методична секція спрямовує і контролює роботу тридцяти двох народних університетів атеїстичних знань, що діють нині в області. Так, розроблено тематику циклів лекцій з критики ідеології уніатства, католицизму, клерикалізму, інші методичні матеріали.

Підбивши підсумки конкурсу, бюро науково-методичної секції приступило до узагальнення і поширення досвіду його переможців. А він повчальний. Наприклад, пропагандисти атеїзму медичного інституту взяли шефство над Тернопільським бавовняним комбінатом, добре налагодили роботу світоглядного лекторію «Знання — сила», регулярно виступають з бесідами та лекціями в молодіжних робітничих гуртожитках. На базі музеїв кафедри біології та кафедри анатомії члени атеїстичної секції інституту проводять екскурсії для учнів шкіл, профтехучилищ. У центральному парку культури і відпочинку ними створено атеїстичний клуб «Людина і світ». Шість медико-атеїстичних бригад інституту систематично виступають на підприємствах і в установах Тернополя.

Пропагуються і здобутки первинної організації товариства «Знання» колгоспу «Росія» Збаразького району, члени якої мають чималий досвід індивідуальної роботи з віруючими.

Науково-атеїстичну секцію первинної організації товариства «Знання» с. Озеряни Борщівського району, яка теж стала переможцем конкурсу, очолює вчитель хімії В. М. Бернат. Щотижня в сільському клубі відбувається лекція або вечір запитань і відповідей.

Популярними в Озерянах стали вечори «Атеїсти за круглим столом», у яких, крім лекторів, беруть участь передовики виробництва, шановані всіма хлібороби. Виступаючи на одному з таких вечорів, ланковий механізованої ланки тутешнього колгоспу М. Д. Капущак переконливо й дотепно прокоментував добре всім відому приказку «На бога надійся, а сам не лінуйся», пов'язавши її зі своїми землеробськими турботами.

Конкурс завершився, робота в первинних організаціях товариства «Знання» триває.

З редакційної пошти

НАГОРОДА ГУРТОЖИТКУ

«Наш дім», — говорять учні Чернівецького кооперативного технікуму про свій гуртожиток. І справді, тут створено атмосферу домашнього затишку, яка так допомагає і в навчанні, і в розумному й корисному проведенні дозвілля.

Заслуженою популярністю користується в гуртожитку клуб вихідного дня. Серед заходів, організованих клубом,— екскурсії до філіалів Центрального музею В. І. Леніна в Києві та Львові, поїздки до міст-героїв Бреста, Одеси, Мінська, на фестивалі дружби в Кишинів і Вільнюс. Запам'яталась учням технікуму й екскурсія до Львівського музею історії релігії та атеїзму.

Цікаво, творчо ведеться в гуртожитку атеїстична робота. З бесідами виступають перед учнями лектори обласної організації товариства «Знання», з оглядами літератури з атеїстичної тематики — працівники бібліотеки технікуму. Велику аудиторію збирають тематичні вечори з питань релігії та атеїзму, бесіди викладачів про походження та реакційну суть релігії, про релігійні свята і обряди, про місце і роль релігії в сучасному світі.

За підсумками огляду-конкурсу на кращий гуртожиток робітників та учнівської молоді системи споживчої кооперації України колектив гуртожитку Чернівецького кооперативного технікуму визнано переможцем і нагороджено почесною грамотою.

Григорій ЗАСЛАВЕЦЬ,
секретар ради Чернівецької облспоживспілки по роботі з молодими кооператорами.

СВІТИ, «АЛЬТАЇРЕ»!

Валентина БАЙКОВА, Лариса КОЛОС

У просторому залі Палацу культури і техніки Миколаївського суднобудівного заводу зібралось понад тисячу хлопців і дівчат — учнів професійно-технічного училища.

— Цікаво, що це буде? Фільм чи звичайна лекція на атеїстичну тему з танцями після неї?

— Скажеш таке! Дископлуб — і лекція...

— «Альтаїр»... З якої воно опери?

— Не з опери. З космосу. Зірка є така — Альтаїр.

— До чого тут зірка?

В цю мить світло згасло, а тоді раптом почало литися струменями, і ці струмені разом з музикою наче стрімко несуть тебе до яскравої таємничої зірки, що спалахує угорі. Зал завмирає. У тиші урочисто звучить голос: «Вас вітає дископлуб «Альтаїр». Ви слухаєте і дивитесь програму з циклу «Атеїзм. Релігія. Час».

Музичні акорди починають падати шаленою зливою. На п'яти екранах — перед глядачами, з боків і угорі — оживають документальні кадри, плакати, репродукції шедеврів світового живопису і скульптури. Кольорові промені висвітлюють один, другий, третій... А диктор говорить про макіяж та істинну суть церковних діянь, про те, що ховається за блиском золочених ікон.

— Атеїзм — це не просто заперечення бога. Атеїзм — це позиція. Ставлення до життя, до світу, в якому живеш...

Гучно калатає серце, відгукуючись на хаос рваних ритмів впереміж з вільною, розкутою музикою...

— Здорово! Слово честі, здорово! — захоплено вигукує хлопчина, що сидить поруч.

Ця оцінка дисковистави — так би мовити, суто емоційна. А ось думка науковця, доцента Миколаївського факультету Київського інституту культури ім. О. Є. Корнійчука, голови обласної науково-методичної ради по пропаганді наукового атеїзму С. П. Кисельова:

— Вважаю, організатори дискотеки В. Лєсков та С. Булавін започаткували новий перспективний напрям у пропагандистській роботі. Новим і, безумовно, дуже ефективним — передусім, у молодіжній аудиторії — є комплексне використання музики, слайдів, світла та кольорів.

Отож і не дивно, що хоч «Альтаїр» створено лише рік тому, він уже здобув визнання, його запрошують студенти, комсомольські працівники, школярі, колгоспники, робітники підприємств міста і області.

— Як усе почалося? — директор Миколаївського будинку атеїзму Тетяна Георгіївна Конечна замислюється. — Просто нас не задовольняло те, що було. Хіба може подобатися посередність? Тут якраз почули про колег-одеситів. Вивчати їхній досвід послала своїх однодумців, ентузіастів клубу — Володимира Лєскова та Сергія Булавіна. Вони повернулися захоплені й збентежені. Захоплені новизною підходу до проблеми, збентежені складністю шляху, яким пішли колеги. Двадцятеро учасників дисковистави... Де їх узяти? Практична неможливість виступити за межами свого приміщення... І хлопці вирішили не наслідувати, а робити по-своєму. Скоротили до мінімуму кількість ведучих. Подбали про мобільність. «Альтаїр», у разі потреби, проводить дисковистави по чотири, а то й по п'ять разів на день. І в тому приміщенні, куди запрошують, — у Миколаєві і за його межами.

Звичайно, все це дається зовсім не просто. Але, наприклад, Сергій Була-

він, окрім режисерського фаху, має ще й чудові знання з техніки. Музичне обладнання, підсилювачі, світлоефекти — його царина. До речі, коли непереливки, може й машину вести. Володимир Лєсков — актор, літератор, диктор. Звичайно ж, обізнаний у музиці. І що дуже важливо: атеїстична дискотека — їхнє захоплення. Таким чином, разом з Тетяною Георгіївною вийшов злагоджений ансамбль, в якому кожний грає першу скрипку.

Щоправда, перша дисковистава все-таки народжувалась у муках. Більше відкидали, аніж брали. Радилися з науковцями, з досвідченими лекторами, переглянули стоси книг. Нарешті — створювали сценарій. Обговорювали написане, сперечалися, переробляли, показували роботу друзям, знову допрацьовували. Тоді збирали ширшу аудиторію. І знову вносили корективи.

І от — успіх. Мабуть, хтось уже й спочив би на лаврах. Але — не вони. Навіть та, найперша програма, цілком визнана, досі постійно вдосконалюється. А паралельно ведеться напружена робота над наступною.

Друга програма триває довше: не двадцять хвилин, а сорок. Відповідно зросла кількість слайдів. У прозовий сценарій органічно увійшли вірші поетів різних епох. Горацій... Його твори звучать латинською мовою. Тоді — у перекладі. Омар Хайям... Вірші вітчизняних поетів, співців нашої радянської доби... За основу програми взято тему величі людини.

І знову, затамувавши подих, завмирає зал.

Ось на екрані тягнуться до неба руки віруючих. Очі, сповнені благання.

— Господи, допоможи мені, рабу твоєму. Господи, в тобі моя надія, в тобі моя віра. Дай мені сили, господи!..

З'являються, зникають кадри. І лунає голос:

— Людино, встань! Той, до кого ти звертаєшся, не допоможе тобі. Найвища могутність — у тобі самій. Знай — ти сама творець своєї долі. Тільки ти!

Вмикається фонограма. До віруючих і невіруючих звертається колишній протоієрей і професор богослов'я Олександр Олександрович Осипов, який порвав з релігією. У 48 років! Він розповідає про себе, про свій шлях до прозріння.

— Ти сама творець свого щастя і призвідець своїх бід, людино! Пекло і рай — у твоїй власній душі!

Дископрограма — емоційна, переконлива. Ваблять і захоплюють глибина її змісту, високий мистецький рівень, естетика оформлення. Усе це бентежить, примушує кожного серйозно подумати про власну світоглядну позицію.

— Які подальші плани? — перепитує Тетяна Георгіївна. — Розробляємо третю, четверту програми. Адже часто після дисковистав починаються суперечки. І з'ясовується, що вдосконалюватись можна безмежно — тут поле діяльності у нас величезне. Хочемо порушити тему розвінчання релігійних фальсифікаторів науки... Цікаво було б показати конкретну людину, шляхи її становлення, духовного збагачення.

З вершин узагальнення — до глибин життя, від теорії — до факту, до конкретної людини йде «Альтаїр», дбаючи про найвищу ефективність своєї роботи. І, безперечно, всілякого схвалення заслуговують ентузіасти дискотеки. Їхні зусилля, їх творче горіння.

Але не можна на самому лише ентузіазмі рухатися вперед. А миколаївський «Альтаїр» поки що користується позиченою технікою, у нього немає найнеобхіднішого: транспорту, рекламних афіш, навіть фотографа. «Альтаїру» потрібна серйозна допомога. Щоб на повну силу сяяла ця яскрава, вабляча зірка.

Миколаїв — Київ.

ХЛОПЧАКИ, ЯКІ ВИБОРЮВАЛИ ПЕРЕМОГУ

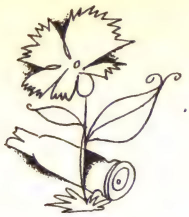

Щороку в День Перемоги ветерани дивізіону зустрічаються з піонерами, молоддю. Н а ф о т о: після привітання піонерів на зустрічі в м. Полтаві із словом-відповіддю виступає колишній комсорг дивізіону, автор спогадів О. М. Лебедєв.

Під час чергової зустрічі в м. Виборгу ветерани 40-го артдивізіону відвідали місця колишніх боїв.

**Фото Павла М е л е ш е н к о в а,
колишнього начальника штабу
40-го артдивізіону.**

Олександр ЛЕБЕДЄВ,
капітан у відставці, учасник Великої Вітчизняної війни

Продовжуємо друкувати відгуки на публікацію «Біля вічного вогню» (№ 5, 1984), в якій редакція звернулася до читачів з проханням розповісти про нові традиції, що беруть свій початок від славного Дня Перемоги — 9 Травня.

Автобус круто повернув, прошурхотів ще кілька десятків метрів колесами по гравію і зупинився. Ми вийшли і завмерли вражені...

У тому місці, де коротенька вуличка, на яку в'їхав автобус, починала розбігатися направо і наліво, прямо перед нами, якось зовсім несподівано на тлі веселої, ніжної зелені здіймалася шпиляста стела з зіркою. Поряд — молодий воїн, вирізьблений з каменю, здійняв автомат. На стелі — фотографії чоловіків. Їх тут сорок дві. На більшості — зовсім молоді хлопці.

Нам пояснюють: сорок два жителі цього мікрорайону грузинського міста Кварелі не повернулися з війни. Їх сім'ї і сусіди своїми силами спорудили скромний меморіал в пам'ять полеглих.

На честь нашого приїзду майже все населення мікрорайону зібралося тут.

І п'ятнадцять ветеранів Великої Вітчизняної, які з'їхались у День Перемоги на чергову, традиційну зустріч з Москви, Києва, з Донбасу на заклик друга, однополчанина Дмитра Тевдарашвілі, стояли і дивились на стелу, на матерів, дружин, сестер, дітей тих, хто не повернувся. Дивилися на фотографії. Можливо, з кимось із них ми воювали поряд? Можливо, зустрічались на зранених дорогах війни, на яких чигала смертельна небезпека, ділилися махоркою, вкривались однією шинеллю? Можливо, хтось із них перепинив собою осколок або кулю, що цілилася в мене?.. Ось цей, наприклад, зовсім молодий хлопчина з вусиками, що ледве пробивалися...

Маленька дівчина з ясними, променистими очима стала під обеліском і почала співати пісню про Катюшу. Потім жінки в чорному — помилитися було неможливо: це матері! — піднесли нам глечики з домашнім вином і попросили спом'янути загиблих. На поданому мені глечику було написано: «Ніко Ч. Хуцішвілі». Може, це той самий хлопчина з вусиками? Скільки їх, ось таких юних, пройшло фронтовими дорогами!

В одному сучасному фільмі про сучасних солдатів Радянської Армії співають пісню. У пісні є такі слова: «Солдатом не рождаются, солдатами становятся». Там, на війні, швидко ставали солдатами навіть хлопчаки. Багато хто, щоправда, просто не встиг... А ті, хто встиг, виграли війну у страшного, нещадного, жорстокого ворога. Хай не тільки самі вони. Але й вони теж.

Перші дні

Коли почалась війна, мені не було й сімнадцяти. Жив у рідному Києві. Вчився в 54-й школі, що по вулиці Леніна. Взимку 41-го мене обрали секретарем шкільного комітету комсомолу. І в перший день війни — нарада в райкомі. На кожне комсомольське завдання ми всі — і хлопці й дівчата — йшли як у бій, палко і самовіддано. Нічні чергування, спостереження за світломаскуванням, збір металобрухту, полювання за шпигунами, диверсантами, закинутими в наш тил,— все це ми робили з цілковитою певністю, що саме від нас залежить результат битви з фашизмом.

Райком оголосив набір комсомольців-добровольців у загін самокатників. Записались усі старші хлопці. Взяли одного чи двох. Потім

потрібні стали добровольці у загін для охорони найважливіших об'єктів зв'язку Києва. Знову — безліч заяв. Відібрали нас чоловік десять: Сашка Гардецького, Гену Фрідмана, Йосипа Кошарського, Льоню Римського...

І ось — вперше на посту. Мій пост — внутрішній двір міської телефонної станції, яка тоді знаходилась у мікрорайоні між Прорізною, Хрещатиком і Думською площею. З гвинтівкою навпереваги ходжу по двору, пильно вдивляючись у кожний куток. Ніч темна. Найменший шурхіт насторожує — а що коли з якоїсь щілини з'явиться диверсант, який дістав завдання висадити в повітря надзвичайно важливий об'єкт...

Міцно стискаю гвинтівку, на всяк випадок обмацую чорний, з воронованої сталі багнет-кинджал, що висить, на заздрість усім моїм товаришам, у піхвах на поясі. І раптом завили сирени. Повітряна тривога! Незабаром почувся гуркіт літаків. Небозвід пронизали промені прожекторів. Здавалося, небачена армада йде просто на мене.

І раптом неподалік, зовсім поряд, до неба шугнула світло-зелена траса. Диверсант! Подає сигнали літакам противника! Не роздумуючи, піднімаю гвинтівку і починаю стріляти в повітря.

Бачу, як з караульного приміщення біжать темні постаті. Захекавшись, біля мене зупиняється начальник караулу — комсорг нашого загону Микола Крутиков. Він старший за нас, жовторотиків, уже відслужив армію.

— Що трапилось?

В небо злітають сигнальні ракети ворожих лазутчиків, а він ще запитує, що трапилось! Я буквально онімів. Показую рукою на зрадницькі сигнали, які зеленими трасами перехрещують небозвід.

— Диверсанти ж...

Микола згинається в попереку, вхопившись руками за живіт, і я чую ледве стримуваний регіт, який у перші секунди сприйняв за ридання. Виявилося, тої ночі я вперше побачив, як зенітки б'ють по літаках трасуючими снарядами.

Війна тривала — жорстока, немилосердна.

...Заходжу якось до рідної школи. І дізнаюсь про страшну новину: десь у Прибалтиці згорів у танку Льова Лехтман, недавній наш випускник, колишній комсорг школи, улюбленець усіх школярів, веселун, фізкультурник...

Потім стали відомі імена й інших полеглих однокашників: Юра Дузь-Крятченко, найтямковитіший з учнів, який обов'язково повинен був стати академіком; лицар серед найсправедливіших і найсправедливіший серед усіх лицарів Юра Білецький, Володя Гіммельфарб, Іза Корнюшина, Павло Ейнгорн...

Хтось із мудрих сказав: «Хоробрість, як і любов, живиться надією». Хоробрість моїх ровесників живилась любов'ю. Любов'ю до Батьківщини. І найвищою ідейною переконаністю.

Їх портрети висять тепер у музеї, створеному учнями нинішньої 54-ї. Юним захисникам Вітчизни було тоді по вісімнадцять-дев'ятнадцять. Але на портретах вони чомусь значно старші. Чи не тому, що старшими зробила їх війна?

...Командир наказав вишикувати наш загін. Пройшов уздовж шеренги, уважно вдивляючись у втомлені від постійного недосипання, змарнілі обличчя бійців. Тоненькі шиї, які недоладно і якось жалісно стирчали з комірців гімнастерок, розрахованих на дорослих, худенькі постаті, тендітні руки, які міцно стискають гвинтівки...

Я й сьогодні дуже добре бачу нас, юних добровольців, у строю. Ті гімнастерки майже до колін, ті кирзові чоботи, взуті, щоб не спадали, на дві онучі кожний, кашкети, які постійно сповзають на вуха... Коли наш взводний Березовчук, літній уже, як нам здавалося, тридцятип'ятирічний чоловік, вперше вишикувавши нас, почав пояснювати, що при рівнянні в строю треба бачити груди четвертого справа бійця, вибухнув регіт. Наших «могутніх» грудей при найенергійнішому їх випинанні не було видно ні четвертому, ні третьому. Що поробиш — акселерати «увійшли в моду» багато пізніше.

Командир виголосив промову про війну, про патріотичний обов'язок кожного. А потім повідомив, що

завтра до нас прийде представник партизанського штабу і набиратиме добровольців. Охочі можуть записатися.

Партизани! В самому цьому слові було щось нестримно притягальне, романтичне. І хоч за два місяці ми вже побачили війну і встигли переконатися, що померти можна навіть у шістнадцять років, за добровольцями справа не стала. Представник штабу відібрав трьох: одного старшого віком — командира відділення, який відслужив армію, і двох моїх ровесників — кругловидого, конопластенького, з сусідньої школи, і чорнявого, гарненького хлопчину звідкись зі Сталінки (нині це — частина Московського району за автовокзалом). Вирішальною обставиною, яка вплинула на вибір, було те, що обидва вони мали значки «Ворошиловський стрілець».

Через тиждень, навідавшись до загону, наші партизани зробили справжній фурор. Обидва були при краватках, в новісіньких з голочки цивільних костюмах, білих сорочках. Пригощали хлопців, які їх оточили, «Пушкой», недбало побрязкували в кишенях патронами і нібито випадково відгортали поли піджаків, щоб ми могли побачити у них за поясами маленькі пістолети.

Уже в Сталінграді, місяців через два, я зустрів того командира відділення, який пішов у партизани. Він розповів: виконуючи перше ж завдання, їхня група натрапила на засідку. Наші ворошиловські стрільці потрапили під кулеметну чергу, не встигнувши витягти з кишень пістолети.

...І ще одне хлоп'яче обличчя вкарбувалося в пам'ять на все життя.

Це було в селі Княжичі, під Києвом, надзвичайно, навіть для України, зеленому і гарному. Кількох бійців з нашого загону направили сюди для охорони штабу зв'язку Південно-Західного фронту.

Я щойно змінився з нічного караулу і, на ходу засинаючи, ледве тримаючись на ногах від утоми, намацав клямку дверей хати, де нас влаштували на постій. Несподівано із заходу почувся гуркіт літаків. Озирнувшись, побачив три наших бомбардувальники. Вони тільки-но виринули з-за хмари і йшли на невеликій висоті до себе на базу, судячи по гуркоту, упорожні,— очевидно, вже відбомбились.

І раптом передній задимів і почав падати. Він упав недалеко за селом, випустивши перед тим дві чорні цятки. Одна майже одразу перетворилася на білий купол, що полинув до лісу. Другий парашут почав розкриватися вже над землею, метрів за п'ятсот-шістсот від моєї хати.

Коли я підбіг до місця падіння льотчика, там уже зібралась зграйка всюдисущих сільських хлопчаків. Вони перелякано витріщали очі на льотчика в комбінезоні, обплутаного парашутними стропами, який напівлежав у високій соковитій траві, спираючись на ліву руку. Побачивши дорослих, він виставив уперед праву руку з пістолетом і здавленим голосом, відпльовуючись кров'ю, закричав: «Хальт! Не підходь! Застрелю!».

Певно, розгледівши крізь кров, яка заливала його обличчя, мою червоноармійську форму і збагнувши нарешті, де він, льотчик безсило опустив пістолет...

Гучно сигналячи, до нас наближалася довга, захисного кольору машина з червоним хрестом на кузові. Санітари кинулись до льотчика. Я встиг розгледіти зовсім юне обличчя, смоляні брови, пронизливі, гарячкові очі і чорненькі вусики, які тільки висіялися над губою.

Це були перші дні війни. Ми ще тільки вчилися воювати. Наївні хлопчиська, які ще нічого не бачили в житті, достроково ставали мужчинами. Війна їх навчала швидко. І передусім — стійкості й ненависті до ворога.

Пишу ці рядки, згадую друзів своєї воєнної, обпаленої юності, і пригадуються слова М. Г. Чернишевського про те, що історичне значення кожного громадянина вимірюється його заслугами перед Батьківщиною, його людська гідність — силою патріотизму.

Сильніше смерті

Наприкінці 1942-го мене призвали в армію і направили до Смоленсько-

го піхотного училища, яке тоді дислокувалось в Удмуртії.

Голова медичної комісії — літній військлікар, продивившись документи медогляду, сумно глянув на мене.

— Шкода мені вас, юначе, але нічого не зробиш,— зір ваш не для піхоти. Так би повчились у нас кілька місяців, а там, може, війна закінчилася б, а тепер... направлять у частину — і на фронт.

Направили мене в 40-й окремий артилерійський дивізіон особливої потужності РГК. Ця артчастина, створена спеціально для руйнування найпотужніших укріплень противника, вже мала непоганий послужний список. У 1940 році дивізіон штурмував лінію Маннергейма, брав Виборг. Велику Вітчизняну зустрів під Смоленськом. Але в ті дні штурмувати особливо потужні укріплення противника не доводилось, і за наказом Головного командування частина була відведена в Удмуртію, де особовий склад займався бойовою і політичною підготовкою до травня 1944 року.

Так що пророкування військлікаря щодо мене підтвердилося не повністю. В 40-му артдивізіоні я пройшов шлях від рядового розвідника до комсорга частини. У складі цього дивізіону воював — спочатку на Ленінградському фронті, потім — на І Українському.

Якщо судити з післявоєнних повідомлень преси, радіо, телебачення, розповідей знайомих ветеранів війни, то, гадаю, наш дивізіон,— чи не єдина в країні військова частина,— не армія, не дивізія, навіть не бригада, а частина — колишні воїни якої, створивши свою раду ветеранів, під її керівництвом щороку, починаючи з 1970-го, підкреслюю,— щороку, проводять зустрічі в День Перемоги. Такі зустрічі відбулись двічі в Москві, двічі в Києві, в Ленінграді, Донецьку, Шостці, Полтаві, в Мінську, двічі в Грузії, в Удмуртії, у Виборгу... На святкування 40-річчя Великої Перемоги над фашизмом райком партії і райвиконком знову запросили нас у село, де школярі, червоні слідопити, очолювані вчителькою Любов'ю Василівною Мосуновою, створили чудовий музей бойової слави 40-го артдивізіону.

Наші зустрічі, на які ветерани приїжджають з дружинами, дітьми, онуками, а тепер уже дехто і з правнуками, дарують велику радість. Воістину — нема нічого святішого за бойове товариство!

Особлива радість, коли на чергову зустріч вперше прибувають розшукані радою ветеранів наші бойові друзі. Ми вважали загиблим Дмитра Тевдарашвілі, який юнаком одним з перших прибув у дивізіон, що формувався під Москвою. І раптом у 1975-му він приїжджає в Київ. Загиблими вважались Віктор Мінаков, Михайло Вертель...

Мишко Вертель служив у дивізіоні шофером. Потім його направили в танкову частину. А незабаром невідомими шляхами до нас надійшла сумна звістка: наш Мишко згорів у танку. А насправді ось що сталося.

...Танк вискочив із засідки у найкритичніший момент, коли під вогнем противника наша піхота залягла неподалік гітлерівських окопів і опинилась під згубним вогнем мінометів. Протаранивши лінію оборони і придушивши кілька вогневих точок ворога, машина, супроводжувана могутнім «ура», рушила вперед.

І раптом — удар, ще удар. Механік-водій М. Вертель зробив маневр з метою уникнути обстрілу. Це йому вдалось. Але через кілька хвилин танк знову потрапив у засідку. Ворожий снаряд влучив у бокову броню.

Коли через мить Михайло опритомнів, він побачив, що живий залишився він один. Ноги нижче коліна не було, а танк наповнювався ядучим димом. Втрачаючи свідомість, розстібнув пояс і перетягнув ним ногу. Здавалося, на це пішли всі сили. Але їх ще вистачило, щоб вибратися через люк. Як скотився з танка, як підібрали його санітари, він уже не пам'ятав...

Так, мужності воєнним хлопцям вистачало.

Тепер Михайло Пилипович Вер-

тель живе в селі Ольшанах, що на Сумщині. Після війни працював на Недригайлівському автопідприємстві, був депутатом райради. У нього — орден Слави і дві медалі «За відвагу». Виростив двох синів.

Я пишу про хлопців воєнних років, про мирних, добрих мрійників, які не хотіли і не вміли воювати і які все ж виграли війну,— про тих, хто згорів в її вогні, і про тих, хто повернувся додому. Всі вони — і мертві, і живі,— переможці. Пишу про хлопців. Але не можу не згадати Тамару Наухацьку.

...Тома Чикурова жила з батьками в Удмуртії. В сімнадцять років закохалась у нашого офіцера Василя Наухацького. І незабаром стала його дружиною. А через деякий час у санчастині дивізіону з'явилась новенька, надзвичайно гарна санінструкторка. Коли стало відомо, що наша частина рушає на фронт, єфрейтор Тамара була саме в лікарні після складної операції. Вона умовила лікарів виписати її достроково. І разом з чоловіком залишила рідні місця.

10—11 травня ми прибули на станцію Левашово і згодом зосередились у селищі Пісочному, за 40 кілометрів від Ленінграда. Доля знову, вже вдруге, закинула дивізіон на Карельський перешийок. Нам належало проривати потужні оборонні споруди, в тому числі й сумнозвісну лінію Маннергейма. Товщина стін і перекриттів залізобетонних дотів противника становила кілька метрів.

Ось тут і знадобились наші потужні гаубиці, кожна з яких важила до 25 тонн. Діаметр у нашої гармати — 280 міліметрів, вага снаряда, залежно від його призначення (бронебійний, фугасний, осколочний),— 300 і більше кілограмів. Снаряди подавались до гармати по одному в спеціальному візку, а піднімались до ствола лебідкою. Чотири чоловіки заганяли снаряд у ствол. Він мав колосальну пробивну спроможність, а осколки вражали на відстані до кілометра.

Якось, уже на І Українському фронті, ми дістали завдання обстріляти пороховий завод, за залізобетонними стінами якого сховались гітлерівці. Вони осідлали дорогу, що пролягла через болотисту місцевість, і не давали ходу нашим танкам і піхоті. Гармата з взводу лейтенанта В. М. Грушка дала постріл. Вибуху не сталося, певно, не спрацював детонатор. Але раптом над заводською стіною з'явився білий прапор: фашисти капітулювали.

Коли ми зайшли у заводський корпус, одразу ж зрозуміли, в чому річ. Снаряд наш пробив три залізобетонних перекриття триповерхового будинку і... спокійнісінько лежав у довгому напівпідвальному цеховому приміщенні на металевому столі, призначеному для якихось виробничих операцій. А нижче, у підвалі, був пороховий склад... Фашисти вирішили не чекати другого пострілу.

Так ось, 9 червня 1944 року всі наші гаубиці обрушили свій потужний вогонь на ворога. Противник одразу ж оцінив силу удару і зосередив проти нас артилерійський вогонь.

Один із снарядів накрив наших розвідників — татарина Закієва і «курського солов'я», як його називали в батареї, Прасолова. Їм ледве виповнилося по дев'ятнадцять. Осколок у спину дістався вогневику 2-ї батареї комсомольцю Чернишову. Від госпіталю він відмовився, залишився в строю, за що одним з перших у частині одержав медаль «За відвагу».

Наші танки і піхота пішли в прорив. Дивізіон продовжував підтримувати їх своїм вогнем. Фашисти вирішили будь-що знищити небезпечні гармати. До нас у тил закинули групу диверсантів з рацією. Тільки-но дивізіон зупинявся на відпочинок, вони викликали по радіо літаки. Санітарній частині роботи вистачало.

...Того ранку ланка бомбардувальників налетіла так раптово, що в укриття ніхто не встиг. Одна з перших бомб вибухнула біля машини санчастини. Начальнику її, капітану медслужби Селезньову, відірвало руку. Легко був поранений санінструктор Бєліков і тяжко — наша Тамара. Дорогою до госпіталю вона померла. Десь там, у районі госпіталю, її й поховали.

Минуло багато років. Ми організували пошук могили Тамари. До нього підключились виборзький краєзнав-

чий музей, місцеві школярі. Могилу знайти не вдалось. Але пам'ять про юну патріотку жива. В місцевому музеї матеріали про неї — на видноті. А в школі є піонерський загін імені Тамари Наухацької.

Борг пам'яті

Про війну, товаришів своїх, її солдатів я ніколи раніше не писав. Не довелося, хоча в журналістиці — більш як 30 років. І весь час носив у собі тягар несплаченого боргу.

І ось тепер думаю, пригадую, гортаю сторінки пожовклих документів. Не можна нікого забути. Нікого! Ні Наухацьку, ні Закієва і Прасолова, ні хоробрих ворошиловських стрільців, прізвищ яких я не запам'ятав. Ні «Малюка» — зв'язківця 3-ї батареї Умеренкова, який помер під Виборгом у мене на руках після чергового нальоту викликаних диверсантами бомбардувальників. Ні улюбленця нашого дивізіону, відчайдушного і хороброго командира 2-ї батареї Мишка Єрхова, підстреленого снайпером в один з останніх днів війни...

Хлопці воєнних років... Пам'ять про них особливо дорога. Можливо, тому, що я був комсоргом школи, потім — комсоргом дивізіону?

Сьогодні я — голова ради ветеранів частини. І через багато років після тієї страшної битви мені доводиться проводжати в останню путь підстрелених війною колишніх хлопців. Ідуть від нас ветерани. Але ідуть переможцями.

...Післявоєнній 54-й школі пощастило: її очолювали мудрі люди. Нас, випускників, розшукали. Влаштували хвилюючу зустріч поколінь. Створили чудовий музей. Зустрічі стали традиційними.

На одній з них ведучий попросив довоєнних випускників назвати людину, пам'ять про яку, на нашу думку, перейде в XXI століття. Не змовляючись, ми назвали Данила Трохимовича Дударенка, який до війни був упродовж багатьох років директором 54-ї школи. Це він і такі, як він, комуністи, патріоти виховали тих хлопців і дівчат, які не здригнулися у вогненному вихорі, які сміливо йшли на смерть за свою землю.

Громадські корпункти повідомляють

НАУКА РОЗВІНЧУЄ РЕЛІГІЮ —

кінолекторій під такою назвою успішно діє у районному центрі Драбів, що на Черкащині.

З інтересом прослухали учасники кінолекторію лекцію «Червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС і актуальні питання науково-атеїстичного виховання трудящих», з якою виступив кандидат філософських наук, завідуючий кафедрою марксистсько-ленінської філософії Черкаського педагогічного інституту В. Я. Чудновський.

Лекція «Наука і релігія про розвиток життя на Землі», яку прочитав кандидат географічних наук О. М. Дудник, супроводилась демонстрацією матеріалів археологічних розкопок.

Значну аудиторію зібрала лекція «Ідеологія сучасного сектантства», з якою виступив лектор обкому партії Б. П. Педченко.

Правління районної організації товариства «Знання» вдосконалює лекційну роботу, залучає до виступів перед трудовими колективами лекторів районної та обласної категорій.

Марія КНИЖКА,
відповідальний секретар
Драбівської районної організації товариства «Знання».

Черкаська область.

З редакційної пошти

ПОСТУПКА ПЕРЕД СУМЛІННЯМ

За проголошеним нашою Конституцією принципом свободи совісті, громадяни СРСР можуть сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культи чи вести атеїстичну пропаганду. Так, віруючі в нашій країні вільно відправляють релігійні обряди, інші потреби культу. Це ні в кого не викликає заперечень, нікого не дивує. Дивує, однак, що в умовах свободи совісті в релігійних обрядах подеколи беруть участь люди, які не поділяють релігійних поглядів і вважають себе атеїстами.

...Ми стоїмо у дворі православної церкви, що на Зеленому Яру в Запоріжжі. До храму тягнеться вервечка старенышх бабусь. Вони шанобливо хрестяться, заходячи в приміщення, щоб взяти участь у богослужінні. У ті ж ворота заходить молода пара з немовлям на руках. Батьки збентежені, неговіркі і, як то кажуть, почуваються ні в сих ні в тих. Прийшли вони сюди не просто як глядачі — принесли хрестити дитину.

Ми вирішили поговорити з молодими батьками, з їх близькими, які погодились взяти участь в обряді у ролі «хрещених». Що привело їх на подвір'я церкви?

Це невіруючі. Відповідають розгублено, з неохотою. Особливо незатишно почувається чоловік, ховає ніяковість під іронією. Мовляв, сам би ніколи не прийшов сюди, якби не дружина. Та ні, справа не в релігійних поглядах: просто бабуся наполягала на тому, щоб охрестити дитину. Вмовляла, доводячи, що шкоди не буде ніякої, а дитинка, кажуть, ростиме здоровішою... Одні бабусі мотивують хрещення тим, що «в нашому роду всі хрещені», інші — потребою звернутись до знахарки, яка, мовляв, нехрещених не бере.

Піклування батьків про здоров'я новонародженого природне й зрозуміле. Але, мабуть, батьки й родичі, які вбачають в обряді хрещення щось на кштальт профілактичного лікувального заходу, не дають собі клопоту замислитись над такими промовистими фактами: у дореволюційній Росії дитяча смертність була величезною, хоч хрестили практично всіх новонароджених. За статистикою, з тисячі охрещених немовлят близько трьохсот вмирали на першому ж році життя. Тоді як за роки Радянської влади завдяки розвитку охорони здоров'я, значному підвищенню добробуту і культурного рівня населення дитяча смертність у країні зменшилася майже в одинадцять разів.

Що ж до знахарок... Не будемо наводити тут загальновідомих міркувань щодо тієї шкоди, якої завдає знахарство. Поділимось лише власними враженнями. У місті Запоріжжі і в Михайлівському районі Запорізької області ми зустрілися з двома знахарками, щоб дістати певне уявлення про «методи» їх лікування. Одна з них зустріла нас привітно, охоче поділилася своєю «методою». Вона лікує виключно засобами народної медицини. Іноді, буває, за звичкою вдається й до замовлянь,— чесно кажучи, й сама не вірячи у їх дієвість. А на наше запитання, чи вимагає вона обов'язкового хрещення «пацієнтів», відповіла негативно. «Беру всіх, кого приносять, а коли треба, то й сама без попа охрещу», — напівжартома докинула старенька.

Друга зустріч була дещо іншою. Знаючі люди заздалегідь попередили нас: «Не ходіть до неї, всі знають, що вона аферистка». Але ж адресу саме цієї знахарки, що живе біля Ждановського пляжу в Запоріжжі, нам дали на подвір'ї церкви на Зеленому Яру. Ця бабця з нехрещеними справи мати не бажає,— мовляв, на них не поширюється «божа благодать». Себе ж вона видає мало не за божого посланця на землі. А лікує лише водою і молитвами. Кілька таких молитов удалось почути. Враження? Набір незрозумілих слів, якась нісенітниця... Ось на цю «таємничість» і «клюють» деякі молоді мами, повіривши в цілющу силу знахарки, і поспішають охрестити дитя, аби прилучити його до «благодаті».

Так знахарство підживлює сьогодні релігійну обрядовість.

...Кілька молодих батьків нудьгують у черзі до священика, чекаючи закінчення церковної служби і початку обряду. Що можна сказати про них? Той, хто поступиться своїми принципами одного разу, зможе покривити душею і вдруге, і втретє. Безпринципність можна до якогось часу приховати від людей, але як бути з власним сумлінням? Невже совість невіруючих молодих батьків та їх друзів, які діють всупереч своїм поглядам і переконанням, спить? Що це — проста наївність, ідейна незрілість чи моральна нерозбірливість?

Дмитро СЕКИРИНСЬКИЙ,
Костянтин САМІЛО,
студенти Запорізького державного педагогічного інституту, члени студентського клубу атеїстів.

ВІДПОВІДЬ ТАНІ

Нінель КРУПНИКОВА

Про таких, як я, прийнято говорити: прикуті до ліжка. Двадцять два роки — попереду, здавалося б, усе життя. Та попереду в мене лиш втрата одна за одною останніх надій, лише зла, безнастанна туга за тим, до чого тепер не дотягтись.

Я боролась. Були операції, були сподівання на повторні операції, на ще більш знаючих спеціалістів, на якісь нові методи лікування. Тепер залишається сподіватися хіба що на чудо. Але, на жаль, в чудеса я не вірю...

Ви пишете про героїв, які пожертвували собою заради інших, здійснили подвиг. А мені спадає на думку: чи повз би Маресьєв льодяні свої кілометри, якби хоч на мить побачив себе майбутнього — без ніг? Чи кинувся б у вогонь міліціонер, про якого розповідав ваш журнал, якби точно, достеменно знав, що загине? Я надто добре знаю, що чекає на мене попереду. І втомилася боротись — вірніше, просто не бачу більше в цьому смислу. До мене почала ходити сусідка. Недавно я дізналась, що вона — член баптистської громади. Я ніколи до цього не цікавилась релігією, а от слова цієї жінки зачепили. Вона говорить — від долі не втечеш, значить, так уже мені судилося, так на роду написано, і не треба нарікати на бога... Ні, я безмежно далека від того, щоб повірити в Христа, в рай і безсмертя душ, але її спокійна впевненість, якесь внутрішнє умиротворення і мене примиряє з життям, заспокоює. Та й хіба не однаково, чим тепер втішатись...

Я не називаю свого прізвища. Не хочу жалості від чужих людей, а допомогти мені все одно не зможе ніхто. Тому підписуюсь просто —

Таня.

Харків.

Сірий пpим'ятий конверт, учнівський округлий почерк. І раптом — пронизливо-гірке: «Про таких, як я, прийнято говорити...».

Що відповісти Тані? Оптимістично, як годиться біля постілі хворого, запевняти, що все, можливо, ще минеться? З висоти власного благополуччя дорікати за слабкодухість? Називати імена — Островський, Маресьєв... Але Таня з повним правом своїх 22 років визнає щастя лиш повноцінне, «стопроцентне». Коли ж судилась інша, жорстока доля,— тоді «однаково, чим втішатись».

Читаючи цей лист, мимоволі згадую історію, що свого часу вразила мене, примусила замислитись.

П'ятнадцять років тому журналістські стежки привели мене до Одеси. Завдання було нескладне: розповісти про ветерана війни, неодмінно вчителя історії. Ще не зустрівшись із героєм майбутнього нарису, намагалася наперед продумати свою розмову з ним. І чогось крутилося в голові, як рефрен: «навчений історією, викладає історію»...

В учительську впевнено зайшов кремезний чоловік. Скроні посріблені сивиною, приємне, приязне обличчя. Почувши про мету мого приїзду, запросив на урок. І досі пам'ятаю

тему: розгром гітлерівців на Курській дузі. Урок як урок. Учні відповідали, окреслювали на карті місця боїв. Федір Сидорович повільно ходив між рядами, подеколи вставляючи зауваження, що вражали точністю і глибиною. Пояснював нове, називав параграфи в підручнику. А потім, після уроків, дуже зацікавлено розпитував, хто найбільше сподобався мені в «його» класі. Оскільки я не запам'ятала прізвищ, час од часу нетерпляче підказував: «Вона така кирпатенька, з блакитними очима», «Ні, це не той, а такий трохи вайлуватий, з веснянками».

Федір Сидорович мав дивовижну здатність створювати навколо себе особливу атмосферу доброзичливості, якогось домашнього затишку. Здавалося, в цієї спокійної і щасливої людини все є. А в нього не було ...очей.

...Весело співали вони з друзями на випускному вечорі 16 червня 1941 року в школі робітничого селища Тогур. Мріяли: після навчання у вузах повернуться сюди, на рідну сибірську землю, працюватимуть, будуватимуть красиве життя. Які обрії, які шляхи відкривались перед юнаками!

Війна перекреслила все.

На фронті було вже двоє його братів, може, саме через це у військкоматі сімнадцятирічному Стрельцову відмовили. Кілька місяців потому він склав іспити на історичний факультет педінституту. Сумлінно відвідував лекції, та щось не вчилося. І Федір знову звернувся до воєнкома з проханням відправити його на фронт. Знову дістав відмову, тоді вдався до «облоги» військкомату. Тиждень не виходив звідти, навіть ночував тут, просто неба. Добився-таки свого. Взяли. На початку 1943 року став курсантом піхотного училища. Тоді всі навчалися за прискореними програмами, тож за рік кандидата у члени партії молодшого лейтенанта Федора Стрельцова було направлено в район Тернополя, де точились запеклі бої. Рік воював, брав участь у всіх бойових діях 2-ї гвардійської ударної дивізії, командував мінометниками Мукачівського полку. Був нагороджений орденами Червоної Зірки і Вітчизняної війни 1 ступеня.

До Перемоги лишалося тільки три тижні. В одній з атак загинув командир, і Федір заступив його. Тільки й устиг, звівшись на весь зріст, гукнути: «Хлопці, вперед!»,— як фашистський снайпер влучив у нього. Поранений у голову, впав в окоп з талою весняною водою... Тільки через добу знайшли його санітари. А потім госпіталь у Харкові, Одесі, довгих два роки, бо через оту окопну воду сталася з ним іще одна халепа, чи не найстрашніша: майже зникло чуття дотику. Лікар Надія Олександрівна Пучковська, учениця Філатова, яка терпляче чаклувала над ним, перша чесно сказала: «Ходити навчишся, та бачити не будеш. Якщо вистачить сили волі, збудуєш собі життя по-новому».

А «по-новому» не хотілося. Чесно кажучи — й жити не хотілося. Лежав мовчки на госпітальному ліжку, байдужий до всього, відмовлявся від ліків, від їжі... Та напосілася на нього молоденька сестричка Рая. Все вмовляла поїсти, випити мікстуру, обіцяла, що в майбутньому (тільки ж вилікуйтеся!) буде все-все: і робота, і сім'я...

— Яка сім'я? — раптом здивовано озвався.

— Як у всіх,— знітилась. — І діти.

У 1946 році Федір знову став студентом. На заняття його привела дружина Раїса Вікторівна. Обіцяла ректору бути чоловікові за читця — лише за цієї умови й прийняли. Того дня подружжя вирішило: одержить диплом Федір, трохи підростуть їхні двоє синів,— вчитиметься й вона. Адже Рая так само потрапила на фронт після десятирічки...

У повоєнні роки всім було нелегко. Стрельцовим — і поготів. Але за щастя своє (як закарбувалося в серці оте почуте ще в дитинстві — «людина створена для щастя, як птах для польоту») постояти вміли. Диплом Федір і Раїса таки здобули. Спочатку він — історика. Потім вона — філолога. Але випробування молодого вчителя тільки починались.

На перший урок ішов, як в атаку,— адже ніхто в школі не вірив, що сліпий вчитель зуміє працювати з дітьми. Одна дружина вірила в нього, терпляче начитувала монографії і підручники, бо тільки на пам'ять міг покладатись її чоловік (потім,

з появою магнітофонів, спростилось багато що). Розповідала про майбутніх учнів: які вони за вдачею, зовні...

Авторитет прийшов не одразу. Учні, за дитячою жорстокою бездумністю, спочатку намагалися навіть обдурити, відповідаючи за підручником. Одного разу Федір Сидорович це відчув. Перервав моторно-впевнену відповідь, наказав учневі сісти. І несподівано для всіх почав розповідати про свої воєнні дороги, про товаришів, які загинули заради того, щоб життя продовжувалось...

На бурхливих комсомольських зборах обговорювали те, що сталося. Відтоді ніколи, в жодному класі, на уроках історії розкритих підручників на партах не було.

Він зумів стати їм потрібним. Зумів стати улюбленим вчителем і другом. І закономірно, що чимало його випускників обрали професію історика. «Дорогий батьку! Вітаю тебе з ювілеєм. Бажаю всього, що тільки може побажати людина людині, комуніст комуністові. А кращим моїм подарунком тобі хай будуть мої діла і вчинки. Не зганьблю твоєї сивини»,— писав його син Віктор. А підписатися під цим синівським привітанням-клятвою могли б усі його учні.

...І знову навертаюся до думки: то що ж «написано» людині на долі? Недорікуватий хлопчина довгими годинами на самоті вчиться з камінцями в роті ораторського мистецтва і стає... Демосфеном. Трагедія Миколи Островського перетворилась на торжество людського духу. Зла доля не завадила Олексію Петровичу Маресьєву знову сісти за кермо літака. Скажете, це — герої, це — винятки, звичайним важче. Але придивімось уважніше до тих, хто живе поряд...

Кілька років тому мене познайомили з молодою дуже вродливою жінкою. Особливо вражали незвичайні Галинині очі. Величезні, зелені,— чогось хотілося порівняти їх з бризками шампанського. Чудова мати і дружина, вміла кулінарка, вона любить танцювати і збирати гриби, плавати і милуватися вечірнім Києвом. Ну й що, скажете, в цьому особливого? А нічого. Тільки Галина внаслідок автомобільної катастрофи втратила ногу і після року перебування в лікарні знову вчилася ходити.

Не судилося. Так судилося. На роду написано. Ми часто, не замислюючись, вдаємось до цих звичних формулювань. І, на жаль, звикаємо не лише до слів,— до понять. Іноді й не помічаємо, що поряд із нами живуть сильні духом, горді люди, які рішуче «пішли на долю»,— так само, як колись київські князі «ішли на ви»...

Просто факти

У ВСІХ ОДНЕ ІМ'Я

Дивовижні звичаї збереглися в деяких країнах. Так, у місті Сан-Блас (Республіка Панама) батьки не дуже ламають собі голову над тим, як назвати новонароджену дівчинку. Щоб вибрати для неї гарне ім'я, вони мають досить часу, бо за стародавнім звичаєм дівчаток спочатку називають однаково — Квіточка. І лише коли дівчинці сповниться дванадцять років, їй офіційно дають «постійне християнське ім'я». Однакові імена завдають клопоту учителям молодших класів, але вони до цього вже звикли.

АКАЦІЯ ПРИСЯЖНОГО

**Олена
ЛЮБОМСЬКА**

Від наддніпрянського міста Гола Пристань шлях до узбережжя Чорного моря лежить степом. Довкола прослалася піщана рівнина. Сліпучо блищать на сонці вкриті рідкою рослинністю пагорби — кучугури. І раптом... Ні, то не міраж, не омана зору... Біля самої дороги — молодий лісок. Сосни йдуть аж ген за обрій.

Зупинка зветься «Гладківське лісництво». Під густими кронами розташувалося кілька будинків. Тут нас зустрів господар лісництва — кремезний, неквапливий чоловік.

— Михайло Павлович Присяжний,— відрекомендувався.

Це ім'я відоме на Херсонщині: Герой Соціалістичної Праці, піонер насадження лісів на нижньодніпровських пісках. І ще відразу згадалося: прізвище Присяжного пов'язане з назвою одного чудового дерева, поширеного в цих місцях. Ми сказали про це Михайлу Павловичу, і він посміхнувся у відповідь:

— Давайте-но пройдемо до нашого музею. Тоді ви краще про все дізнаєтесь...

Михайло Павлович — ініціатор і фундатор музею лісництва.

— Може здатися дивним: у молодому лісі — музейні експонати, реліквії давнини. Але наші насадження мають цікаву історію, яка сягає давніх часів. Пов'язана вона і з моїм родоводом.

Фотографії, карти, макети... Ось таким колись був хутір, де оселилися прадіди лісничого. Макет відтворює вбогі хатки, оточені піщаними наметами,— і жодного деревця. Що привабило людей у цю місцевість? Кажуть, що втікали вони з північних губерній, повставши проти сваволі поміщиків. Заснували село — 12 обійсть, що їх постійно заносило рухливими пісками. Нелегко їм велося. От тоді перший з роду Присяжних і вирішив посадити біля свого двору невибагливу, стійку акацію. Його приклад почали наслідувати інші. Люди розуміли, що тільки зелені насадження допоможуть їм виграти двобій із пісками.

Розповідаючи про це, Михайло Павлович звертається до ще більш віддаленого минулого. Виявляється, місцевість, куди подалися переселенці, не завжди була такою. Є відомості, що колись квітувала й вона. Геродот, мандруючи пониззям Дніпра, бачив дерева такі високі, що випущена з лука стріла мисливця не сягала їх верховіть. Кочові племена палили й вирубували ліс, згодом худоба витовкла густі трави. Адже лише в некоронованого короля степу поміщика Фальц-Фейна було понад мільйон овець. Тоді до неосяжних обріїв оголилися грізні піски. Вітер надав їм рухливості. Вони почали поглинати шляхи й пасовиська, наступати на села, засипати криниці, загрожувати самому Дніпровсько-Бузькому лиману.

Фотографії зберігали сліди не таких уже й далеких часів: виведена з ладу після піщаної бурі залізниця, напівзаметені хутори. Підпис: «Пустеля щороку пожирала близько 900 гектарів родючих земель».

Велику територію займали Олешківські піски. На 150 кілометрів простягнулись вони вздовж лівого берега Дніпра, від Каховки до Чорного моря, утворюючи сім масивних «арен». Царський уряд пробував залісити їх. Спроба обійшлася недешево — у 25 мільйонів карбованців золотом. Прижилося ж усього десять процентів насаджень.

Ледь зіп'ялися над землею молоді сосонки. Вони ще зовсім слабкі, беззахисні, і кучугури навколо здаються повновладними, незрушними. Ці знімки — вже нова сторінка в історії Олешківських пісків. Зроблені вони майже двадцять п'ять років тому, коли розпочався рішучий наступ на пустелю. Саме в той час прийшов у лісокультурну бригаду хлопець з Гладківки Михайло Присяжний, який успадкував від батьків любов до лісу, такого рідкісного і такого бажаного в цих місцях. Молодого робітника незабаром призначили бригадиром.

Вчені заснованої в пісках науково-дослідної станції шукали найбільш ефективний метод заліснення нижньодніпровських пісків. Адже на сосни, що вийшли за межі свого ареалу — природного району поширення,— чатує чимало ворогів. Злісна комаха, яка розплоджу-

ється тут у безлічі, нищить молоденькі пагони й бруньки. Хробак підточує коріння. Чорні бурі, коли у повітря, затьмарюючи саме сонце, здіймаються хмари піску,— січуть ніжну хвою. Нарешті було розроблено вдалий агротехнічний комплекс (нині він застосовується і в інших районах країни). Новий метод потребував випробування у широких виробничих умовах. Так Михайло Присяжний став повноправним учасником визначного наукового експерименту — перетворення величезних напівпустельних площ у квітучий край.

Тоді й виникла думка створити цей музей. Хотілося зберегти у пам'яті і те, як під пекучим сонцем видиралися на пагорби, недоступні машинам, і як копали ямки вручну, ретельно вимірюючи їх глибину, розпушуючи дно,— тисячі, десятки тисяч ямок. І як чорна буря, що лютувала майже тиждень, ледь не занапастила висаджену дослідну ділянку,— одні сіянці були засипані, в інших оголилося коріння. Як траплялась часом і смертельна небезпека, бо піски виявились озброєним ворогом: у сухому грунті з часів війни зачаїлися міни, снаряди, авіабомби. Якось скрепер, зрізаючи шар землі поблизу шляху, оголив одразу 27 мін...

Але не тільки труднощі — були й перемоги, і великі, радісні події. Стенди розповідають про участь херсонців у республіканській та всесоюзній виставках народного господарства. А ця срібна медаль одержана Михайлом Павловичем зовсім недавно — за високу приживлюваність лісових культур. Михайло Павлович винайшов свій метод посадки сіянців, який нині застосовується в усіх навколишніх лісництвах.

Людина, яка покладається на науку, власні сили, яка не кориться стихіям,— здатна перетворювати природу!

А карта на стіні наочно показує розмах зробленого. Такі трудівники, як Присяжний, як десятки тих, хто працює з ним пліч-о-пліч, насадили на Олешківських пісках вже понад 70 тисяч гектарів лісів.

Альбом з краєвидами насаджень, що зімкнулися в кронах, ми гортали вже побіжно,— вони-бо виднілися з вікон музею. Звернули тільки увагу на цифру: Гладківське лісництво щороку поставляє державі дві тисячі кубометрів деревини, в тому числі й ділової. Так, степовий ліс уже дає продукцію. Дрова, хвойне борошно... На відходах працює побудований недавно в Голій Пристані цех деревностружкових плит.

Але це ще не все. Присяжний розповів: під захистом лісу на чистих пісках вдалося виростити чудові виноградники — досвід, якого ще не знали в Європі. Виноград тут дуже смачний і визріває на кілька тижнів раніше, ніж у Криму. Вчені вже всерйоз міркують про те, щоб згодом перенести сюди всі виноградники з Правобережжя, звільнивши величезні площі під пшеницю... На грунтах, які вважались ні до чого не придатними, розрослися садки. Особливо добре родять великі соковиті персики. З'явилась нова галузь — бджільництво.

— Між іншим, я як старожил можу засвідчити: клімат у нас теж відчутно змінився,— зауважує Михайло Павлович, коли ми виходимо з музею. — Пісок уже не мете так, як раніш,— скрізь йому зелені перепони. Так, людина перетворює не лише природу, а й клімат.

Тепер ми йшли господарством лісничого, і щойно бачені музейні експонати ставали для нас повною шелесту і прохолоди дійсністю. Нас оточували не тільки сосни. Онде кущі смородини — лісничий насадив їх, щоб привабити птахів, які допомагають боротися з шкідниками. Понад сагами — степовими озерцями — розрослася бірючина: є де ховатися зайцям, пастися диким козам. Отак проста сукупність дерев перетворилася в єдине й органічне ціле — особливий світ зі своїми законами і своїм населенням. Нині в навколишніх гаях чимало розвелося оленів, косуль, диких кабанів, фазанів. Щоб їх підгодувати, на галявинах засівають житом спеціальні ділянки — ремізи.

Під хвойним галуззям, що притулилося до землі, ми несподівано виявили цілу родину маслюків. Небачене раніше в цій місцині диво! А тепер компанії грибників з міста їдуть сюди на відпочинок, повертаючись додому з повними кошиками.

Ліс скінчився. Попереду, посеред поля,— купка акацій. Яке незвичне дерево! Рівні, сильні стовбури, крони, що піднеслися високо в небо.

— Ось і вона, мачтова акація. Звуть її ще «акація Присяжного». — Лісничий, здавалось, зрадів дереву, мов старому знайомому. — Вчені сперечаються: вид це чи підвид. Пишуть дисертації про те, звідки взяла вона свою силу і прямизну...

Мимохіть спало на думку: змінилася не тільки природа краю — змінюються й люди. От і Присяжний: з діда-прадіда степовик, він став лісничим, дипломованим спеціалістом, одним з авторів книжки про олешківський дослід. Самовідданою працею заслужив Зірку Героя.

І ліс, вирощений в напівпустелі, переміг стихію саме тому, що люди, подібні Присяжному, передали деревам частку своєї душі.

Херсонська область.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПЕРІОД ЗОЛОТООРДИНСЬКОЇ НАВАЛИ

Микола ГОРДІЄНКО,
доктор філософських наук, професор

Однією з часто вживаних богословських тез, що постійно наводяться у церковних виданнях і храмових проповідях, є твердження про споконвічну народність тисячолітнього православ'я, про глибоку патріотичність єпископату і духовенства дореволюційних часів, про самовідданий захист церквою загальнонаціональних інтересів. Послухаєш сучасних богословів — і може спасти на гадку, ніби й справді православна церква «разом з усім народом зносила незмірний тягар і злигодні», а її духовенство «віками жертовно поділяло з народом його тяжку в минулому долю» (Журнал Московской патриархии, 1947, № 4, с. 23; 1982, № 1, с. 7, а також 1983, № 10, с. 38). Чи відповідають ці твердження істині?

Щоб відповісти на це запитання, звернімося до фактів вітчизняної історії.

Як феодальна установа, православна церква упродовж дев'яти з лишком віків свого тисячолітнього існування не лише ревно служила панівній верхівці експлуататорського суспільства, а й переслідувала власні економічні, політичні й ідеологічні цілі. На окремих етапах історії нашої країни вони збігалися із загальнонаціональними (наприклад, у початковий період християнізації Стародавньої Русі, коли церква сприяла зміцненню прогресивної на той час феодальної суспільно-економічної формації, або під час утворення централізованого Московського царства, в якому церква розраховувала знайти політичну опору), але частіше — суперечили інтересам суспільства. Як правило, церква не поступалася власними своєкорисливими інтересами й незмінно діяла на шкоду інтересам загальнонаціональним. Вагомий доказ цього — поведінка ієрархів і кліриків православної церкви у період золотоординської навали.

Численні джерела, вірогідність яких не заперечують і церковні історики, свідчать про те, що в період золотоординської навали православне духовенство, чернецтво та єпископат перебували в незрівняно кращих умовах, аніж інші стани і верстви населення Стародавньої

Русі. Опинившись під владою Золотої Орди, священнослужителі руської православної церкви (особливо ієрархічна верхівка) швидко пристосувались до змін свого соціального буття: вони й самі не забарились перейти на слугування до золотоординських загарбників, і спробували схиляти народні маси до покори чужинцям.

Ось як характеризували тогочасну лінію поведінки православного духовенства найоб'єктивніші дореволюційні церковні історики і публіцисти. Тяжке було для руських людей це чужоземне ярмо,— писав Н. Висоцький у статті «Політична й громадська діяльність вищих представників руської церкви». — Та не всі руські (люди) однаково несли тягар цього поневолення. Представники церкви постаралися завоювати собі привілейоване становище. Вони домоглися від ординських ханів того, що умови їх життя не були схожі на становище простих смертних. Народ страждав, а вони почувалися якщо не (зовсім) добре, то в крайньому разі непогано... В момент бузувірського погрому вони старались убезпечити особисто себе, не звертаючи уваги на волання і стогін уярмленого народу. Коли остаточно встановилася ординська неволя, вони постаралися створити собі привілейоване становище й знову-таки визначились як важливі пани, зберігши незмінний характер панування, що виражається в деспотичному ставленні до людей, які стоять нижче за них за суспільним станом (Звонарь, 1907, № 8, с. 23, 61—62).

Аналогічну оцінку поведінці ієрархічних кіл православної церкви дав і такий авторитетний богослов, як професор Московської духовної академії Є. Є. Голубинський. «Коли вважати,— писав він у своїй фундаментальній праці з історії руської церкви,— що обов'язок духовенства — єпископів із соборами ігуменів — мав за даних обставин полягати в тому, щоб надихати князів і всіх громадян на мужній опір ворогам для захисту своєї землі, то літописи не дають нам права сказати, що єпископи наші опинились на висоті свого покликання; вони не говорять нам, що при загальній паніці й розгубленості лунав по країні цей надихаючий святительський голос» (Голубинский Е. Е. История русской церкви, т. II, ч. I, М., 1900, с. 14).

У 1259 році піднялися на боротьбу народні маси Новгорода, які чинили рішучий опір спробам золотоординських чиновників провести перепис населення і здерти грабіжницьку данину. Тільки зрада новгородської феодальної верхівки, яка перекинулася на бік ханських посланців і підтримала їх, зірвала виступ трудящого люду Новгорода, і «мятеж велик» було придушено.

Три роки по тому народні повстання, спрямовані проти іноземних завойовників, спалахнули в кількох місцях одночасно: в Ростові, Суздалі, Владимирі та в ряді інших міст Стародавньої Русі — «и побиша,— відзначав літописець,— врази везде, не терпяша насилия от них».

Глибокі народні заворушення в Ростові та деяких інших сусідніх з ним містах, як повідомляє літопис, були в 1289 і 1320 роках. Наприкінці XIII ст. велике народне повстання вибухнуло в Курській землі — воно було спрямоване проти золотоординського баскака Ахмата.

На початку XIV ст. полум'я народних виступів перекинулось на багато міст північно-східної Русі. Особливо значне повстання було в Твері (1327 р.), воно привело до знищення багатьох загарбників на чолі з Шевкалом — найближчим родичем хана Узбека.

Весь тягар боротьби винесли на своїх плечах народні маси Стародавньої Русі. Аналізуючи соціальний склад учасників цих повстань, А. Н. Насонов відзначав: «Яким же верствам населення завдячують ці повстання проти ординського гноблення? Ряд конкретних вказівок матеріалу дозволяють думати, що боярство або від самого початку не відігравало керівної ролі у повстаннях, або згодом перейшло на бік Орди... У повстаннях брали участь довколишнє селянство, дрібні й середні купці і нижчі верстви міського населення» (там же).

Переслідуючи свої вузько егоїстичні інтереси, князі та бояри поста-

ралися перекласти на плечі селян основний тягар данини, накладеної золотоординськими завойовниками. Новгородський літописець прямо вказує на це, заявляючи, що «творяху бо бояре себе легко, а меньшим зло» (там же, с. 15). В іншому літературному пам'ятнику тих часів («Слово о мятежи жития сего») також говориться про те, що багатії всіляко утискували селян, спираючись на підтримку загарбників. Ці люди, говориться в «Слове», «свободные сироты порабощают и продают, инии крадут и разбивают, а имения хощют собрати» (там же, с. 15).

Як же повелися за цих обставин церковні діячі всіх рангів? По-зрадницькому щодо своєї пастви й погодовському — з поневолювачами.

На початку золотоординського нашестя, коли внаслідок масового опору всіх соціальних верств давньоруського суспільства ворожій навалі було особливо багато жертв, православне духовенство потерпіло значно менше, ніж інші, оскільки воно або ховалось, або здавалося на ласку переможців. Ось що писали з приводу цього самі церковні публіцисти дореволюційних часів. «У літописах,— відзначав Н. Висьцький,— ми зустрічаємо факти ганебної поведінки деяких найвищих духовних осіб. Глава руської церкви митрополит Йосиф, який прибув із Греції на Русь якраз... у рік нашестя на Владимирську область (у 1237 р.), втік, покинувши свою кафедру. Єпископ рязанський, невідомий на ймення, також постарався сховатись у безпечних місцях. Єпископ ростовський Кирило вчинив як і рязанський... Так само, мабуть, зробили і єпископи галицький та перемишльський, котрі залишились живими після взяття ворогами їх кафедральних міст» (Звонарь, 1907, № 8, с. 42—43).

Пізніше ієрархи і священнослужителі всіх рангів велися так, що у завойовників не було необхідності утискувати їх: адже у православних храмах лунали з амвонів заклики до парафіян беззастережно приймати владу золотоординських феодалів, служити їм вірою-правдою, виявляючи християнську покору та євангельську смиренність. Така поведінка церковних кіл Стародавньої Русі була продиктована суто корисливими міркуваннями й відповідала інтересам лише самого духовенства. І церковні керівні кола, і рядові клірики зрозуміли, що духовенству вигідніше служити чужоземним загарбникам, ніж виступати проти них на боці народних мас, бо тоді б йому довелося б наразитися на чималі труднощі та злигодні. Ця перспектива явно не задовольняла служителів культу, що й привело їх до співробітництва із завойовниками.

Зі свого боку, й золотоординські феодали належним чином оцінили всю вигоду своєї спілки з православною церквою. Тому, платячи послугою за послугу, вони не тільки не утискували православного духовенства, а й надавали йому всілякі пільги та послаблення, як це робили золотоординські завойовники щодо служителів інших культів. Завдяки цим пільгам православне духовенство не відчуло на собі й сотої частки тих знегод, які принесло давньоруським людям золотоординське ярмо. Чужинці,— писав про золотоординців Є. Є. Голубинський,— стали до віри і до духовенства руських у стосунки цілковитої терпимості і найповнішого благоприяння... За духовенством нашим вони цілком визнали його громадянські права, що існували на той час. Таким чином,— резюмує церковний історик,— цей бич божий, що обрушився на нашу вітчизну, не став, принаймні, бичем для церкви, тобто не став бичем для останньої принаймні щодо її зовнішньої свободи і зовнішнього становища (Див.: Голубинский Е. Е. История русской церкви, т. II, ч. 1, с. 17).

Як повідомляють давньоруські літописи, монастирі і причт православних церков були повністю звільнені від сплати данини, яку насильницьки здирали з усіх інших станів поневоленої Русі. Так, у Лаврентіївському літописі під 1257 роком записано: «Тое же зимы бысть число (перепис населення для визначення розмірів данини. — **М. Г.**) и изочтоша всю землю Русцскую, только не чтоша, кто служит у церкви». В іншому списку того ж літопису вказано, що при проведенні такого перепису в північно-східній частині Русі золо-

тоординські писарі «не чтоша игуменов, черньцов, попов, крилошан, кто зрить на святую богородицу и владыку» (Див.: Самсонов А. М. Антифеодальные народные восстания в России и церковь. М., 1955, с. 15).

Привілеї, що надавалися духовенству і церкві в цілому, були спеціально обумовлені в особливих жалуваних грамотах (ярликах), що їх давали золотоординські хани руським митрополитам: Менгу-Тімур — Кирилу, Узбек — Петру, Джанібек і Тайдула — Феогносту, Тайдула і Бердибек — Алексію, Тулунбек (Тюляк) — Михайлу. Автор цитованої вище статті (Звонарь, 1907, № 8, с. 43) писав: «Ярликами стверджувалися такі пільги для духовенства: поперше, руська віра оберігалася від будь-якого ганьблення і зневажання ким би там не було, суворо заборонялося розкрадання й пошкодження предметів богослуження; по-друге, духовенство звільнялося від данин, всілякого мита і всяких повинностей; по-третє, все церковне нерухоме майно визнавалось недоторканним, а церковні слуги, тобто раби і холопи, оголошувалися вільними від будь-яких громадських робіт» (Звонарь, 1907, № 8, с. 43). Так, наприклад, у ярлику Менгу-Тімура записано: «А кто имеет веру их хулити, тот человек извинится (буде визнаний винним. — **М. Г.**) и помре». А в ярлику Тулунбека сказано: «А кто иметь во церковных доме ставити или рушити их и те люди во гресе да будут, да умрут смертию».

Тому твердження сучасних авторів про те, ніби в період золотоординської навали духовенство зносило ті ж незмірні «тяготи і злигодні», що й народ, не має нічого спільного з істиною. Викриваючи змову православного духовенства з чужоземними загарбниками, яка принесла вигоду тим і тим, Г. В. Плеханов відзначав, що велике народне лихо — вороже нашестя принесло, таким чином, велику користь «богомольцям» руської землі, які, зі свого боку, вміли цінувати люб'язність «невірних і нечестивих царів» (Плеханов Г. В. Тв., т. 20, М., 1925, с. 81—82). А ось як характеризувала цю своєкорисливу угоду православної церкви з чужоземними завойовниками сама церковна преса дореволюційних часів.

У період нашестя,— говориться в статті К. Шебатинського «Вчення слов'янофілів про ставлення церкви до держави»,— незалежне становище церкви нашої зміцніло завдяки покровительству царських ханів Золотої Орди. В цей період... церква наша дістає від ханів особливі привілеї, завдяки яким духовенство благоденствує і стає значною капіталістичною величиною (Странник, 1912, № 8, с. 149).

Не маючи можливості як не приховати, то хоча б замовчати сам факт покровительства золотоординців православній церкві, сучасні богослови і проповідники намагаються якось «облагородити» його — дати йому містичне обгрунтування. З цією метою пускається в хід твердження, нібито причиною благовоління загарбників до церкви та її служителів було... захопленошанобливе ставлення іноземців до православ'я як небесного установлення, на яке небезпечно зазіхати простим смертним. Хіба не знаменно,— вигукував патетично церковний історик М. Павлов у статті «Сонце Русі»,— що вороги, завдавши величезної шкоди Росії, її державному ладу, освіті, економіці, не знищили православ'я, мабуть, добре усвідомлюючи марність цього заміру. Навпаки, чужинці ставились до церкви навіть з певною шанобою (ЖМП, 1949, № 1, с. 29).

Такі чи схожі міркування сучасних поборників православ'я — простий переспів цілковито безпідставних тверджень дореволюційних істориків церкви, начебто золотоординці надавали православному духовенству пільги тільки через те, що схилялися перед православ'ям і прагнули вмилостивити небесну силу, що стоїть за ним. Звільнення руського духовенства, як і всякого іншого,— писав М. І. Веселовський,— від податей і повинностей виходило у ханів від страху перед чаклуванням, яким володіли, на їхню думку, всі церковнослужителі, чому й треба було останніх задобрювати (Журнал Министерства народного просвещения, 1916, № 7, с. 82—83).

Насправді ж усе було інакше. У своїх діях щодо православного

духовенства Стародавньої Русі хани та їх представники керувалися насамперед політичними міркуваннями. Одержані від загарбників пільги й подачки були не що інше, як плата служителям православного культу за послугу, винагорода за зраду свого народу, своєї вітчизни. Недаремно у всіх ярликах, що видавалися руським митрополитам, золотоординські хани незмінно підкреслювали, що привілеї надавалися церкві та її служителям як плата за освячення ханської влади і подання їй релігійної підтримки.

Так, наприклад, у ярлику Менгу-Тімура (1267 р.) про православне духовенство Русі сказано таке: ханові посланці й збирачі данини «ать не замают их да правым серцем богови за нас и за племя наше моляться и благословляють нас». «Не надобе им,— говориться про священнослужителів православної церкви в ярлику Тайдули, виданому руським князям 1347 року,— мзды, ни какая пошлина не емлют у них ничего, занеже о нас молитву творять». В іншому ярлиці, одержаному від тієї ж ханші митрополитом Феогностом, сказано: «Что молятся богомольци и весь поповьскый чин, и те никаких пошлин не ведають — самому богу моляться за племя наше в род и род и молитву воздають». Так само і в такому ж дусі пояснюються причини надання пільг і привілеїв православному духовенству в ярликах Тулунбека митрополитові Михаїлу і Бердибека — Алексію (Памятники русского права. Вып. III. М., 1955, с. 465, 466, 467, 468, 469).

Отже, золотоординські хани прихильно ставились до православного духовенства Стародавньої Русі не внаслідок того, що були, як запевняють сучасні церковні історики, «терпимі до будь-якої релігії» (Русская православная церковь. М., 1980, с. 11), а тому, що вбачали в ньому свою ідеологічну опору, надійного спільника по уярмленню населення давньоруських земель. Тому безумовно мав рацію І. У. Будовніц — радянський історик, який займався аналізом суспільно-політичної думки Стародавньої Русі, коли писав: «Вправні політики, що використовували всі засоби для зміцнення своєї влади в підкорених країнах, золотоординці дуже добре оцінили значення церкви як могутнього ідеологічного інституту, здатного зміцнити їх владу над Руссю. На цьому грунті між ординськими поневолювачами і руською церквою встановилися цілковите взаєморозуміння і взаємодопомога. Духовенство, розглядаючи хана як «божий батіг», безнастанно навіюючи народові думку про смирення, сліпу покору завойовникам, приглушувало будь-який прояв протесту проти ярма і вважало несплату данини тяжким гріхом» (Будовниц И. У. Общественно-политическая мысль Древней Руси (XI — XIV вв.), с. 327—328).

Нема навіть натяку на істину в твердженнях сучасних церковних авторів про те, нібито в період золотоординської навали «руське духовенство докладало самовідданих зусиль, полегшуючи становище народу» (Русская православная церковь, с. 11). Справді, служителі культу докладали зусиль, і немалих, тільки метою цих зусиль було не полегшення участі народних мас Русі, а захист корисливих інтересів самого духовенства, обстоювання вже згаданих привілеїв церкви.

Ось лише один з прикладів такої «самовідданості», наведений в «Истории церкви русской» професора-протоієрея А. В. Горського (цю працю було складено в 40-х роках минулого століття, але опубліковано на сторінках «Журнала Московской патриархии» в 1976 році). На початку правління Джанібека (наступника хана Узбека) митрополит Феогност прибув до Золотої Орди і там «був підданий жорстоким тортурам» (ЖМП, 1976, № 2, с. 67). Але зовсім не за те, що він, як запевняють ідеологи православ'я, вступився за поневолений народ або добивався полегшення участі своїх уярмлених співвітчизників. Нічого подібного! Ханська влада жорстоко повелася з цим ієрархом за протидію спробам нового золотоординського правителя позбавити руське православне духовенство колишніх пільг і привілеїв,— «через данину,— писав А. В. Горський, називаючи речі своїми іменами,— яку хотіли накласти на духовенство і від якої Феогност

відмовлявся». І цей спротив глави руської православної церкви дав свої результати: «...все ж він дістав,— констатує церковний історик,— підтвердження колишніх прав духовенства» (там же). Народ, певна річ, не одержав нічого.

Не витримує критики і заява поборників сучасного православ'я, нібито церква в тяжкі часи ворожої навали «вмиротворяла» ординських ханів, оберігаючи руський народ від нових нападів і розорень (ЖМП, 1960, № 3, с. 33).

Деяке уявлення про суть цього «умиротворення» та його наслідки може дати, зокрема, діяльність ростовського єпископа Тарасія, що згадується в давньоруському літопису. Цей ієрарх у змові з деякими князями навів на Русь хижацькі орди Дуденя, які сплюндрували й зруйнували дотла ряд давньоруських міст: Владимир, Суздаль, Москву, Переяславль, Коломну, Можайськ, Муром, Юр'їв, Волоколамськ та інші. Грабіжницький наскок завдав немало страждань простим руським людям і, говорячи словами літописця, «всю землю пусту сотвориша».

Більше того: деяких давньоруських князів, які зраджували інтереси своїх співвітчизників, церква піднесла до рангу святих. З-поміж них можна назвати хоч би князя Феодора Смоленського (Чорного), який у сучасних виданнях православної церкви характеризується як «угодник божий», що нібито сприяв своєю діяльністю «встановленню миру в Руській землі» (Настольная книга священнослужителя, М., 1978, т. 2, с. 89). Наведемо короткий опис основних напрямів діяльності цього святого, складений на підставі літописних даних. Князь Феодор, користуючись своєю близькістю й родичанням з ординськими ханами (він був одружений з хановою дочкою), не раз наводив на Русь ординців і з ними спустошував руську землю: за їх допомогою він сів у Ярославлі на княжому престолі усупереч бажанню ярославців, які не приймали його; з ординцями ж ходив він на Владимир, де було розграбовано все, навіть церкви, і спустошив ще 14 міст; вигнаний з Переяславля, який був переданий великим князем законному спадкоємцю, він з досади спалив це місто (Паозерский М. Ф. Русские святые перед судом истории. М., 1923, с. 117). Такою на ділі була «вмиротворююча» діяльність церковно-князівської верхівки Стародавньої Русі в період золотоординського нашестя.

Дослідники давньоруської літератури звернули увагу ще на один прояв угодовства церковних кіл Русі, їх підлещування до ханської влади, ідеологічного прислужництва поневолювачам. До літературних пам'яток початкового періоду золотоординської навали, які містили негативні оцінки цього явища, церковні автори пізніших часів внесли суттєві поправки, щоб реабілітувати загарбників.

Так, у первісному варіанті житія князя Михайла Чернігівського повідомлялося, що його було вбито в Орді. Пізніше цю смерть почали подавати як розплату за те, що він умертвив ханських послів. Було змінено пояснення смерті князя Ярослава Всеволодовича: спочатку твердилося, що його отруїли за велінням хана, згодом його смерть вже пояснювали природними причинами. Фальсифікували на догоду золотоординцям обставини битви на Калці: було пущено в обіг версію, згідно з якою руським воєначальникам пропонувалося примирення, а вони вбили послів, які принесли їм цю пропозицію. (Див.: Корзун М. С. Русская православная церковь на службе у эксплуататорских классов: X в. — 1917 г. Минск, 1984, с. 41).

Все це разом узяте свідчить, що позиція церкви та її представників у період золотоординського нашестя була явно неблаговидна, антинародна й антипатріотична; вона диктувалася вузько егоїстичними інтересами. Лише після того, як боротьба проти іноземних поневолювачів вступила у вирішальну фазу і стала назрівати реальна можливість перемоги, ієрархи і священнослужителі змінили своє ставлення до золотоординців, а деякі з них благословляли збройну боротьбу проти загарбників.

Ленінград.

ЗА ЩО СТРАЖДАВ ТОММАЗО КАМПАНЕЛЛА

**Ігор
БРЕЧАК**

НАУКА І РЕЛІГІЯ ПРО СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Християнство виникло в умовах рабовласництва. Від часу перемоги нової релігії над іншими, що виявилися менш пристосованими до потреб експлуататорського суспільства, її апологети особливо активно розробляли соціальну доктрину церкви, яка виправдовувала всі історичні форми гноблення людини людиною.

Карл Маркс характеризував релігію як «загальну теорію» експлуататорського суспільства, його «логіку в популярній формі». В основу релігійного розуміння суспільства та його історії церква поклала уявлення про недоступні людському розуму волю і дії «всевишнього», так зване «божественне провидіння». Витлумачуючи історію з позицій провіденціалізму*, церква прагла і прагне подати її як реалізацію божої волі, спрямованої, по-перше, на торжество християнства, і, по-друге, на встановлення потойбічного «божого царства» після «кінця світу». Всі суспільні уявлення і історичні події в богословській інтерпретації виявляються не чим іншим, як результатом здійснення божественного плану. Люди, за твердженням богословів, не можуть змінити визначений богом хід історії. Вони лише знаряддя в руках всевишнього. І хоч вони й наділені декотрою самостійністю, успіх їхніх дій залежить від того, наскільки ці дії «богоугодні», наскільки вони збігаються з божественними задумами.

Таким чином, однією з найістотніших рис соціальної концепції релігії є проповідь фаталізму, віри у долю, фатум. Оскільки все наперед визначено божественним планом, роль людини зводиться до рівня покірного виконавця цього плану. Релігія закликає, не ремствуючи, коритися своїй долі. Метою життя оголошується «особисте спасіння» в загробному світі. А заради цього слід покірно зносити всі земні бідування. Так виховується пасивне ставлення до життя, іменем бога виправдується соціальна несправедливість експлуататорського світу.

В богословському баченні людського суспільства «світська» історія завжди підпорядкована «історії» біблійній. Згідно з релігійними трактовками суспільного розвитку вся історія людства розгортається в рамках двох подій, що її обмежовують: від гріхопадіння прабатьків, Адама і Єви,— до страшного суду.

В пастирській конституції «Про церкву в сучасному світі», схваленій II Ватіканським собором у грудні 1965 року, суть людського гріхопадіння формулюється так. «Людина, створена богом у стані святості, спокушувана, проте, лукавим, з самого початку своєї історії вдалася до зловживання своєю свободою, по-

* Від латинського providentia — передбачення, провидіння.

вставши проти бога і сподіваючись досягти своєї мети поза богом».

В цьому формулюванні, що апелює до біблійної оповіді про те, як Адам і Єва, поселені богом в рай, не послухалися свого творця і їли плід з «дерева пізнання, добра і зла», головний акцент зроблено на тому, що без всевишнього і його земної розпорядниці — церкви — люди не відають, що діють. Історія перших людей, твердять богослови, як тільки їм надали можливість діяти самостійно, виявилася історією їх падіння. А тому й не дивно, мовляв, що прагнення самостійно пізнати добро і зло було покарано аж так суворо. «...Творець створив Адама безсмертним,— говориться в «Журнале Московской патриархии». — Смерть прийшла у світ разом з гріхом прабатьків і стала долею кожної людини».

Разом з первородним гріхом в людський світ вступив не тільки тлін. Адам і Єва були позбавлені не лише раю, але й зазнали пізніше всіх злигоднів життя. А оскільки, згідно з Біблією, все наступне людство пішло саме від цього подружжя, тягар скоєного ними первородного гріха неухильно передається відтоді з покоління у покоління, не минаючи нікого з смертних.

Ось до чого, журяться богослови, призвело порушення союзу людини з богом. Історія виповнилася війнами, грабежами, насильством, знищенням цілих держав і народів.

Так тривало аж до приходу на землю «спасителя». Це міфічне явище в богословській інтерпретації історії подається як центральна подія всіх часів і народів. Ісус Христос своїми хресними муками — розп'яттям спокутував первородний гріх прабатьків і вказав обтяженому цим гріхом людству шлях до спасіння, яким є християнська віра. Саме вона й гарантує вічне посмертне блаженство, якого досягнуть ті, хто увірував у Христа, тобто християни. Тільки після того, твердять богослови, як бог-син відкрив людям божественні принципи життя, вони дістали необмежені можливості для власного вдосконалювання. Ну, а якщо з суспільною несправедливістю тим самим все ж не було покінчено, то вся справа тут в тому, що люди, мовляв, перекручують божественні приписи. Треба чекати нового приходу на землю Ісуса Христа, котрий всім воздасть по заслугах. Цей прихід означатиме кінець існуючого світу і ознаменує встановлення «царства божого».

Отже, історію людства релігія трактує як процес взаємовідносин бога і людини, в котрих першому завжди відводиться вирішальне місце, а другій лише роль маріонетки, іграшки в руках «творця». Історія — це, мовляв, не те, що чинять люди, а те, що вершить бог. За зовнішнім, вловлюваним людьми ходом історії, криється її глибинна сутність — історія падіння і спасіння, яку викладено в символічних образах і подіях біблійної оповіді.

Ідеї провіденціалізму неподільно панували в філософії історії у середні віки. Вони, по суті, заперечували розвиток історії, а тим самим і можливість змін у суспільному ладі, що спирався на нерівність і гноблення; вони ігнорували проблему причинності, внутрішнього зв'язку між подіями суспільного життя. Історія подавалась як якась позаісторична боротьба сил добра і зла, перші з котрих діяли у згоді з церквою, а другі проявляли себе в незалежності, самостійності думки і дії.

Відомо, що наука про суспільство сформувалась як така лише в XIX столітті з виходом на історичну арену марксизму; а науки про природу — на кілька століть раніше. Можливо саме тому дослідники, простежуючи історію боротьби релігії проти науки, на перший план висувають, як правило, події, зв'язані з формуванням й утвердженням природничо-наукової картини світу. Не слід проте забувати, що церква, доки вона мала достатню владу, так само заповзято, як і природодослідників, переслідувала тих, хто насмілювався висловлювати думки про організацію суспільства і про сенс людського життя, які відрізнялися від її власних. Жорстоких гонінь з боку інквізиції зазнав, наприклад, один з перших представників утопічного комунізму — Томмазо Кампанелла (1568—1639). Ось що писав сам автор знаменитої праці «Місто Сонця» про свої страждання, яких він зазнав з волі «святих отців».

«Мене ув'язнювали в п'ятдесяти тюрмах, сім разів піддавали найжорстокішому катуванню. Останнього разу тортури тривали сорок годин. Туго зв'язаний вірьовками, що вп'ялись у моє тіло, я був підвішений із скрученими назад руками над гострим кілком, на який мене час од часу опускали. Через сорок годин, коли мене вважали мертвим, катування було припинено... Ніщо мене не схитнуло — у мене не змогли вирвати жодного слова. Коли я якимось чудом одужав після шеститижневої хвороби, мене знову кинули у вогку яму. П'ятнадцять разів мене приводили на суд».

Наступ на теологічні концепції провіденціалізму розпочали італійські історики і філософи епохи Відродження, серед яких був і Томмазо Кампанелла. Їм на зміну прийшли французькі просвітителі XVIII століття, які на місце божественного провидіння поставили поняття «природного закону історії» і прогресу. Французький філософ-просвітитель, історик, правознавець, письменник Шарль Монтеск'є вважав, наприклад, безглуздим шукати божественне приречення в суспільних явищах. Історія людства відкривалася перед ним як незалежний від бога закономірний процес, тобто процес, підпорядкований цілком певним правилам, що випливають з природи речей. «Було б безглуздям,— писав він,— гадати, що творець міг би управляти світом, оминаючи ці правила, оскільки без них не було б і самого світу» (Ш. Монтескье. Избранные произведения. М., 1955, с. 163).

Французькі буржуазні історики Ф. Гізо, Ф. Мін'є, Ж. Тьєррі вказали на наявність у суспільстві антагоністичних класів та класової боротьби. Англійські економісти А. Сміт, Д. Рікардо намагалися виявити в економіці основу існування класів. Соціалісти-утопісти Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен у своїх працях передбачили деякі риси прийдешнього комуністичного суспільства. Вагомий вклад в теорію суспільного розвитку внесли російські революційні демократи XIX століття О. І. Герцен, М. Г. Чернишевський та інші. Остаточно ж провіденціалізм, а разом з ним і всі інші форми ідеалізму в суспільній науці були подолані працями К. Маркса і Ф. Енгельса. Великі вожді революційного пролетаріату створили якісно нову теорію суспільного розвитку — історичний матеріалізм, здійснивши тим самим революційний переворот в поглядах на суспільство. Вони зуміли до кінця розкрити процес розвитку суспільства в усій його складності і суперечності. Завдяки їх працям історія перестала скидатися на хаотичне нагромадження недоладних, розрізнених фактів, а постала перед очима дослідників як цілісний процес, що відбувається за діалектичними законами.

Основу будь-якого суспільства створює виробництво матеріальних благ. Перш ніж займатися наукою, мистецтвом, філософією, політикою, людям потрібно їсти, одягатися, мати житло. А для цього їм необхідно займатися виробництвом. Без повсякденного задоволення своїх матеріальних потреб люди загинули б чи деградували до рівня диких тварин. Прогрес суспільства проявляється передусім у прогресі засобів виробництва. Від примітивних кам'яних знарядь — до залізних, від перших парових машин — до сучасних: таким є шлях, пройдений людством протягом багатьох тисячоліть. Саме знаряддя праці засвідчують ступінь розкріпачення людини від сил природи. Ці ж самі знаряддя завжди є показником тих суспільних відносин, за яких здійснюється праця, бо, як писав Карл Маркс, «в суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їх волі не залежні відносини — виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил» (К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори, т. 13, с. 6). Відкритий Марксом закон розвитку історії людського суспільства полягає в тому, що «виробництво безпосередніх матеріальних засобів до життя і тим самим кожний даний ступінь економічного розвитку народу або епохи становлять основу, з якої розвиваються державні установи, правові погляди, мистецтво й навіть релігійні уявлення даних людей і з якої вони через це повинні бути пояснені,— а не навпа-

ки, як це робилося досі» (там же, т. 19, с. 338—339).

В суспільному розвиткові, в культурах і цивілізаціях, що змінювали одна одну на різних географічних широтах, було знайдено врешті несхибний дороговказ, провідну нитку — і вся історія виявилася закономірним процесом, доступним для наукового вивчення. Соціальне життя було пояснене з нього самого, а «провіденціальна мета», «провидіння» залишилося лише гучним словом, яке, за висловом К. Маркса, «насправді... не пояснює абсолютно нічого».

Так само не пояснюють нічого і сучасні — підчищені та насичені науковоподібною термінологією — богословські тлумачення історичного процесу. Бо всі вони, як би їх не прилаштовували до сучасності, виходять в кінцевому підсумку з безнадійно застарілих постулатів «божественного одкровення».

Останніми роками католицька церква опублікувала ряд документів, в яких розглядається досить широке коло соціальних проблем. В цих документах йдеться, що церква обстоює такий шлях соціального розвитку, який не був би ні соціалістичним, ні капіталістичним. Проте на ділі так званий «третій шлях» католицької церкви виявляється все тим же, капіталістичним шляхом, з його приватною власністю на засоби виробництва і його «вільним підприємництвом». Та й сам Ватікан залишається на сьогодні одним з найбільших власників капіталістичного світу. Що ж до новизни його пропозицій, то вона полягає у прагненні дещо «очистити» капіталізм від його найбільш очевидних болячок і вад.

Руська православна церква нині змушена дбати про сприйняття її соціальної доктрини віруючим, для якого стали звичними норми соціалістичного способу життя. Православні богослови намагаються зблизити, а то й поєднати ідеали християнства і комунізму, твердячи, що вони цілком сполучні. Свідомо здійснювані соціалістичні перетворення церква тлумачить як той же провіденціалістський процес. Але що може бути спільного між боротьбою за земне щастя і «щастя» в уявному загробному житті?

Просто факти

ЗА ШКОЛУ, ЩО ВІДПОВІДАЄ СУЧАСНОСТІ

Реакційна політика сенату Західного Берліна в справах народної освіти викликає дедалі рішучіший опір батьківської громадськості. Один з батьків, художник і альпініст, на знак протесту пише на стіні будинку на Альбештрассе такі слова: «Церква, політика і комерція розбивають дитячі серця».

З «ЛЮБОВ'Ю ДО БЛИЖНЬОГО»?

Власті штату Вермонт у США перевірили стан здоров'я 110 дітей членів релігійної секти «Царство боже», бо їх систематично били. Як установили лікарі, на спині одного з потерпілих, тринадцятирічного хлопчика, були сліди 89 ударів прутом. На запитання поліції батьки відповіли, що за їхнім дозволом хлопчика покарав один з вожаків секти, бо хлопчик нібито «безбожно» брехав. Релігійна секта «Царство боже» налічує 350 віруючих, її було засновано у 1972 році в штаті Теннессі, а п'ять років тому вона переселилася у штат Вермонт поблизу кордону з Канадою. Секта уникає будь-яких контактів із зовнішнім світом, який вона вважає «царством сатани».

ДВА «БРАТИ» Й «УЛЮБЛЕНА СЕСТРА»

Двох членів секти «Наукологія», віком 21 і 28 років, притягнуто до судової відповідальності в Західному Берліні за позбавлення волі й катування одного з членів секти. Вони силою примусили жінку — колишню «сестру» по вірі — покинути домівку, привезли її у своє сектантське лігво і побили її там до нестями, бо вона не хотіла добровільно повертатися до секти.

ПРО ТІТКУ СОФІЮ І ЗОЛОТИЙ ХРЕСТИК

Старша сестра моєї матері Софія, а для мене просто тітка Соня, як і мати, була людиною віруючою. Сільського батюшку вважала щонайменше заступником бога на землі. Її чоловік, Тимофій Федорович, навпаки, не визнавав ні батюшку, ні бога. Та релігійні почуття своєї дружини поважав.

Конфлікт трапився під кінець громадянської війни, коли Тимофій Федорович працював військовим комісаром волості в нинішній Тургайській області Казахстану. Йому доводилось у той неспокійний час боротися з численними бандами. Одного разу бандити навідалися додому до Тимофія Федоровича. Тричі виводили тітку надвір і ставили до стінки, погрожуючи розстріляти, якщо не скаже, де чоловік. Але вона не сказала.

Та після цього випадку побігла до священика — благати, щоб той молився за її чоловіка. Батюшка молитися пообіцяв, але сказав, що це однаково не допоможе: адже ж її чоловік безбожник — знається з самим Леніним.

От повертається Тимофій Федорович додому — і не застає на звичному місці портрет Ілліча. Цей портрет йому подарував особисто Михайло Іванович Калінін. Він — до тітки, а вона йому:

— Батюшка сказав, що бог від нас відвернувся, і через це все лихо.

— Це ж яке лихо? Що Ленін з війною покінчив, що люди землю одержали і стали господарями країни? Справжня контра — ось хто твій піп.

— Ой, Тимоше, не гніви батюшку, а то проклене нас і дітей, від віри відлучить, і ніколи не повернемось на Україну.

— Від віри мене відлучив цар, коли переселив після п'ятого року в ці краї. Та й не потрібна мені така віра. У мене є тепер своя, надійна. А на Україну нам допоможе повернутися Ленін.

Скоро надійшла відповідь з Москви на лист до М. І. Калініна, в якому просили дозволу на повернення переселенців з України додому. Михайло Іванович особисто подбав, щоб бажаючим повернутися виділили вагони та подали матеріальну допомогу.

Тітка цій звістці дуже зраділа і всім почала говорити, що Ленін простив їй за портрет. Вже вдома, у Миколаєві, зняла вона свого золотого хрестика.

У хаті на стіні з'явився портрет Ілліча. Згодом вступила до колгоспу, стала помічницею свого чоловіка в громадських справах.

Кілька років тому пішла моя тітка з життя. Вона виховала гарних дітей, була нагороджена орденом «Мати-героїня». Діти подарували їй 25 онуків, онуки — 25 правнуків. Сини та зяті принесли з війни більш як п'ятдесят орденів та медалей. Сама ж тітка Соня вважала себе щасливою і щастя це пов'язувала з дорогим їй іменем Леніна.

Іван ФОМІН,
майор у відставці.
Миколаїв

Не від лукавого

● *— Комусь же треба бути першим, — сказав Іуда...*

● *Молився одному, а догоджав багатьом.*

● *Грішив уже тим, що торгував яблуками розбрату.*

● *У церкві бив поклони, а поза нею — байдики.*

Леонід ЗАБАРА.
с. Тур'я
Краснопільського району
Сумської області.

● *Якщо у вівці золоте руно, її не вважають заблудлою.*

● *Камінь за пазухою не заважав йому спати сном праведника.*

● *Напівбог? Це ще півбіди...*

● *Який допотопний вислів: «Після нас хоч потоп...»*

Валерій ВОРОНЦОВ.
м. Тольятті

«...І ТОГДИ, ЯК ГАЛИЧИНА БУДЕ ПРИНАЛЕЖНА ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ...»

Під час розбору та опрацювання архівних матеріалів у відділі рукописів нашої бібліотеки виявлено цікаві листи. На поштових конвертах зворотна адреса: «Канада». Особливо привертає увагу листування Антона Вовчука з Манітоби, який до еміграції мешкав у селі Маріамполі (тепер — Маринопіль Івано-Франківської області). Писав він своєму колишньому шкільному товаришеві Романові З. в Станіслав (тепер Івано-Франківськ).

Більшість виявлених листів мають понад піввікову давність (перший надіслано у 1906 році). До Канади Антін Вовчук поїхав не за довгим карбованцем — страшна біда і безпросвітні злидні погнали його туди. Читаєш ці листи, і з пам'яті виринають твори його земляка Василя Стефаника, який, за словами М. Горького, писав «коротко, сильно і страшно».

У кожному листі Вовчука — згусток болю. Навіть у снах він не має спокою. Сняться молоді роки, рідна оселя, життя далеке й недосяжне там, на батьківщині. Але й сни ці, як і реальні спогади, сумні та безрадісні: «Пішли мої літа марно, як лист по воді пропали. Бо мене школа старокраєва забила релігійов, як самі знаєте. А тепер напевно знаю, що яка б не була релігія на кулі земскій, то вона є опіюм людства».

Антін Вовчук торкається багатьох питань, які в ті часи хвилювали людей і в Європі, і в Америці: класова боротьба, страйки, безробіття. Тут і релігійні сварки у Канаді, які точилися між різними групами та бізнесменами, що навіть із вірувань простих людей намагалися зробити бізнес. І вибори шахрайські, і здирство та обман, і тяжка каторжна праця трударів. Все це бачить на власні очі Антін Вовчук. Йому здається, зовсім недавно виїхав із земляками з рідного краю, а вже минуло тридцять років, і вже старість гне до землі, і вже ноги відмовляються ходити. А як були злидні, так і залишились: «Не доробились ні до добра, ні до щастя».

**Єфрем
КРАВЧЕНКО,**
завідуючий відділом рукописів
Львівської наукової бібліотеки
імені В. Стефаника

У першому своєму листі від 28 вересня 1906 року Вовчук повідомляє землякові, що він і діти його, «та й ціла фамілія єсмо здорові і добре нам ся поводит». А добре «поводит» тому, що, порівняно з минулими роками, цього літа не було «жодних дощевих уливів і граду», через що «добре вродили бараболі, ячмінь і овес дуже красний. Продавєм вівса в снопах 200 снопів за 22 доляри. Платєт по 11 центів за сніп, але мусів відвезти до колеї».

А. Вовчук розповідає, що приїхав до них львівський адвокат Юліан Бачинський і «звідує руських людей, як їм ся поводит і чи доробилися, а відтак поверне назад і дасть до друку осібно книжку з своєї подорожи. А певно і мене вложить до друку... Поспитав скілько я літ тутка, скілько за тої літа чого доробивєм ся і кілько вартости моя ферма несе і так списав. Але Хрептикови дуже дивувався, що мав 1000 долярів, а тілько вже літ працує, а мало доробився. І оповідав нам, же ми стали в найгіршу кольонію — працуєм 10 літ і ще будемо 10 літ

працювати на тих лісах, та й не доробимся... І сказав нам п. Бачинський, що тому винен п. Г., що нас запхав в такі ліси, що нам і вік мине, та й не доробимся...»

Треба сказати, що Ю. Бачинський справді писав статті про емігрантів наприкінці XIX століття, одну з них М. Павлик помістив у журналі «Народ» за 1893 рік.

Але тому, що автор у своїх творах популяризував ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, книгу про подорож за океан йому надрукувати так і не вдалося.

Далі в листі йдеться про галичанина пана Г., який приїхав до Канади раніше, влаштувався при еміграційній конторі «товмачем» і робить бізнес, торгуючи своїми земляками. «А ще сказав п. Бачинський, же п. Г. великий ворог для руських поселенців і то єст істинна правда, я сам пересвідчився... — пише А. Вовчук. — Аж сором описувати, як пан Г. людьми нашими гендель провадив».

У хід іде обман на кожному кроці і при кожній нагоді, спекуляція фермами, махінації з виборами. З цього приводу А. Вовчук пише: «А ще що Вам написати, хіба за вибори. І то щороку вибори за виборами: то до повіту, то до провінціяльного м. Манітоби, то суть і громадські. А всі вибори переходять підкупством і алкоголем. А наш хлоп то такий ласий до алкоголю, як медвідь до меду, аби тільки напитися. Не питає, чи єму тоті вибори доброго щось зроблять. Але найбільше п. Г. звивається при виборах до парламенту».

А. Вовчук розповідає про те, як п. Г. за допомогою різних махінацій просунув до парламенту свого посла (тобто депутата. — **Є. К.**): «А вибрали послом М. Воєцкого з Маріамполя (єго тато називався Марцін Воєцкій). І вибрали єго раз і другий, а на третій раз став маршалком повітовим. А як були вибори до провінціяльного сейму до Вінніпегу (то є в парлямент), то і там шахрайством і пияцтвом укрутився і вибрали єго за посла. І з такого мазура стався такий пан, що на фермі не хоче робити. Але вже кінчить єму чотири роки і чувем, же більше не будуть єго вибирати, бо зробився лайдак і піяк. І напевне урветься єму 15 сот долярів на рік».

Недарма згадує А. Вовчук тих 15 сот доларів, що їх одержував той «лайдак» Воєцькій, бо знає по собі, як тяжко доводиться заробляти їх простим трудівникам: корчувати ліс, розчищати землю, цілий рік обробляти посіви, щоб зрештою продати врожай за мізерну плату.

Від початку дев'ятисотих років до 1924 року листів з Канади в архіві не виявлено. Минуло більше двох десятиліть, і хто до чого «доробився», видно з наступних повідомлень Антона Вовчука до того ж таки Романа З. Шахрай і крутій п. Г., хоч і втратив свою посаду, але добре пристосувався до порядків тамтешнього капіталістичного світу, знає, як викрутитись, де урвати ласий шматок. «І ще Вам доношу, же Ваш фаміліянт п. Г. багач,— пише А. Вовчук у листі від 1 січня 1924 р., — синові лишив великий дім свій у Вінніпегу, а сам з свойов старов виїхав до штиц (штатів. — **Є. К.**), взяв з собою пару гуцулів, там закупили землю і закладають кольонію».

А як склалося життя багатьох тисяч інших емігрантів, які заробляли собі на хліб тяжким трудом? В скупих словах листа багато не розкажеш про всі нещастя, які довелось пережити й витерпіти за десятки років.

Січень 1924 року: «Ох, коби ми ще пару років прожили, бо як скінчимо жити, то і слух за нас зітреться... Сего року у нас урожай був плохий. От стільки намолотилося, що міг оплатити машину, що змолотила, податок і інші видатки. А до того син заплатив докторам і за шпиталь, бо єго оперували, до 200 долярів. І для того я не маю й гроша сьогодні».

Грудень 1924 р.: «Доношу Вам, же єсм здоров, але в великім смутку і печалі — жінка моя Єрина померла 24. XI, а 12. XII померла моя сваха на рака в грудях, лежала в шпиталю і ніхто не міг дати ради. Третє — мій швагер 13. XII помер в шпиталю в Вінніпегу. І так, якби в один день повмирали. А тепер на мене припадає кінчити життя, а коли, то не знаю. Маю 73 роки...»

Червень 1925 р.: «...Померла жена, сваха, швагер, а тут приходить вістка, що далеко від Манітоби на провінції мій зять Стефан утопився і моя дочка Павліна лишилась з 4 дітьми, і не лишив їй жодного маєтку і без цента. То мусів син послати трошки грошей... От така моя біда, на старість такого смутку претерпіти. Але що зробити?..

Канада пускає емігрантів масово. Як я був на свята в Вінніпегу, то й надивився на тоті люди, що приїжджають з Старого краю на роботу, а тут роботи нема, бо свої люди ходять по місті і питають за роботов. А тепер чувем, же з Галичини наїхало емігрантів повно і тримають їх в еміграційнім домі, бо нема роботи. А вже двох чоловіків повісилося в тім домі, а агента мали убити.

Написав я Вам о своїм положеню і злиднях. Зима була люта, сніг і морози до мая, не можна було сіяти, а тоді холодні, сухі вітри... В Канаді дуже дорожнеча, гірша, як в Старім краю. Для життя продукти і убраня годі докупитися.

От біда! Капіталісти і фабриканти Канадов орудують. І здаєми ся, же старий лад щезне з лиця землі, а новий настане, а чи ми дочекаєм єго, не знаю. Я не вірю в жадну релігію, тилько в науку...»

Не сподобався цей лист панові Роману З., який обіймав у Галичині певну посаду. Його предки завше високо держали гонор своєї «фамілії» та з усякими злиднями не зналися. І чи випадає йому порушувати ті традиції і підтримувати дальші стосунки з напівзабутим земляком?..

Занепокоєний Роман запитує в листі А. Вовчука, чи він хоч до костела ходить. І як розуміти його слова про «щезнення старого ладу» та наступання «нового»?

Та ось Антін в наступному листі 16 квітня 1926 року не криючись щиросердно пише: «А я абсолютно сторонюся від будь-якої релігії. А питаєтесь мене, чи я ходжу до котрого костела? А ми всі не ходимо до жодного костела... Ви пишете, же наш український нарід винароднюється. Ні, він тут добре стоїть при своїм — чи робітник, чи фермер... Ось я Вам посилаю дві часописи, щоб Вам це показати. «Українські робітничі вісті», які мають великий робітничий дім, в нім міститься друкарня і театр. Вони були соціалісти-демократи, а тепер комуністи... Часописи поучают, щоби фермери і молодь організовувались і не далися втягнути в гарматне м'ясо... Я на старість наукового знання до своєї голови набравем, бо читаю книжки високої науки, котрі виходять з учених людей».

Після цього листа А. Вовчука його адресат зовсім розхвилювався, а коли прочитав ще й пророкування про те, що Червона Армія рано чи пізно визволить Галичину і там буде встановлена Радянська влада,— переляка́вся не на жарт. «Що в нього може бути спільного з тим «канадським комуністом»? — запитував себе. — Забрався, бач, за тридев'ять земель, ні до чого не доробився, та ще й політикою бавиться. Навіть уявити важко, чим би то скінчилось, якби такий лист потрапив до поліції».

Взяти хоч би такі рядки А. Вовчука: «А я Вас питаю, хіба під більшовицьким правлінням було би Вам не ліпше? Вовчинецький дідич Гальперін це причуває... І тогди, як Галичина буде приналежна до Радянської України і Радянська влада буде, тогди єму не бути в Вовчинці дідичем... А з Канади того року багато виїхало на Україну до Мигаєва коло Одеси і красну землю посіли — дуже багато десятин і ліса. А чому поїхали на свою рідну землю? А поїхали там, бо они там роблять на комуні разом, а відси накупили різної машинерії, а землю дістали задурно».

Ось таке пише А. Вовчук! Тепер стало ясно панові Роману З., яку небезпеку криє в собі оте листування. Досить! Треба порвати з ним всякі стосунки. Отже, не пише й не відповідає Антонові Роман рік і другий, а листи від Антона Вовчука з далекої Канади і далі приходять до Галичини. Скаржиться старий на свою старість і хвороби, виливає на папір тугу за рідною землею, хоче перед смертю одержати ще якусь вісточку від земляка.

В архіві збереглося чотири листи А. Вовчука за 1926—1927 роки. У жовтні 1926 р. він пише: «Дорогий і любий мій товаришу шкільний! Отсим письмом доношу Вам, що я ще жию, але робити не можу, так як давнійше, ноги мене болять, так лажу як патиками... Я не знаю, чи жиєте, бо давно від Вас не маю чутки ні письмом, ні часописом...» У січні 1927 р. А. Вовчук знову пише: «Писав я до Вас минувшого року в літі, але жадної відомости не получивєм від Вас. І мені щось на ум приходило, же може Вас нема межи живими...».

Через півроку, того ж 1927-го, знову лист А. Вовчука турбує пана Романа: «...Доношу Вам, що я ще жию, тилько мені смутно стає на моїм серцю, же буде рік, як від Вас не маю відомости. Чисьте загнівалися на мене, чи може не знати що?... І як Ви ще жиєте, то осмілюся до Вас написати... Отже мене сила опускає, ноги мене болять по самі коліна, що не можу ходити... А до докторів боюся удавати, бо можуть мені гірше зробити... Я ще потроха що можу, то роблю. Всередині машина моя здорова, а ноги так, як спутані, без палиці не піду далеко, але ще не пухнуть».

Не втрачав старий Антін Вовчук оптимізму й надії до останнього свого дня. І твердо вірив старий гуцул («і я даю на тоє віру»), що незабаром буде «приналежна Галичина до Радянської України і Радянська влада буде», відійдуть в минуле поміщики й капіталісти, а земля належатиме народу.

І здійснились мрії А. Вовчука у вересневі дні 1939 року, і сталось так, як хотів він і як хотіли мільйони його земляків-трударів.

Львів.

Євген ГРИНІВ,
кандидат філософських наук

У місті Торонто на одній з вулиць міститься так зване «Християнське видавництво», яке протягом тривалого часу очолював Михайло Подворняк. Видавництво мало на меті (принаймні так запевняли його фундатори) «сприяти поширенню правди Христової серед українського і слов'янських народів».

І хай би собі «сприяли», якби справді йшлося про оту «правду»! Та краще надамо місце фактам. Ось короткий перелік видань, що побачили світ з легкої руки видавців: В. Боровський, «Історія мого визволення»; Д. Буньян, «Свята війна»; Л. Жабко-Потапович, «Христове світло в Україні»; П. Хуртовина, «Під небом Волині». Всі ці писання пропагують навіть не християнський альтруїзм — любов до всіх, а навпаки, нелюбов до Радянської України, бо, мовляв, «там панують атеїсти».

Що ж до євангельсько-баптистської «правди», то візьмемо для прикладу «сміливе» твердження теоретиків отої євангельсько-баптистської «правди» в еміграції В. Остапчука, М. Подворняка, В. Кузіва про те, що Іван Франко стояв дуже близько до їхнього, тобто сектантського руху на Україні. Про людське око все робилося начебто як годиться, а насправді фальсифікувалася спадщина письменника. Видавництво «Дорогою правди» випустило збірку так званої християнської поезії для євангельсько-баптистського братства.

У передмові до збірки редакція намагається запевнити читачів, що надруковане в ній є ідейною спадщиною євангельсько-християнської молоді, бо, мовляв, «матеріали для своїх зібрань молодь брала з різних християнських часописів», а видавництво лише зібрало, узагальнило, систематизувало ці поезії й видало окремою книжкою. Одне слово, «нічого не знаю, моя хата скраю»: автори цих віршів давно належать до нашого євангельсько-баптистського руху...

Хто ж серед них? Збірка відкри-

вається... віршем І. Франка «Не забудь юних днів». Цей ліричний твір, написаний Каменярем у 1882 році, ніколи не виходив під таким заголовком; він був надрукований у циклі «Веснянки» в журналі «Світ» (1882, № 6—7, с. 18—19). Елементарний редакторський такт вимагає принаймні точного передруку авторського тексту. Але «брат» Володимир Остапчук так «попрацював» над віршем, що впізнати авторський варіант майже неможливо (Проміння (збірка християнської поезії). Торонто, 1974, с. 3). Баптистські лідери вдаються до такої безсоромної переробки, друкуючи й такі вірші революціонера-демократа, як «Христос і хрест», «Сікстинська мадонна», поему «Мойсей» та інші. Якийсь-то В. Кузів у своїх писаннях намагається видати антикатолицькі тенденції в творчості І. Франка за протестантські, бо, мовляв, сектанти теж вказують «на шкідливість католицизму не тільки для слов'ян, а й для всіх націй і народів» (Кузів В. І. Моїм однодумцям (пасторський лист). Торонто, 1957, с. 11).

Що ж пропонує своїм читачам євангельсько-баптистський ідеологічний центр у Торонто? Пересмикування, зміщення акцентів і, врешті-решт, вилучення частини вірша,— саме тієї частини, де міститься основний ідейний зміст твору. Така ж доля спіткала й передрук із циклу І. Франка «Із книги Кааф». В. Остапчука аж ніяк не обходить те, як назвав автор цей вірш, якій ідеї він був присвячений, не цікавить навіть текст самого вірша. Він випускає рядки, переставляє слова, змінює розмір. Усе це робиться з однією метою — догодити видавцям, спрямувати вірш демократа-революціонера в релігійне русло. І чого тільки не зробиш заради отієї сектантської «правди»! Що ж говорити тоді про інші видання ідеологів євангельсько-баптистського руху в еміграції? Вилучаються окремі цитати як з художньої, так і з суспільно-філософської літератури, погляди авторів підтягуються до бажаних зразків, фальсифікується історичне минуле, спотворюється сучасна дійсність, і все це заради того, щоб привернути якомога більшу кількість віруючих до своєї організації.

Євангельсько-баптистські проповідники в еміграції намагаються довести, нібито український народ, а особливо в західних областях України, традиційно в масі своїй був побожним. Але як же тоді бути з фактами, панове сектанти? Хіба можна замовчувати те, що праці, які популяризували матеріалістичні, атеїстичні погляди, були широко розповсюджені на Україні, ставали ідейною зброєю прогресивних сил у боротьбі з релігією, ідеалізмом, політичною реакцією. Піднесення робітничого руху в другій половині XIX століття в Західній Україні йшло по висхідній. Великого поширення набули твори К. Маркса та Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Г. Плеханова, К. Лібкнехта, А. Бебеля та ін. Статті на атеїстичну тематику І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького друкувались в органі радикальної партії — журналі «Народ», а потім, після реорганізації партії, в «Новому громадському голосі». Все це зміцнювало позиції атеїзму, що, ясна річ, уже й тоді викликало шалений опір клерикалів різних напрямків. Баптистська «Беседа», наприклад, вмістила кілька статей зі злісними випадами проти І. Франка та його «Поеми про створення світу» («Беседа», 1891, Стокгольм, № 6 (3 додаток), с. 4).

Михайло Павлик, як і Іван Франко, також приділяв значну увагу поширенню атеїстичного світогляду серед народних мас. Він вважав, що без подолання впливу релігії на трудящих не можна вирішувати питання політичної боротьби.

І. Франко з увагою ставився до вивчення сектантського руху на Україні. Він, як ніхто інший тоді, розумів, що релігія є знаряддям гноблення, ідеологією, що освячує несправедливий соціальний лад, а тому з позицій послідовного революціонера-демократа критикував релігійний світогляд, у тому числі й баптизм. І. Франко виявляв глибокий інтерес до повідомлень преси щодо сектантів. Він наголошував на тому, що сектантська відірваність від життя є одним із факторів, які відносять «сектантство у розряд нежиттєвих народно-релігійних рухів». Особливо шкідливими вважав І. Франко нездорові емоційні переживання на рівні екзальтації та фанатизму.

З позицій послідовного революційного демократизму І. Франко вимагав розглядати сектантський рух в ряду інших соціальних проблем, радив більше звертати увагу на такі сторони догматики сектантів, як віра в загробне життя, воскресіння мертвих, існування пекла тощо. Великий Каменяр критикував спрощений, примітивний погляд сектантів на вирішення соціальних проблем. Він писав: «Лише ті хапаються за небо, що не хочуть розуміти правди на землі» (І. Франко. Баптисти і мальованці Київської губернії. «Літературно-науковий вісник», 1902, т. XIX, с. 156). І. Франко зазначав, що сектанти силкуються приховати соціальні суперечності, пропагуючи мирне співжиття класів у буржуазному суспільстві, а це є ні чим іншим, як виступом за збереження експлуататорського ладу. І. Франко розумів, що питання про ставлення до релігії підпорядковане загальному питанню боротьби за соціальне визволення народу. З полемічною пристрасністю письменник писав про «утішителів» різних мастей, які кажуть голодному, «що він має право бути ситим, не даючи йому хліба». (Див.: І. Франко. Наука і становище щодо працюючих класів. Твори, т. 19, с. 12—32). Баптистські проповідники розводились про те, як буде колись у «Божому царстві», що ж до сьогоденних настанов, то вони невпинно твердили: «Треба чекати божої ласки». Такий заклик, на думку видатного революціонера, був наскрізь реакційний.

У статті «Наука і становище щодо працюючих класів» мислитель розглядає таку найбільш характерну рису буржуазної філософії періоду імперіалізму, як агностицизм. Як відомо, саме на позиціях крайнього агностицизму стояли ідеологи баптизму, які заперечували саму можливість пізнання і активного впливу на реальну дійсність. І. Франко висміював таку позицію, яка, на його думку, є результатом «чи то старої, на віру повторюваної традиції, чи то суб'єктивного стану даного чоловіка, чи, в кінці, недостатності та недосконалості наших смислів» (І. Франко. Поза межами можливого. «Літературно-науковий вісник», 1900, т. XII, кн. X, с. 1—2). Письменник протиставляв сектантському ірраціоналізмові — раціоналізм, християнській ортодоксії — атеїзм, заскорузлому консерватизмові — революційний ентузіазм, священній для сектантства приватній власності — власність суспільну. І. Франко був найбільш послідовним борцем проти релігії, клерикалізму, сектантства на Західній Україні. Він впритул підійшов до марксистського розуміння причин виникнення релігії. В передмові до атеїстичної «Поеми про створення світу» письменник зазначав: «Історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кожній ступені свого культурного життя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів» (І. Франко. Поема про створення світу. Львів, 1905, с. 50—51).

Отже, І. Франко бачив соціальні, гносеологічні причини виникнення релігії. Йому належить близько сотні віршів, оповідань, критичних розвідок, філософських трактатів, у яких він розвінчує ідеологію церковників та сектантів, догмати християнської віри. У цих працях письменник показує класову суть релігії, її прислужництво панівним верствам суспільства. Атеїзм І. Франка вийшов далеко за межі просвітництва і мав наступальний, войовничий характер. Заслуга письменника полягає в тому, що він одним із перших в історії суспільно-політичної думки на Україні гостро поставив питання про відокремлення церкви від держави та школи і пов'язав цю проблему зі справою революційної боротьби.

Та попри цей історично об'єктивний факт, якийсь собі І. Шкребтій, теоретик баптизму, видав у Нью-Йорку брошуру під альтернативним заголовком «Схід чи Захід?», де, зокрема, пише: «Наш бідний народ був поневолений церквою та державою, але він у злобі не тяг руки до сокири, а сподівався на блага господні... Євангельсько-баптистському руху співчувала вся родина Косачів, І. Франко, М. Лисенко. Україна пов'язувала своє майбутнє з реформацією».

Чи ж то можна так безсоромно перекручувати історичну дійсність? Адже в той час, коли пролетарський визвольний рух ширився в Європі, в Галичині поширенню соціалістич-

них ідей сприяла як пропаганда революціонерів-демократів, так і визвольна боротьба пролетаріату Росії. Передові діячі науки і культури прагнули формувати громадську думку, засобами художнього слова вказувати на нове та прогресивне, таврувати відстале й реакційне. Так, наприклад, однією з перших в українській літературі піднесла свій голос проти релігійного фанатизму сектантів мати Лесі Українки — Олена Пчілка. Суперечливі чутки щодо «нової віри» спонукали О. Косач особисто ознайомитись з життям сектантів, їх віровченням, обрядовістю.

Потрапити на зібрання сектантів О. Косач допоміг її університетський товариш О. З. Ленчевський. Про враження від цього відвідування письменниця розповідала так: «Мене зацікавила їх психологія. Придивившись ближче, я побачила за тою ідейністю щось інше, зовсім інший зміст. Мене так неприємно вразили їхні покаяння, що, не дочекавшись кінця, коли стала каятись одна жінка-«грішниця», я від них втекла». Йдеться про оповідання «За правдою» і «Рятуйте»... (О. Пчілка. Оповідання з автобіографією. Харків, 1930).

Отже, відійшовши від суто теоретичного сприйняття проблеми сектантства, письменниця переконалась, що воно несе в собі закостенілість думки, відмежованість від суспільного життя, крайню екзальтацію і, врешті-решт, підмінює ідею соціальної революції «революцією» духу.

Головна героїня оповідання «За правдою» з жалем підсумовує своє перебування в секті: «Я не знайшла нічого, ще й те згубила, що мала. Згубила!»

О. Пчілка зазначає, що ідеологи сектантства в умовах буржуазного ладу багато говорять про такі загальнолюдські цінності, як правда, свобода, рівність. Це приваблює. До них пристають не тільки такі шукачі «нової істинної віри», як стихійні бунтівники проти капіталістичного ладу, а й ті, хто розчарувався в ортодоксальних цінностях релігії, кого не задовольняє обіцянка рівності на небі.

Що ж таке сектантство? У сектантів немає церкви, попів, усі рівні,— може, справді там віднайдений істинний смисл життя? Так думають основні герої оповідання — Надія, її тітка; а інтелігенти, паничі Мокієвський та Лук'яненко не сподіваються знайти там щось хороше, але й про погане нічого не відають. У зв'язку з цим письменниця підводить свою головну героїню до необачного кроку — вступу до сектантської громади. На думку письменниці, сектанти втрачають головне — відчуття реальності. Їхні пошуки правди перетворюються на кружляння довкола фетишизованої впевненості у власній правоті. Олена Пчілка вустами своєї героїні Надії, не вагаючись, твердить: «Немає і в тих того, про що вони говорять, нема, нема і щирої правди нема! І там люди б'ються за правду, за зверхність. І там закрадається ненависть, неправда: і там не хотять бачити, як гине ближній від кривди, від дужчого!.. О, скільки ж тієї кривди, скільки її єсть у світі!»

Емоційно насичене й оповідання «Рятуйте», яке таврує сектантський «заморок». Бідне волинське село, нужда, безземелля та важка праця на економії. Незважаючи на житейські труднощі, розквітає палка і чиста любов між Орисею та Паньком. Було б і весілля, та між ними стає Христос в інтерпретації баптистів. Ось як говорить про це сектантка Харитина: «Хіба люди на те живуть, щоб згоджувати тілові та розбещувати його? Наш господь страждав, саму тільки муку приймав, а ми будем жирувати, як скотина, та гріхи розплоджувати своїм нащадкам? Паскудство, блуд!»

Загальновідомо, яку велику, а то й визначальну роль у розвитку реалістичного методу в літературі відіграли аутентичні події, життєві прототипи. Ставлення до факту, історичної дійсності у письменниці виявилось у принципі добору й узагальнення явищ дійсності в художньому освоєнні життєвого матеріалу. Олена Пчілка не «підтягала» життя до своїх уявлень, не «придумувала» його. Вона йшла шляхом реалістичного узагальнення найбільш характерних суспільних явищ. Оте фанатичне сектантське святенництво було настільки чужим для селян, що замовчувати цього письменниця не могла.

О. Пчілка викриває реакційність, шкідливість ідей, що їх проповідують сектантські керівники. Цьому завданню мала прислужитись трагічна розв'язка оповідання. Орися, приставши до сектантів, відчуває страшне роздвоєння між ілюзорними уявленнями про моральні цінності та життєвою традицією, якої дотримуються її батьки, односельці. Не витримавши цього роздвоєння, Орися у весільному одязі та вінку кінчає життя самогубством.

Критичні погляди на релігійне сектантство поділяли й Леся Українка, О. Терлецький, М. Павлик. Леся Українка вказувала, що поширенню баптизму як на Східній Україні, так і в Галичині сприяє те, що баптистські керівники іноді подають матеріальну допомогу віруючим. Найважливішу роль при цьому, на думку поетеси, відіграє той факт, що баптисти спекулюють ідеями гуманізму, пропагуючи свої, начебто принциповіші, ніж православні, католицькі чи уніатські, позиції християнської моралі. Зробивши огляд баптистського журналу «Беседа» за 1894 рік, революціонерка-демократка пристрасно писала: «Та все-таки, судити по «Беседе», наші баптисти стоять на досить небезпечній дорозі, котра може привести їх до нової обрядовості (хоч не такої задушливої, як православна), до нового ієрархізму (хоч пресвітеріанського)... І до постійного драпання своєї душі, чи вступила вже та ласка в неї, чи ні. Такими одмінами в суті своєї безплодними для громади, одмінюються багато «євангельських братів» у протестантському світі» (Леся Українка. Українські баптисти і їх часопис «Беседа» за 1894 р. Львів, 1895, с. 27).

Леся Українка в своєму огляді вказує, що релігія баптистів насаджує святенництво, відірваність від громадських справ і в кінцевому підсумку завдає тільки шкоди. «Ми знаходимо в «Беседе» більше розмов на загальноетичні і навіть богословські теми, ніж на практичні «соціальні». Оглядачка гостро критикує ідеологів баптизму за проповідь політичної інертності. «Загальне враження все-таки те,— пише Л. Українка,— що «непротивлення злу» бере, поки що, перевагу над іншими догмами в «Беседе» (там же, с. 19).

Критично оцінюючи сектантство, Леся Українка наголошує на тому, що констатувати соціальну нерівність, несправедливість — це ще не заклик до боротьби, «бо відчути зло може кожен, але далеко не кожен може сказати, як з ним слід боротися». Крім «терпіти і молитися», не знайшла письменниця іншої відповіді на це запитання у баптистському виданні. «Так чи стане того терпіння надовго?» — запитує вона у видавців журналу.

Отже, Леся Українка не просто зробила огляд баптистського журналу, а й спробувала вказати на деякі принципові помилки ідеологів баптизму. Поетеса в цьому питанні стояла на принципових позиціях і своє кредо в питаннях релігії виклала так: «Ми виходимо з періоду релігійного і вступаємо в період науковий, хоч і блукаємо ще навколо правди при димних свічках гіпотез, а магічні слова ще й досі керують нами. Хоча релігійність і «випарувалась» з нашого життя, але сума справедливості, доброcті, громадської сумлінності все більшає, бо такий вирок, закон розвитку людськості...» (Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. К., 1956, с. 103).

Погляди Лесі Українки на релігійне сектантство відбили якісно новий ступінь громадської думки. Вже тоді поетеса зазначала, що інтереси народу йдуть урозріз з релігією, в якій би формі вона не виступала.

Проте, незважаючи на таку чітку і недвозначну антирелігійну, антибаптистську позицію І. Франка, Лесі Українки, сьогоднішні закордонні ідеологи баптизму намагаються використовувати авторитет великих мислителів для посилення своїх позицій. Та дарма. Якщо не створює їм популярності уже і авторитет самої їхньої віри, то хіба допоможе запозичена, а вірніше, вкрадена слава великих людей!

Львів.

СУЧАСНИЙ КЛЕРИКАЛІЗМ В СИСТЕМІ АНТИРАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Анатолій БЄЛОВ,
доктор філософських наук;
Володимир ЗОЦ,
доктор філософських наук, професор

Критичний аналіз клерикальної антирадянщини має багато аспектів. Один із них — дослідження процесів, пов'язаних зі спробами перенесення «психологічної війни» на грунт соціалістичних країн. Це особливо актуально для вироблення ефективних заходів і методів активної, наступальної контрпропаганди. Але насамперед слід виявити основні напрями, за якими розвивають свої ідеологічні атаки глашатаї клерикального антикомунізму, проаналізувати діяльність тих реакційних релігійних і пропагандистських центрів Заходу, які виконують «соціальне замовлення» антикомунізму.

Прямо заявляючи, що «релігія є дуже ефективним засобом в ідеологічних атаках на соціалізм», теоретики «психологічної війни» виходять ось із чого. По-перше, релігія — єдина антинаукова ідеологія, яка офіційно існує в нашій країні; по-друге, незважаючи на кризові явища всередині релігії, вона ще впливає на мільйони людей у всьому світі; по-третє, церква має величезний ідеологічний апарат, засоби масової інформації і пропаганди; по-четверте, наявність віруючих у соціалістичних країнах ідеологи імперіалізму розглядають як канал для впливу на свідомість населення цих країн. «За допомогою церкви ми можемо діяти з найбільшою ефективністю. Церква має для нас важливе значення. Це найлегший і найпевніший засіб проникнення в країну»,— так відверто висловив експерт ЦРУ з ідеологічних диверсій А. Дрейфус ті надії, що їх покладають на релігію імперіалістичні кола.

Стрижнем сучасного клерикального антикомунізму, його основним змістом є войовнича антирадянщина. Вона в узагальненому вигляді відображає інтереси, цілі й завдання монополістичної буржуазії, її намагання, фальсифікуючи досвід і факти політичного життя СРСР, дискредитувати політичні, економічні, ідеологічні основи радянського суспільства, його принципи, демократичні завоювання, спосіб життя, мораль, культуру, величезні переваги над буржуазним ладом.

При цьому не можна не враховувати, що антирадянщина войовничого клерикалізму має свої специфічні особливості, свої аспекти критики радянського ладу. Антирадянці від клерикалізму просторікують про антидемократизм нашого ладу, антигуманність соціальних відносин, моральних принципів, які склалися в радянському суспільстві, нама-

гаються очорнити політику Радянської держави щодо релігії і церкви, зобразити у викривленому світлі керівну роль Комуністичної партії. Ареною ідеологічних атак обирається релігійне життя в СРСР, становище релігійних об'єднань, віруючих, законодавство про релігійні культи, Конституція нашої країни. Саме тут клерикальні «радянологи» «дають бій», виступаючи в ролі щирих дбайливців, які піклуються про радянських людей, правами яких нібито нехтують у нашому суспільстві.

Усе це спрямоване на те, щоб обгрунтувати висновок про теоретичну і практичну неспроможність комуністичного вчення, яке, мовляв, вороже інтересам особи, не може претендувати на вирішення насущних соціальних проблем, дає людству хибні життєві орієнтири. Спекулюючи на певних труднощах становлення і розвитку соціалізму в нашій країні, вихоплюючи окремі негативні явища, з якими ми ведемо непримиренну боротьбу, «радянологи» роблять неправомірні узагальнення, абсолютно безпідставні висновки.

Тактичні ходи і прийоми клерикальних критиків відзначаються різноманітністю — від прямої і відвертої антирадянщини до більш гнучкої і витонченої, яка прикривається фальшивими лозунгами і лицемірними заявами про боротьбу за права людини. Ще й тепер, як кілька десятиріч тому, знаходяться затяті екстремісти, які закликають до блокади Країни Рад, до хрестових походів проти «безбожників-більшовиків», до повного розриву з «атеїстичною владою» в Радянському Союзі тощо. Подібні прийоми досі не здано в архів.

Не можна не згадати, що контрреволюційні сили намагались використати релігію, церкву для спроб повалення соціалістичного ладу в Угорщині (1956 р.), Чехословаччині (1968 р.), під час недавніх подій у Польщі. А праві клерикальні групи в США не тільки з палким схваленням зустріли оголошення Р. Рейганом «хрестового походу» проти «безбожного комунізму», а й закликають американський уряд розпочати війну проти Радянського Союзу.

Зрослий авторитет реального соціалізму, могутність Радянської держави, правда про радянський спосіб життя, що проникає в західні країни, показали брехливість тих вигадок, якими забивали свідомість народів цих країн буржуазно-клерикальні ідеологи і пропагандисти протягом багатьох років. Ось чому на зміну анафемам прийшли витонченіші прийоми антирадянщини, на які дедалі частіше робиться нині ставка.

Було б неправильно проводити чіткий вододіл між тактикою «старою» і «новою». Ці поняття умовні, бо на всіх етапах існували прямолінійні і більш тонкі методи ідеологічної боротьби проти соціалізму. Змінювалося лише їх співвідношення.

Однак якими б не були акценти у виступах клерикальних антирадянців, загальний сенс їх зводиться до того, що соціалізм за природою своєю несумісний, мовляв, із справжнім демократизмом, що він нібито несе загибель церкві, прагне підірвати устої релігії, відкриває простір для переслідування віруючих, для «антирелігійної війни».

Усі «факти», до яких вдається західна буржуазно-клерикальна пропаганда, можна умовно поділити на три групи. Першу становлять відомості, взяті з радянської преси і відповідним чином препаровані. Якщо, приміром, у пресі йдеться про порушення тією чи іншою особою радянських законів і притягнення її до відповідальності, то це замовчується або свідомо перекручується. На перший же план висувається приналежність цієї людини до релігії, і в такому разі створюється враження, що саме цей фактор є підставою для судового переслідування.

До другої групи належать «факти», почерпнуті буржуазно-клерикальною пропагандою у представників деяких релігійно-екстремістських угруповань в нашій країні, в окремих священнослужителів, які стали на шлях політиканства і регулярно постачають тенденційну інформацію своїм західним покровителям, одержуючи за це не лише моральне, а й часто матеріальне заохочення.

Третя група — «факти», які фаб-

рикуються західними спецслужбами і релігійно-пропагандистськими центрами, щоб підкріпити ті чи інші пропагандистські акції. Тут доречно згадати слова В. І. Леніна, який говорив, що один прийом буржуазної преси завжди і в усіх країнах виявляється найбільш ходовим і безвідмовним — бреши, галасуй, кричи, повторюй брехню — щось та залишиться. Американський генерал Джексон — колишній керівник «Комітету політичної інформації США» наставляв своїх підлеглих: «В ідеологічній боротьбі з комунізмом потрібна не правда, а підривні дії».

Підтверджень наклепів про утиски релігії в СРСР наші вороги шукають і в судових процесах над «віруючими людьми» (західним «захисникам віри», очевидно, хотілося б, щоб віруючим, на відміну від невіруючих, було надано право вільно порушувати закони нашої країни) і в активізації пропаганди наукового атеїзму, і в «обмеженнях», яких нібито зазнають керівники релігійних об'єднань у Радянському Союзі. Як засоби «утисків релігії» подаються і видання атеїстичної літератури, й лекційна пропаганда, і культурно-освітня робота в країні. Конституційне право вести атеїстичну пропаганду кваліфікується як «примусовий захід», спрямований проти релігії. Саме так пише в книзі «Християни в СРСР» М. Струве.

Автор книги «Релігійний рух опору в СРСР», що вийшла за рубежем, протоієрей Д. Константинов, не утруднюючи себе будь-якими аргументами, довільно тлумачить дані про зниження релігійності в СРСР, що публікувалися в нашій пресі. Ці дані, за його словами, «з формального боку, очевидно, навіть правильні, коли вони свідчать про зовнішній спад релігійного життя». Але водночас вони начебто говорять «не про природне відмирання релігії, а про штучне, насильне скорочення релігійного життя під тиском репресій».

Д. Константинов безапеляційно заявляє в іншому зарубіжному виданні, що «в СРСР іде процес штучного скорочення і придушення зовнішніх проявів віри, але про природне згасання немає поки що ніяких даних. Навпаки, соціологічні дослідження, присвячені релігії в СРСР, не лише не дають ніяких даних про процес згасання віри, але побіжно свідчать про щось інше. Це інше полягає в тому, що обмежена зовнішня релігія зміцнюється внутрішньо, духовно роблячись невразливою для атеїстичних домагань».

Висновки автора голослівні. Вони не мають під собою ніякої основи, а є плодом пустих вигадок протоієрея, який вперто не бажає рахуватися з фактами, твердячи про те, що згасання віри в СРСР відбувається не інакше, як «штучним шляхом».

Протоієрей Д. Константинов та інші клерикальні автори пишуть: «тиск» на церковні організації з боку держави виявляється і в тому, що їм забороняють займатись «громадською діяльністю». Однак що в даному разі мається на увазі під «громадською діяльністю»? Служителям церкви не забороняється висловлювати свою думку з соціальних проблем. Вони — громадяни СРСР і користуються всіма правами, гарантованими Конституцією. І тому, зрозуміло, немає ніяких підстав робити подібні заяви.

Не витримують критики й твердження, нібито реєстрація церковних треб є засобом обліку віруючих і здобуття можливості чинити на них тиск. Жоден з клерикальних авторів не може навести прикладу, який би свідчив про щось подібне.

У доповіді Г. Рара на так званому III зарубіжному соборі Руської православної церкви за кордоном, як називає себе карловацький розкол, говорилося, що в СРСР з релігійною літературою «катастрофічне становище», що навіть учні семінарій змушені від руки переписувати служебник і требник, бо ці книги, «видані друкарським способом, дістати неможливо». Доповідач не зупинився перед відвертою брехнею, твердячи, нібито збірник «Богословские труды» «змушений був припинити своє існування». І такі ось вигадки широко використовуються в клерикальній пропаганді.

Немає потреби наводити перелік усієї богословської літератури, випущеної останніми роками в нашій країні. Досить згадати чотири видання Біблії, випущений Всесоюзною радою Євангельських християн-бап-

тистів збірник духовних пісень, періодичний випуск Московською патріархією збірників богословських праць, вибрані промови і статті патріарха Пимена, збірник «Русская православная церковь», журнали Московської патріархії та Вірменогригоріанської церкви, «Братский вестник» — журнал євангельських християн-баптистів, мусульманські видання, старообрядницький, іудейський, адвентистський календарі. Навіть цього переліку вистачить для спростування вигадок клерикальних фальсифікаторів.

Клерикали не приховують свого зв'язку з експлуататорськими класами і насамперед це стосується найреакційнішої частини руської церковної еміграції, яка відкрито проповідує свою вірність монархії. Так, на відверто монархічних позиціях стоять прибічники карловацького розколу, про який докладніше мова йтиме далі. Клерикалами створено так званий «Загальноруський монархічний фронт».

Зрозуміло, більшість зарубіжних релігійних організацій не афішує своїх зв'язків з панівними класами, але від цього суть справи не змінюється. Об'єктивно церковні організації в капіталістичних країнах відбивають їх інтереси. Цим і зумовлено те, що релігія і церква активно використовуються там в планах антирадянщини.

Характерно, що клерикалізм, переходячи рамки «релігійної проблематики», дедалі активніше у своїх нападках на радянський лад зачіпає і радянську політичну систему, і питання духовної культури, і економіку. Природно, ні про яку об'єктивність і мови бути не може,— тут рушієм є затята антирадянщина.

Нині клерикальна пропаганда всіляко роздмухує кампанію з нагоди 1000-ліття введення християнства на Русі. Наші ідеологічні противники не приховують, що хочуть використати цю дату у ворожих СРСР цілях. У США почав виходити журнал «Русское возрождение», у виданні якого беруть участь різні організації антирадянського спрямування, починаючи від фонду американців російського походження і кінчаючи «фондом царя-мученика». Вони ставлять собі за мету «відродити релігійну самосвідомість» російського народу, що, на їх думку, може, зрештою, призвести і до «зміни соціальних структур» у радянському суспільстві.

Християнські клерикали, розглядаючи комунізм як протилежну до «справжньої релігії» систему поглядів, вважають його практичне втілення в соціалістичних державах не більш як випадковістю. Один із католицьких теоретиків, єзуїт Давід пише: «Марксизм може підкорити ті країни, де християни не зуміли дати належної відповіді на насущні запити сучасної людини, незважаючи на те, що всі ці проблеми вирішені християнством».

Будь-якими засобами клерикали намагаються довести, начебто науковий комунізм неспроможний вирішити насущні соціальні проблеми. А як «аргумент» висувають досвід Радянського Союзу, який нібито на практиці показав цю неспроможність. При цьому клерикальні критики свідомо «не бачать» справді грандіозних досягнень радянського ладу, завдяки якому відстала, «личакова» Росія перетворилася на могутню державу, «не бачать» величних результатів соціального, культурного розвитку її народів. Вони спекулюють на окремих труднощах нашого зростання, неминучих у процесі прокладання нових шляхів перетворення суспільства, роблять абсолютно неправомірні узагальнення.

Активно виконують найбрудніші доручення імперіалістичних пропагандистсько-диверсійних центрів рештки уніатсько-диверсійних центрів й уніатського духовенства — колишні наймити гітлерівських окупантів, пригріті на Заході. Силкуючись всіляко обілити своє ганебне минуле, вони видають себе за «правовірних християн», «патріотів» України, «оборонців» прав людини, намагаються приписати собі навіть «заслуги» у розвитку культури і освіти народу, який вони завжди зраджували. «Теоретики» уніатської церкви і сьогодні, через 38 років після її самоліквідації, розбалакують про уніатство як про якусь нібито «національну релігію» українського народу, зображують цю церкву його

«опорою», «щитом українства», виразником «природженої релігійної психіки українця».

Особливо багато місця в їхній писанині відводиться вигадкам про «історичну» роль уніатства у «врятуванні» мови, літератури, мистецтва, науки українського народу. Всю облудність подібних тверджень про те, що уніатство є «шляхом до правдивої людської культури і цивілізації», було викрито ще на Львівському соборі греко-католицької церкви (1946 р.), на якому духовенство і представники мирян-віруючих поклали край унії як «специфічній релігійній конструкції, що спиралася на релігійно-моральну жорстокість, на нелюдське поневолення душ...».

Але в зарубіжних уламків уніатства стався провал пам'яті — вони забули про це. За будь-яку ціну тепер вони намагаються очорнити радянську дійсність, замовчати той незаперечний факт, що саме завдяки соціалістичному ладові, піклуванню Комуністичної партії народ Радянської України досяг небачених висот у розвитку своєї економіки і культури.

Якщо ж говорити про практику залишків сучасного уніатства, то тут можна нагадати про випадок з вихованцем уніатів Ярославом Добошем, який закінчив у 1965 році «Папську малу українську семінарію імені св. Йосафата» і пройшов курс «наук» у так званій «українській великій семінарії» у Ватікані. Прибувши на Україну за завданням зарубіжного центру як турист, він намагався проводити ворожу нашому ладу діяльність.

Або інший приклад.

51-річний Бернардо Вінченцо, громадянин Італії, священик італійської католицької місії Інгольштадту (ФРН), розповів журналістам, запрошеним на його прохання в листопаді 1979 року на прес-конференцію, що відбулася у Львові, як він став жертвою зловмисного обману. На шлях злочину проти нашої країни його штовхнули націоналістично настроєні ватажки української реакційної еміграції і духовенства, які пригрілися у Федеративній Республіці Німеччини. За завданням священика із західнонімецького міста Розенгейма Ортинського, який виконував вказівки недавно померлого «глави» решток уніатства кардинала Сліпого, Вінченцо віз колишнім служителям греко-католицької церкви на Україні досить велику суму грошей.

Бернардо Вінченцо мав передати гроші колишнім ченцям греко-католицьких орденів і родичам Ортинського, які підтримують зв'язки з колишніми уніатськими священиками, а також зібрати відомості про нібито існуючі факти переслідування цих служителів культу органами радянської влади. Вимагали від нього також відомостей про «порушення прав людини» в СРСР в царині свободи совісті.

— Я зрозумів, що мене втягли в політичну акцію, дух і мета якої цілковито суперечать моїм переконанням людини і священика. Я не тільки не виправдовую антирадянських дій Сліпого й Ортинського, а й обурений тим, що вони зробили мене своїм знаряддям для здійснення такої брудної справи, як контрабанда, в тому числі політична,— заявив журналістам Б. Вінченцо. — Я мучуся докорами сумління і каяттям за те, що діяв на шкоду інтересам Радянської держави.

Як бачимо, в усій своїй діяльності численні клерикально-антикомуністичні організації безцеремонно змішують релігію з політикою, підмінюють ідейну боротьбу між релігією і науково-матеріалістичним світоглядом ідеологічними диверсіями, що служить класовим цілям імперіалізму.

Клерикальні автори фальсифікують історію і сучасність, спотворюють не лише теорію, а й практику комуністичного будівництва, в хибному світлі зображають соціалізм. При цьому вони не можуть, як іще кілька десятиріч тому, заперечувати все підряд, огульно паплюжити досягнення соціалізму. Вони змушені визнавати і його успіхи — факти, як відомо, річ уперта.

Далі буде.

З редакційної пошти

«ТИХИЙ» МОНАСТИР

Нині Йосипу Георгійовичу Казанцеву, персональному пенсіонерові республіканського значення, вісімдесят чотири роки. Він — ровесник нашого століття. Багато пам'ятних дат і незабутніх подій умістило життя цієї людини. Спробую розповісти лише про одну сторінку його захоплюючої біографії.

У 1921 році, після розгрому врангелівських військ, Й. Казанцев був зарахований до спеціального кавалерійського дивізіону, який діяв на Кіровоградщині і завданням якого була боротьба з недобитками контрреволюції — бандитами і диверсантами.

Якось Казанцев разом із своїм товаришем-червоноармійцем натрапили в лісі на великий склад зброї та боєприпасів. Віддалік лежали маленькі образки. Чекісти вирішили скористатися іконками як своєрідним паролем. І справді — образки відкрили їм двері до багатьох куркульських домів, дали змогу вести необхідні спостереження. Однак відповіді на головне питання — де переховуються бандити — дістати так і не вдалося.

У густому знам'янському лісі, на узвишші, стояв жіночий монастир. Здавалося, плин часу і зміна влади не зачіпали його. Ще здалеку було чути сумовитий голос монастирських дзвонів. Життя в монастирі, як видно, йшло розмірене й одноманітне.

Але одного разу до чекістів несподівано з'явився гість з монастиря — чернець Алексій.

— Я прийшов просити про порятунок,— ще з порога заявив він.

Виявилось, що віднедавна ігумені монастиря довелося потіснитись — виділити кілька келій для «святих братів» єпископа Никодима. Тут, у монастирі, Алексій зустрів свою суджену Галю. Вони хотіли разом піти з монастиря, але зробити це було неможливо,— «храм божий» посилено охоронявся.

— «Ченці», що живуть у монастирі, це переодягнені білогвардійські офіцери,— сказав Алексій. Він повідомив також, що релігійні відправи в храмі були тільки ширмою для прикриття злочинних справ, а сам монастир — лігвищем бандитів. Тут зберігалася зброя та награбоване майно, звідси бандити здійснювали криваві вилазки, сіючи смерть і страх, вбиваючи представників Радянської влади, грабуючи місцеве населення.

— До монастиря сторонньому не підійти. На дзвіниці вартують стрільці з кулеметами. Ледве помітять якусь небезпеку — починають бити у дзвони. Це — сигнал тривоги.

Чекісти уважно вислухали Алексія і звеліли йому повертатися до монастиря — із завданням. Треба було ретельно продумати план операції.

...У призначений день до міста потай прибігла монахиня Галя. Вона повідомила, що вночі верховоди банд мають з'їхатися до монастиря — на раду. Зволікати було не можна.

Під прикриттям нічної темряви підійшов до монастиря загін червоноармійців. Нечутно зняли вартових. Завчасно «подбали» і про сигналізацію — Алексій обрізав усі язики у дзвонах.

Банду захопили зненацька. «Святі брати» єпископа Никодима займалися в цей час аж ніяк не богоугодними справами: пили оковиту, заїдали краденим салом, горланили пісні. Сам єпископ замкнувся з ігуменею в окремій кімнаті, а коли його збудили, довго не міг второпати, що ж трапилося.

На світанку вся банда була знешкоджена. З воріт монастиря виїхала валка, навантажена кулеметами, гвинтівками, ящиками з патронами.

Багато часу збігло відтоді. Але й тепер Йосип Георгійович добре пам'ятає події тієї пори. І на зустрічах з школярами та молодими робітниками підприємств Одещини час од часу розповідає про злощасний «тихий» монастир.

Микола ГОНЧАРУК.
Одеса.

Просто факти

ВИПУСТИЛИ З РУК

Жіночий монастир у місті Ле-Пюї (департамент Верхня Луара, Франція) вже кілька місяців конфліктує із славетним Лувром у Парижі. Предмет суперечки — картина, яка не зовсім звичайним шляхом стала власністю музею і тепер вміщена у відділі живопису неподалік від «Монни Лізи» Леонардо да Вінчі. Спочатку нове надходження належало побожним сестрам монастиря Ле-Пюї. Картина мирно покоїлася десь на горищі, але у 1980 році її знайшли і продали якійсь лахмітниці за 300 франків (приблизно 30 карбованців). Через місяць ту картину побачив Б. Еллуї, за фахом столяр, людина інтелігентна, і придбав її вже за 3000 франків. Картина була без рами. Еллуї вирішив зробити нову. Знімаючи мірку, він виявив на картині дату: 1526 рік. Еллуї порівняв свою покупку із зображеннями картин XVI століття у мистецтвознавчих книжках і прийшов до висновку, що це міг бути твір італійського майстра Лоренцо Лотто. Римський експерт професор Цаметті підтвердив: «Це картина «Христос з хрестом», яка вже кілька століть вважається зниклою». Еллуї запропонував полотно Лувру, де вже були дві картини Лоренцо Лотто, і продав її за три мільйони франків.

Коли сестри з монастиря Ле-Пюї дізналися з газет про нове придбання Лувру, вони мало не втратили розум зі скрухи і зчинили величезний галас, вимагаючи, щоб музей повернув «помилково продане полотно» — дарунок давно померлого єпископа монастиреві. Та в цьому разі закон був цілком на боці музею.

ПРИВИД-ЮВІЛЯР

У старовинному замку Норман Кастл на півдні Англії було урочисто відсвятковано 500-річчя з дня народження замкового привиду. Усі запрошені на свято з'явилися в одязі, який пасував до такої видатної події,— у нічних сорочках.

ХТО І ЯК ВІДВІДУЄ ЦЕРКВИ

З церкви у самому центрі Стокгольма невідомі злочинці винесли срібні канделябри, чаші та інше начиння на величезну суму. Минуло декілька днів, перш ніж ту крадіжку помітили, бо іззовні жодних ознак пограбування не було, а церкву тепер мало хто відвідує.

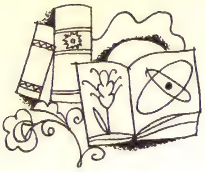
ГРОШІ НЕ ПАХНУТЬ

Упродовж семи років десять церковних і благодійних організацій у місті Сан-Луїс у США одержували значні прибутки від закладу під претензійною назвою «Кінотеатр витончених мистецтв». Там демонстрували переважно сексуально-еротичні фільми...

Без слів.
Мал. Володимира Казаневського.

Серед книг

РОЗДУМИ КОЛИШНЬОГО БОГОСЛОВА

Ці слова не випадково стоять підзаголовком у збірнику вибраних атеїстичних творів Олександра Олександровича Осипова, яку випустив цього року в перекладі на українську мову Політвидав України*. Так, саме роздумами, глибокими і змістовними, щирими і хвилюючими ділиться з читачами автор.

А поділитися йому є чим. Адже чверть століття ця людина була священнослужителем, сімнадцять років викладачем богословських дисциплін у православних духовних закладах, професором кафедр святого письма Ветхого завіту і давньоєврейської мови, ленінградських духовних академії та семінарії, колишнім їх інспектором, магістром богослов'я і протоієреєм.

І ось все це О. О. Осипов відкинув — «після десяти років боротьби з самим собою, визнав найбільшою, трагічною помилкою свого життя!» — згадує він.

Прийшов до наукового атеїзму,— як пише автор про себе,— завдяки чесному історико-критичному вивченню Біблії та історії релігії, спостереженням за розвитком природничих наук та освоєнню марксистсько-ленінської філософії і через саму нашу радянську дійсність.

Володіючи літературним хистом і майстерністю публіциста, колишній богослов вирішив «спокутувати посіяне зло» — став полум'яним пропагандистом атеїзму. За книгу «Катехізис без прикрас» йому присуджено вчений ступінь кандидата філософських наук. Понад три десятки книг і брошур, сотні статей, численні виступи по радіо і телебаченню, публічні лекції — такий доробок О. Осипова на атеїстичній ниві. До збірника, який вийшов на Україні, включено частину літературної спадщини Олександра Олександровича.

Відкривається книга розділом «Відмова від релігії — єдино правильний шлях». Таку назву мав лист до газети «Правда». В ньому Осипов повідомляє про те, що він порвав з церквою і релігією, викладає мотиви цього кроку.

З інтересом познайомиться читач з розділом «До духовної свободи», у якому автор застерігає молодь, щоб ніхто не повторив того складного і важкого шляху, котрий довелося пройти йому. Він закликає читача замислитися над прочитаним. Розповідає про своє дитинство і юність, про те, як став віруючим і пастирем церкви. Говорячи про молитву як психологічний фактор, Осипов вказує, що вона є засобом самоусипляння віруючого, підтримання солодкого самообману віри, є засобом самогіпнозу і самонавіювання.

Переконливі, обгрунтовані міркування викладені у розділі, що має назву «Продовжуємо розмову з віруючими». Тут розвінчуються спроби «науково» захистити віру при викритті «віровідступників». У листуванні Осипова з доцентом Ленінградської духовної академії Г. П. Миролюбовим автор книги викриває церковні повчання про «богодухновенність» Біблії, про бога й диявола, так званий досвід богопізнання, «чудеса» й «біснуватих». Автор дає відповідь на запитання, чи є нещастям втрата віри і чи сміє той, хто зрозумів порожнечу релігії, мовчати про це, тобто чи повинен колишній віруючий вести атеїстичну пропаганду.

Осипов у листі до Миролюбова говорить, що «ганьба і бесчестя» впадуть «на мою голову... якщо я, пізнавши правду і впевнившись у тому, що до цього часу сіяв бур'яни на великому лану життя і діяльності людської, відійду спокійно вбік... а не докладу сил, щоб допомогти жертвам моїх хибних поглядів позбавитися посіяних у їхній совісті бур'янів».

І він веде листування й полеміку з віруючими, показує, на що намагаються спиратися захисники релігії, розповідає про людські трагедії, спричинені сліпою вірою в бога, викриває гру церкви на страху смерті і втішанні «вічністю». При цьому автор роздумів спирається на грунтовні докази.

Будучи глибоким знавцем Біблії, Осипов відповідає на питання, чому навчає «слово боже». У розділі «Поговоримо про Біблію» розглядає її походження і побудову, історичний зміст, показує ставлення до неї різних релігійних напрямів, розповідає про апокрифи т. ін. Знайомить з християнськими віро-

---

*О. О. Осипов. **Відверта розмова з віруючими і невіруючими.** Політвидав України, К., 1984, 266 с.

навчальними та богослужебними книгами. Показує, як Біблія оцінює жінок.

Окремий розділ присвячено церковним святам «Спасам». Спочатку йдеться про свята взагалі. Розглядаються ті, які коріняться в побуті і трудовій діяльності людини, і ті, що мають суто релігійне походження. Тут читач дістане відповідь, що означає слово «спас», довідається, чи є історично-реальним первородний гріх «прабатьків», дізнається про походження і суть всіх трьох спасів.

До книги ввійшли також статті автора, опубліковані в нашій атеїстичній пресі. До таких, зокрема, належать «Легенда про доброго і вірного пастиря», «Цінність життя», «Атеїзм вніс світло в моє життя».

Остання стаття — це виступ по Ленінградському радіо. Передача велась тоді, коли О. О. Осипов був уже тяжко хворий і лежав у лікарні. У цьому виступі є такі слова: «Мій атеїзм — світло життя мого. Я буду вірний йому, поки відкриті очі, поки дихають груди. Бо знати правду — це така радість, якої я можу побажати кожній людині, якщо вона хоче бути достойною цього найвищого на землі звання...»

Наприкінці книги подано список атеїстичних творів автора.

Збірник вибраних атеїстичних творів був виданий 1983 року в Ленінграді. І дуже добре зробило Видавництво політичної літератури України, що випустило цю книгу у нас в республіці. Цей збірник прислужиться усім пропагандистам наукового атеїзму. Він, безперечно, допомагатиме віруючим утверджуватися в матеріалістичному, атеїстичному світогляді.

Книжка зі смаком оформлена. Шкода тільки, що перекладач не проконсультувався з деяких питань у фахівців, внаслідок чого на сторінки видання потрапили окремі неточності, мовні огріхи.

Михайло КОСЕНКО.

ВІДПОВІДІ НА КРОСВОРД, ВМІЩЕНИЙ У № 10

По горизонталі: 5. Перун. 6. Талія. 9. «Пуритани». 10. Плеханов. 14. Благо. 15. Експресія. 16. Музей. 19. Гренада. 22. Колегія. 23. Бомолох. 24. Жжонов. 25. Платон. 30. «Рамаяна». 32. Фортуна. 33. Заграва. 36. Хорал. 37. «Роксолана». 38. Юнона. 41. Скорпіон. 42. «Утоплена». 43. Медея. 44. Сорго.

По вертикалі: 1. Фетиш. 2. «Русалка». 3. Матерія. 4. Мімас. 7. Тургенєв. 8. Монумент. 11. Флора. 12. Крилов. 13. Зеніт. 17. «Одруження». 18. Волгоград. 20. Волопас. 21. Колліна. 26. Петрарка. 27. Марков. 28. Кареніна. 29. «Молох». 31. Квант. 34. Колізей. 35. Антонов. 39. Орфей. 40. «Ольга».

ПОСІБНИК ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

Посібник «Виховання атеїстів»* адресований педагогам; корисним він буде також для лекторів, пропагандистів атеїзму. Книга грунтовно розкриває основні напрями формування науково-матеріалістичних переконань учнів, форми і методи науково-атеїстичної роботи в школі. Посібник містить багатий фактичний матеріал, цікаві методичні поради.

У першому розділі автор розкриває суть, особливості та завдання науково-атеїстичного виховання, наголошуючи, зокрема, на визначальній ролі суспільних відносин як об'єктивної умови формування комуністичних переконань.

Автор привертає увагу вчителів до загальних принципів комуністичного виховання, які є відправними для формування матеріалістичного світогляду учнів, розглядає принцип підпорядкування атеїстичної роботи завданням комуністичного будівництва. Він зазначає, що виховання матиме успіх лише тоді, коли шкільна молодь буде озброєна міцними знаннями об'єктивних законів розвитку природи, людського суспільства. Звернуто також увагу на проблему комплексного ведення атеїстичного виховання.

Значне місце в посібнику відводиться шляхам реалізації принципів ідейності та цілеспрямованості атеїстичного виховання, розкриттю протилежності наукового і релігійного світоглядів, вихованню в колективі й засобами колективу, єдності педагогічних вимог.

У набільшому за обсягом розділі посібника, що має назву «Зміст науково-атеїстичного виховання», автор спиняється на питаннях формування світоглядних позицій школярів і робить спробу звести їх в єдину систему. Він окреслює зміст роботи вчителів та вихователів по формуванню атеїстичних переконань у молодших школярів під час навчання і в позакласній роботі, досліджує роль природничих і точних наук у спростуванні релігійних пережитків та формуванні атеїстичного світогляду шкільної молоді. Розділ містить чимало цікавих порад щодо використання предметів гуманітарного циклу, зокрема історії, літератури в науково-атеїстичному вихованні.

---

* **Ништа Л. І. Виховання атеїстів.** Посібник для вчителів. К., «Радянська школа», 1983.

Формування атеїстичних переконань школярів неможливе без тісної взаємодії школи, сім'ї і громадськості. Один з розділів посібника присвячений розглядові форм діяльності шкільних і трудових колективів, спрямованих на пропаганду науково-матеріалістичних знань. Центральне місце в системі атеїстичного виховання автор відводить школі. При цьому велика увага звертається на позакласну і позашкільну роботу — політінформації, вікторини, екскурсії, перегляд і обговорення кінофільмів, спектаклів, випуск стінгазет, відвідування музеїв.

У посібнику подаються методика та конкретні рекомендації щодо проведення тематичних вечорів, вечорів запитань і відповідей, їх приблизна тематика.

Автор спиняється на гуртковій та індивідуальній роботі в школі, формах пропаганди науково-атеїстичної літератури, читацьких конференціях і диспутах, оглядах новинок, зустрічах з письменниками, книжкових виставках.

Живе слово — вагомий, дійовий засіб виховного впливу. Л. Ништа подає конкретну методику підготовки і проведення лекцій атеїстичного змісту, диспутів, індивідуальних і колективних бесід.

Науково-атеїстичні переконання — невід'ємна складова частина комуністичного світогляду радянський людей. Підбиваючи підсумки розробки, автор підводить до думки про те, що виховання молодого атеїста, формування нової людини — процес складний і багатогранний, де успіху можна досягти лише за умови комплексного використання всієї системи виховного впливу, тісного зв'язку з життям, з практикою комуністичного будівництва.

Григорій ЖУК,
викладач Тернопільського фінансово-економічного інституту.

ВИДАНО В РЕСПУБЛІЦІ

Розділ веде Одеська державна ордена Дружби народів наукова бібліотека ім. О. М. Горького

КНИГИ, БРОШУРИ

Антикомуністична сутність уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу. К., «Вища школа», Голов. вид-во, 1984, 191 с.

Беренштейн А. Е. Антикоммунистическая сущность идеологических концепций сионизма. К., Политиздат Украины, 1984, 140 с.

Галан Я. О. Що таке унія. Памфлети (упорядник та автор приміток Й. Т. Цьох). Львів, «Каменяр», 1983, 104 с.

Дмитрук К. Корнієнко, капітан держбезпеки. Слідами невідомого подвигу. К., Політвидав України, 1984, 208 с.

Келембетова В. Ю. Суспільно-побутові функції радянської обрядності. К., «Наукова думка», 1984, 191 с.

Козланюк П. С. Памфлети (упорядник Б. С. Буряк). К., «Дніпро», 1984, 207 с.

Колодний А. М. Атеїстична зрілість та її рівні. К., т-во «Знання» УРСР, 1984, 47 с.

Кохан В. І. Золотий лабіринт. Повість. Ужгород, «Карпати», 1983, 253 с.

Куприн А. И. Повести и рассказы. Львов, «Каменяр», 1984, 423 с.

Лобовик Б. А., Кобелянская Л. С. Научный атеизм о смысле жизни человека. К., о-во «Знание» УССР, 1983, 48 с.

На барикадах ідей. Публіцистичні статті, нариси, репортажі, вірші, оповідання (упорядник Б. П. Рогоза). К., «Радянський письменник», 1983, 287 с.

Науковий атеїзм. Підручник для студентів вищих навчальних закладів (переклад з російської). К., «Вища школа». Головне вид-во, 1984, 272 с.

Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря. Кайдашева сім'я. Повісті (післямова Н. Е. Крутікової). К., «Молодь», 1984, 263 с.

Нечуй-Левицький І. С. Афонський пройдисвіт. Оповідання. К., «Дніпро», 1984, 43 с.

СТАТТІ В ЖУРНАЛАХ

Величко Л. П. Використання матеріалу органічної хімії в атеїстичному вихованні. «Радянська школа», 1984 р. № 3, с. 25—30.

Вовк О. Л. Антикомуністична доктрина «християнізації Європи». «Філософська думка», 1984, № 2, с. 83—91.

Дисак Ф. І. Уніатські «благодійники». «Трибуна лектора», 1984, № 4, с. 16—17.

Косуха П. І. Нова трудова обрядність як система. «Народна творчість та етнографія», 1984, № 3, с. 3—8.

Красицький Д. Атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка. «Трибуна лектора», 1984, № 5, с. 20.

Миколайчук М. Атеїстична підготовка педагогів. З досвіду Уманського міськкому Компартії України. «Під прапором ленінізму», 1984, № 7, с. 50—51.

Щедрін А. Т. Немає місця надприродному. Це допоможе довести ТЗП — важливий чинник ефективності пропаганди науково-атеїстичних знань. «Трибуна лектора», 1984, № 4, с. 18—20.

Здано до набору 10.09.84.
Підписано до друку 16.10.84. БФ 01015.
70 X 108/16. Офсетний друк.
5,6 ум. друк. арк. 5,6 ум. фарб.-відб.
6,6 облік.-вид. арк.
Тираж 69800 прим. Зам. 05720.

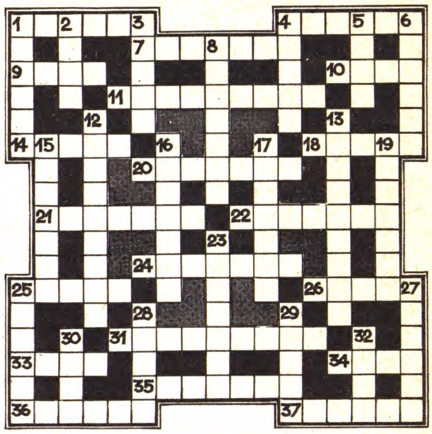
Адреса редакції: 252047, Київ-47,
вул. Петра Нестерова, 4
Тел. 441-88-59, 441-88-27,
441-88-28, 441-82-05.
Адрес редакции: 252047, Киев-47,
ул. Петра Нестерова, 4.

Ордена Леніна комбінат друку
видавництва «Радянська Україна».
252047, Київ-47, Брест-Литовський
проспект, 94.

Ежемесячный научно-популярный
атеистический журнал
общества «Знание» Украинской ССР
«Человек и мир»
(на украинском языке) № 11, 1984 г.
Издается с октября 1960 года.
Издательство «Радянська Україна».
Ордена Ленина комбинат печати
издательства «Радянська Україна».
252047, Киев-47, Брест-Литовский
проспект, 94.

Текст набрано із застосуванням
вітчизняного фотонабірного
комплексу «Каскад».

КРОСВОРД

По горизонталі: 1. Персонаж у п'єсі М. Погодіна «Людина з рушницею». 4. Виконавець ролі Башкирцева — героя кінострічки «Приборкання вогню». 7. Роман Ф. Гладкова. 9. Образ, дійова особа. 10. Листяне дерево. 11. Збірка новел Д. Бокаччо. 14. Озеро в Приморському краї. 18. Оптичне явище в атмосфері. 20. Народна назва однієї з фаз Місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа. 21. Велике умовне коло, яке поділяє небесну сферу на дві півкулі. 22. Мала планета. 24. Давньогрецький історик. 25. Квітка. 26. Герой атеїстичного роману С. Тудора. 31. Огляд мистецтва. 33. Фільм кінорежисера О. Довженка. 34. Роман П. Загребельного. 35. Російський мореплавець, адмірал. 36. Крилате чудовисько в давньогрецькій міфології. 37. Дійова особа поеми М. Лермонтова «Демон».

По вертикалі: 1. Радянський кіноактор, лауреат Ленінської премії. 2. Роман П. Проскуріна. 3. Шотландський математик, винахідник логарифмів. 4. Радянський льотчик-космонавт. 5. Дрібненькі краплі води, що осідають на поверхні грунту, рослин. 6. П'єса Я. Галана. 8. Радянський драматург. 12. Історичний роман І. Ле. 13. Легендарний скульптор. 15. Революційна опера Г. Майбороди. 16. Співочий птах. 17. Радянський поет, автор поеми «Будиночок в Шушенському». 19. Обласний центр у Казахстані. 23. Хвойне дерево. 25. Міфологічний чарівний птах, який став символом невмирущості, відродження. 27. Революційний крейсер. 28. Англійський письменник-фантаст. 29. Давньоримський комедіограф. 30. Комплексні спортивні змагання на автомобілях. 32. Столиця союзної республіки.

КРАПЛИНА СОНЦЯ З ГЛИБИНИ ВІКІВ...

Янтар! Найбільше у світі підприємство по видобуванню і обробці янтарю — Калінінградський янтарний комбінат. Тут випускають понад 400 видів оригінальних виробів.

Прикраси калінінградських майстрів із задоволенням носять не тільки у нашій країні. В полоні у чарівного золотистого янтарю з Радянської Прибалтики жінки майже двадцяти країн світу: Угорщини і Чехословаччини, Данії і Франції, Австралії, Канади, Італії...

Дійсність підтвердила пророчі слова академіка О. Є. Ферсмана: «Найдивовижнішим каменем давнини, починаючи з третього тисячоліття до нашої ери, був янтар, який яскравим самоцвітом проходить через усі сторіччя і народи аж до наших днів».

Калінінградський янтарний комбінат.

30 коп.
ІНДЕКС 74277

Людина і світ, 1984, № 11, 1—64

Полтавський державний краєзнавчий музей щодня відвідують сотні полтавчан і гостей міста.

Фото Володимира Снігиря.